T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

İSLÂM HUKUKUNDA İSKONTO

Yüksek Lisans Tezi

YASİN GÖKGÖZ

İstanbul, 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLÂM HUKUKU BİLİM DALI

İSLÂM HUKUKUNDA İSKONTO

Yüksek Lisans Tezi

YASİN GÖKGÖZ

Danışman:
Prof. Dr. ABDULLAH KAHRAMAN

İstanbul, 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı İSLAM HUKUKU Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS öğrencisi YASİN GÖKGÖZ'nın İSLÂM HUKUKUNDA İSKONTO adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 8.09.2017 tarih ve 2017-25/11 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği /~~oy çokluğu~~ ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 15/09/2017

Öğretim Üyesi Adı Soyadı			**İmzası**
1.	Tez Danışmanı	Prof. Dr. ABDULLAH KAHRAMAN	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. HASAN HACAK	
3.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. ABDÜSSELAM ARI	

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	:	Yasin GÖKGÖZ
Anabilim Dalı	:	Temel İslâm Bilimleri
Programı	:	İslâm Hukuku
Tez Danışmanı	:	Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN
Tez Türü ve Tarihi	:	Yüksek Lisans – Eylül 2017
Anahtar Kelimeler	:	İskonto, Erken Ödeme İndirimi, Faiz, Tefecilik, Zaman Tercihi Kavramı, Paranın Zaman Değeri.

ÖZET

İSLÂM HUKUKUNDA İSKONTO

İslâm hukukunda ilk dönemlerden itibaren tartışılan, günümüz İslâm İktisadı araştırmalarında da güncelliğini koruyan konulardan biri olan, borçlu ile alacaklı arasına üçüncü bir şahıs girmeksizin vadeli edimlerde erken ödemeye karşılık yapılan indirim, fakihlerin büyük çoğunluğu tarafından haramlığı Kur'an'la sabit olan borç faizine benzediği öne sürülerek faiz yasağı kapsamında değerlendirilmiştir. Yine sahâbeden günümüze kadar bir kısım fakihlere göre ise söz konusu işlem, bir tür karşılıklı yardımlaşma veya haksız kazanç ve sebepsiz zenginleşmenin önüne geçme olarak yorumlanmıştır. Bu çalışmada klasik dönemde iskontoya olumlu ve olumsuz bakan her iki gruptan fakihler tespit edilip meseleyle ilişkili gösterdikleri deliller tahlil edilecektir. Ayrıca iskontoyla ilişkilendirilen bazı kavram ve akitler de ele alınıp konuyla ilgili tartışmalara değinilecektir.

GENERAL KNOWLEDGE

Name and Surname	:	Yasin GÖKGÖZ
Field	:	Basic Islamic Sciences
Programme	:	Islamic Law
Supervisor	:	Professor Abdullah KAHRAMAN
Degree Award and Date	:	Master – September 2017
Keywords	:	Discounting, Early Payment Discount, Interest, Usury, Time Preference Concept, Time Value of Money.

ABSTRACT

DISCOUNT in ISLAMIC LAW

It is argued that the discount on early payment in term debts without entering a third party between the debtor and the creditor, which is one of the topics that keeps popularity in Islamic economic researches, which has been discussed since the first periods in Islamic law, and seen as similar to the debt interest that fixed with the Qur'an, by the majority of the judges and evaluated in the scope of prohibition of interest. Again according to some jurisprudences from *sahaba* till today, this process is interpreted as a kind of mutual help or avoidance of unfair gain and unjust enrichment. In this study, the judges from the two groups, who look at the positive and negative aspects of discounting in the classical period, will be determined and the evidence they show related to this will be analyzed. In addition, some concepts and contracts related to discounting will be discussed and related discussions will be discussed.

ÖNSÖZ

Meşhur ribâ hadisinde zikredilen altı madde dışında hangi işlemlerin faiz kapsamında değerlendirileceğine dair naslarda yeterli ve net bir açıklamanın bulunmaması, öte yandan faizin kesin bir şekilde yasaklanıp bu yasağa uymayanlar hakkında dehşete düşüren ifadelerin kullanılması, faiz konusunda fakihleri temkinli davranmaya sevk etmiş ve şüpheli olan birçok işlem faiz kapsamında değerlendirilmiştir. Bu şüpheli işlemlerden biri de vade öncesi peşin ödeme karşılığı yapılan indirimdir. İlk dönemlerden itibaren hükmü tartışılan bu işlem, çoğunluk tarafından faiz yasağı kapsamında değerlendirilirken, bir kısım fakihlerce karşılıklı bir yardımlaşma olarak yorumlanmıştır. Bu çalışmanın merkeze aldığı temel mesele, vadenin malî bir karşılığının bulunmasıyla ilgilidir. İskonto işlemi de bu bağlamda ele alınarak hakkındaki görüşler tespit edilmiş ve ilgili deliller tahlil edilmiştir. Modern literatürde konuyla ilgili olarak ele alınan zaman tercihi ve vadeli murabaha gibi meselelere de detaylı bir şekilde yer verilmiştir.

Beni bu konu hakkında çalışmaya sevk eden, değerli fikirleriyle bana yol gösterip desteğini esirgemeyen, bu çalışmayı hazırlayıp sonuçlandırmamda görüşleriyle katkıda bulunup yol gösteren ve konuya farklı açıdan bakabilmemi sağlayan değerli danışman hocam Prof. Dr. Abdullah KAHRAMAN'a ve kıymetli hocalarım Prof. Dr. Abdüsselam ARI, Prof. Dr. Hasan HACAK ve Prof. Dr. Bilal AYBAKAN'a şükranlarımı sunarım.

İstanbul, 2017 Yasin GÖKGÖZ

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **I**

ABSTRACT ..... **II**

ÖNSÖZ ..... **III**

İÇİNDEKİLER ..... **IV**

KISALTMALAR ..... **VI**

GİRİŞ **1**

I. TEZİN KONUSU, AMACI VE ÖNEMİ 1

II. TEZİN KONUSUYLA İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALAR 2

III. TEZDE KULLANILAN YÖNTEM 3

IV. İKTİSADÎ VE HUKUKÎ AÇIDAN İSKONTO 4

A. İskontonun Sözlük ve Terim Anlamı *4*

B. İskonto Çeşitleri *5*

C. İskontonun Hukuki Mahiyeti ve Sonuçları *6*

D. İskonto ile İlişkili Kavramlar *6*

1. İskonto ve Faiz İlişkisi 6
2. İskonto ve Tefecilik İlişkisi 11
3. İskonto ve Zaman İlişkisi 13

BİRİNCİ BÖLÜM

İSKONTONUN İLİŞKİLİ OLDUĞU BELLİ BAŞLI HUKUKÎ İŞLEMLER

I. İSKONTO VE ZAMAN İLİŞKİSİ 15

A. Vadenin Tanımı ve Kısımları *16*

B. Vadeye Bağlanabilirlik Bakımından Tasarruflar *18*

C. Vadenin Bağlayıcılığı Açısından Tasarruflar *22*

D. Peşin Borcun Tecili *23*

E. Vadenin Sıhhat Şartları *24*

F. İslâm Hukukuna Göre Zaman Tercihi Kavramı *27*

1. Zaman Tercihiyle İlişkilendirilen Âyetler 28
2. Zaman Tercihiyle İlişkilendirilen Hadisler 32
3. Klasik Fıkıh Kaynaklarından Meseleler 35

II. İSKONTO VE FAİZ İLİŞKİSİ 48

A. Faizin Tanımı ve Kısımları *48*

B. Câhiliye Dönemindeki Borç Faizinin Çeşitleri ... *52*
C. Faizin Yasaklanma Aşamaları ... *57*
D. Ribâ Kelimesinin Usûl Açısından Değerlendirilmesi ... *63*
E. Borç Faizi ile Alışveriş Faizi Arasındaki Farklar ... *66*
F. Faizin İlleti ... *69*
G. İskontonun Şebeh Kıyası Üzerinden Borç Faiziyle İlişkilendirilmesi ... *73*
III. İSKONTOYLA İLİŞKİLENDİRİLEN BAZI AKİTLER ... 75
A. İskonto ve Vadeli Murabaha ... *75*
B. İskonto ve Sulh İlişkisi ... *90*
C. İskonto ve Mükâtebe İlişkisi ... *94*

İKİNCİ BÖLÜM
İSKONTOYA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. GENEL OLARAK İSKONTOYLA İLİŞKİLİ GÖRÜŞLER ... 99
II. CAİZ GÖRMEYENLER VE DELİLLERİ ... 100
A. Merfû Hadisler ... *101*
1. Mikdâd Hadisi ... 101
2. İbn Ömer Hadisi ... 103
B. Sahâbe Kavilleri ... *105*
1. Ömer b. Hattâb'ın Görüşü ... 105
2. Mikdâd b. Esved'in Görüşü ... 106
3. Zeyd b. Sâbit'in Görüşü ... 106
4. İbn Ömer'in Görüşü ... 107
C. Aklî Deliller ... *108*
III. CAİZ GÖRENLER VE DELİLLERİ ... 110
A. Merfû Hadisler ... *111*
1. İbn Abbas Hadisi ... 111
2. Ka'b b. Mâlik Hadisi ... 117
B. Sahâbî Kavli ... *118*
C. Aklî Deliller ... *118*
IV. CAİZ GÖRENLERE GÖRE İSKONTONUN CEVAZ ŞARTLARI ... 121

SONUÇ ... 125

KAYNAKÇA ... 129

KISALTMALAR

a.mlf.	: Aynı Müellif
a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
b.	: İbn
bk.	: Bakınız
bs.	: Basım
bs. ty.	: Basım Tarihi Yok
bs. yy.	: Basım Yeri Yok
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	: Hicrî
Hz.	: Hazreti
İng.	: İngilizce
Ktp.	: Kütüphane
m.	: Miladî
No.	: Numara
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TBK	: Türk Borçlar Kanunu
TCK	: Türk Ceza Kanunu
ter.	: Tercüme Eden
thk.	: Tahkik Eden
vd.	: Ve devamı
vr.	: Varak

GİRİŞ

I. Tezin Konusu, Amacı ve Önemi

Tarih boyunca birçok toplumda olduğu gibi İslâmiyet öncesi Arap toplumunda da oldukça yaygın bir şekilde uygulanan tefecilik ve faiz, Kur'an'da ve Sünnet'te kesin bir dille yasaklanmış, bunun haksız bir kazanç yolu olduğu belirtilmiştir. Bu bağlamda, ilgili naslar ve rivayetlerde Câhiliye faizinin birçok çeşidi anlatılmış ve hepsinin kaldırıldığı bildirilmiştir. Faiz yasağı hususi bir tedricilikle vahyin muhataplarına iletilirken en son inen âyetlerde de faize değinilmiştir. Özellikle naslarda faiz yasağına uymayanlar hakkında son derece tehdit içeren ifadelerin bulunması, asr-ı saadet sonrasında Müslümanların fetva mercii konumundaki âlimleri bu hususta temkinli olmaya itmiş, bunun sonucunda da faize götüreceği endişesiyle şüpheli bir takım muameleler faiz yasağı kapsamında değerlendirilmiştir. Yine Hz. Peygamber'in âhirete irtihalinden sonra sahâbenin fakihlerince, faizle ilgili yasağın geçtiği âyetin en son inen âyetlerden olması gerekçe gösterilerek konuyla ilgili kapsamlı açıklamanın yapılamadığı öne sürülmüş ve faizin şüphesinden de kaçınılması gerektiğine dair bir sonuca varılmıştır. Bundan sonra gerek sahâbe döneminde gerek sonraki dönemlerde, hakkında açık bir nas bulunmayan birçok uygulamanın faiz şüphesi gerekçesiyle yasak olduğuna dair fetva verilmiştir. İlk dönemlerden itibaren tartışılan ve faiz kapsamında değerlendirildiğine dair hakkında açık bir nas bulunmayan meselelerden biri de, borçlunun vadesi gelmemiş borcunu peşin ödemesi durumunda alacaklının yapacağı indirimin faiz kapsamına girip girmeyeceği meselesidir.

Bu çalışmada, konuyla ilgili görüşlerin delilleriyle birlikte incelenmesi hedeflenmiş, başta vade ve borç faizi olmak üzere iskontoyla ilişkili olduğu düşünülen bazı konular mercek altına alınarak mesele aydınlatılmaya çalışılmıştır. Ayrıca konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacağını düşündüğümüz hukuk ve iktisat ilimlerinden bazı konulara da değinilmiştir. Tezin başlığı ve içeriğinde geçen iskonto ifadesiyle, borçlunun vadesi gelmemiş borcunu peşin ödemesi durumunda alacaklının yapacağı indirim anlamı kastedilmiş, senet kırdırma gibi gerçek ya da tüzel üçüncü bir şahsın araya girdiği işlem bunun dışında tutulmuştur. Bununla birlikte iskontoya cevaz verenlerin koştuğu şartlar anlatılırken bu anlamdaki iskontonun fıkhi tahliliyle ilgili de

kısmen bilgi verilmiştir.

Katılım bankacılığı ve danışmanlığı sektöründe, özellikle borç yapılandırmalarıyla ilgili konularda karşılaşılan sıkıntılardan biri de, borç yükünden kurtulmak isteyenlerin erken ödeme indiriminden yararlanmalarının fıkhen meşru olup olmadığına dair meseledir. Bu da hâlâ güncelliğini koruyan iskonto meselesiyle ilgili bu çalışmanın önemini göstermektedir. Bununla birlikte çalışmada, tartışmanın sona erdirilmesi ve nihai hükmün verilmesi hedeflenmemekte, klasik dönemde ileri sürülen görüşlerin ve dayanaklarının ortaya konulması suretiyle konunun vuzuha kavuşması için küçük bir katkı sağlanması amaçlanmaktadır. Ayrıca çalışmada, konuyla ilgili modern literatür de genel olarak değerlendirilmiştir.

II. Tezin Konusuyla İlgili Yapılan Çalışmalar

Klasik dönemde konuyla ilgili yazılmış müstakil bir esere rastlanılmamıştır. Bununla birlikte birçok fıkıh ve hadis kitabında satış, murabaha, sarf, selem, karz, sulh ve mükatebe gibi farklı bölüm başlıkları altında ve değişik formlarda konuya değinilmiştir. Modern dönemde de konuyla ilgili müstakil çalışmalar pek fazla olmamakla birlikte İslâm iktisadına dair birçok eserde bir bölüm olarak ele alınmıştır. Konuyla ilgili yapılan modern çalışmalar arasında, zamanın malî bir karşılığının bulunmasıyla ilgili meseleleri en fazla gündeme getirenlerden biri olan Refîk Yûnus el-Mısrî'nin *er-Ribâ ve'l-hasmü'z-zemenî fi'l-iktisâdi'l-İslâmî* adlı eseri ile Mecdî Ali Muhammed Gays'ın *Nazariyyetü'l-hasmi'z-zemenî fi'l-İktisâdi'l-İslâmî* adlı çalışması zikredilebilir. Konuyla ilgili yazılmış İngilizce makaleler arasında Muhammed Enes ez-Zerkâ'nın *An Islamic Perspective on the Economics of Discounting in Project Evaluation* adlı makalesi[1] ile Muhammed Fehim Hân'ın *Time Value of Money and Discounting in İslamic Perspective* adlı makalesi[2] öne çıkmaktadır.

Genel olarak bu kaynaklara bakıldığında konuyla ilgili görüşlerin doğru bir biçimde tespit edilemediği ve delil incelemesinin detaylı bir şekilde ele alınmadığı

[1] Zerkâ, Muhammed Enes, "An Islamic Perspective on the Economics of Discounting in Project Evaluation", *Fiscal Policy and Resource Allocation in Islam*, (1983), s. 179-223.

[2] Hân, Muhammed Fehîm, "Time Value of Money and Discounting in İslamic Perspective", *Review of Islamic Economics*, S. 2 (1991), I, 35-45.

gözlenmektedir. Özellikle konuya dair büyük öneme sahip olan vadenin malî karşılığının bulunup bulunamayacağına ilişkin meseleyle ilgili klasik fıkıhtaki örnekler, genellikle bağlamlarından koparılarak verilmiş, bu da bir takım yanlış anlamalara sebep olmuştur. Özellikle Hanefî fıkıh eserlerinden alınan vadeli murabaha bağlamındaki fetva, çok yalın bir şekilde ele alınmış ve gerektiği gibi üzerinde durulmamıştır. Yine meseleyle ilişkisi bağlamında borç faizine yapılan kıyas üzerinde yeteri kadar durulmamış ve mesele usûlî açıdan değerlendirilmemiştir.

Bu çalışmada ise, konuyla ilgili naklî delillerin hem senet kritiği yapılmış hem de metin tenkitlerine yer verilmiştir. Yine İslâm İktisadı'na dair kitaplarda sıkça karşılaşılan, bağlamından koparılarak aktarılan zaman tercihi kavramı hakkındaki bir takım ifadeler bağlamlarıyla birlikte verilmiş, anlatılmak istenenle ne denli bir bağlantısı olduğuna değinilmiştir. İskontoya cevaz vermeyenlerin başat delili olan borç faizine yapılan kıyas, usul ilmi açısından değerlendirilerek bu hususta görüş ayrılıklarına işaret edilmiştir. Klasik ve modern dönemde vadeli murabaha özelinde oluşan literatür tarihsel seyriyle incelenmiş, özellikle Hanefî mezhebinde konuyla ilgili olumlu görüş beyan edenler tespit edilmeye çalışılmıştır.

III. Tezde Kullanılan Yöntem

Kullanılan yöntem veri toplama ve analiz yöntemidir. Tez, giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte tezin konusu, amacı ve önemi anlatılmış, tezde kullanılan kaynaklar tanıtılmış, tez yazımında kullanılan yöntem beyan edilmiş ve İktisat ve Hukuk bilimleri açısından iskonto hakkında genel olarak bir takım bilgilere yer verilmiştir. Bu kapsamda Hukuk açısından iskonto ve tefecilik ilişkisi ile İktisat bakımından iskonto ve zaman ilişkisi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde "iskontoyla ilişki olan belli başlı hukukî işlemler" başlığı altında, iskontonun zaman ve faizle ilişkisi hakkında detaylı bilgi verilmiş, devamında iskontoyla ilişkilendirilen akitlerden vadeli murabaha, sulh ve mükâtebe sözleşmeleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise "iskontoya ilişkin görüşlerin değerlendirilmesi" başlığı altında, klasik fıkıhta iskontoya cevaz verenler ve vermeyenler tespit edilmiş, her bir grubun naklî ve aklî delilleri incelenmiş, sonra da iskontonun cevaz şartları ele alınarak bölüme son verilmiştir. Sonuçta ise konuyla ilgili genel bir değerlendirme yapılmıştır.

IV. İktisadî ve Hukukî Açıdan İskonto

A. İskontonun Sözlük ve Terim Anlamı

Latince'de *interusurium* veya *remissio*, İngilizce'de *discount*, Fransızca'da *escompte*, İtalyanca'da *sconto* denilen ve Türkçe'ye de buradan geçtiği düşünülen iskonto kelimesi, sözlük anlamı itibarıyla indirim ve kırdırma anlamlarına gelmektedir. Hukuk ve iktisat bilimlerine göre iskonto, bir bedelin vadeden önce ödenmesi sırasında yapılan indirimdir. Başka bir deyimle iskonto, borcun itibarî değeri ile peşin değeri arasındaki farkın düşürülmesidir.[3] Arapçada ise iskonto, *el-vad' mükâbile't-ta'cîl* (الوضعُ مُقابلَ التعجيل), *hasmü'l-evrâki't-ticâriyye* (خَصْمُ الأوراقِ التِّجاريَّة) veya *el-hasmü'z-zemenî* (الحَسْمُ الزَّمَنِيّ) şeklinde ifade edilmektedir.[4]

Bankacılıkta iskonto, vadesi gelmemiş senedin belirli faiz oranı üzerinden vadesine kadar hesaplanan faiz düşürüldükten sonra kalanının ödenmesi şeklindeki bir kredi türüdür. Bu işlemdeki faiz kesintisine iskonto, krediye ise iskonto kredisi denir. Banka iskontonun hesaplanmasında bilinmesi gerekli olan unsurlar arasında borcun itibarî ve peşin değerleri, borçlanma müddeti, iskonto haddi ve miktarı yer almaktadır. Hesap bakımından iskonto, dış iskonto (ticarî iskonto) ve iç iskonto (rasyonel iskonto) olmak üzere iki kısma ayrılır. Ekonomik anlamda bedelin vadesinden önce ödenmesinin karşılığı olan iskonto, bir bakıma ilerideki ekonomik değerin bugünkü değer ile arasındaki farkı yansıtmaktadır.[5] Nitekim Hayati Eriş, iskonto ve iştira yoluyla kredilendirmeyi şu şekilde izah etmiştir:

> "Ticari senetlerin (bono ve poliçe) bankaya temlik cirosu[6] ile devredilmesi karşılığında bedelinin belli bir oranda iskonto edilerek ödenmesi biçiminde uygulanan kredi işlemleridir. Borçlunun işlemin yapıldığı şehirden başka

---

3 Şükrü Halûk Akalın ve diğerleri, "İskonto", *Türkçe Sözlük*, 11. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011, s. 1208.

4 Râşid el-Berâvî, *el-Mevsû'atu'l-iktisâdiyye*, 2. bs., Kahire: Dâru'n-nehda, 1987, s. 241.

5 Şahabeddin Büyükakıncı, "İskonto", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, İstanbul: İTA, 1950, V, 301; Servet Taşdelen, "İskonto", *Ekonomi Ansiklopedisi*, II, 645; Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lugatı*, 3. bs., Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991, s. 167.

6 Temlik cirosu, bir ticari senetteki hakların tümüyle bir başkasına devredilmesi anlamına gelmektedir. Fakat söz konusu hakların tamamen devri sadece ciro işlemiyle bitmeyip senedin teslim edilmesiyle tamamlanır. İskonto, iştira, faktöring ve forfaiting işlemlerinde geçerli bir ciro türüdür. Bilgi için bk.: Hayati Eriş, *Bankacılık Hizmet Ürünleri*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2013, s. 71.

bir belediye sınırları içinde yerleşik olması durumunda işlem; 'İştira' olarak adlandırılır. İskonto işleminde senedin mülkiyeti ve doğal olarak senet bedelinin tahsil ve takip hakkı bankaya geçmektedir. Bankanın, iskonto ya da iştira ederek aldığı senetlerin ödenmemesi durumunda müşterisinden talep etme hakkı da bulunmaktadır. Genellikle üç ay ve daha kısa vadeli senetler üzerinde işlem yapılmaktadır. İskonto, faktöring uygulamasına benzer bir kredi işlemidir."[7]

İskontoya benzerlik arz eden faktöring uygulaması ise Abdülaziz Bayındır tarafından şu şekilde izah edilmektedir:

"Factor, İngilizce'de bir firmaya borç para veren veya komisyon alarak satış yapan kimse anlamına gelir. Faktöring, vadeli satış yapan firmaların, bu satışlardan doğan alacaklarının 'faktör' veya 'faktöring' şirketi tarafından satın alınması veya tahsilinin üstlenilmesi işidir. Faktöring şirketi, her iki halde de devraldığı alacakların muhasebesini tutar ve icra yolu da dâhil alacağın tahsili için gereken her türlü hizmeti üstlenir. Alacakları satın alması halinde faktörün geliri faiz, alacak tahsilini üstlenmesi halinde de komisyon olur. Satın aldığı alacağı tahsil edemediği takdirde satıcıya rücu edemez. Yani o zararı kendi üstlenir. Faktör, alacak senetlerini iskonto da edebilir. Bu bir senet kırdırma işlemidir ve faizdir. Bu durumda o, alacağın tahsilinden sorumlu olmaz."[8]

B. İskonto Çeşitleri

İşletme iktisadı ve muhasebe bilim dallarında iskonto işlemi, yapılmasındaki amaç ve sebeplere göre birkaç kısımda değerlendirilebilir. Yapılma nedenlerine göre iskontolar, mal satış iskontosu, erken ödeme iskontosu ve miktar iskontosu olarak adlandırılmaktadır.[9] İşletme iktisadı bakımından mal satış iskontosu, peşin alındığı takdirde mal bedelinden yapılan indirim anlamına gelmektedir. Buna satış iskontosu da denir. Kasa iskontosu, nakit iskontosu, peşinat iskontosu gibi çeşitli isimlerle anılan erken ödeme iskontosu, "vadeli satışlarda alıcının mal bedelini vadesinden önce ödemesi durumunda, satıcının peşin ödeme karşılığında alıcıya yaptığı belirli oranlardaki indirime" denir.[10] Ciro iskontosu, ciro pirimi ve satış primi gibi adlarla anılan miktar iskontosunda ise, vadeli satış veya vade farkının olması gerekmeyip, "alıcının belli tutarlar üzerinde alışlarda bulunarak satıcının mal sürümüne katkıda

---

7 Eriş, *a.g.e.*, s. 27.

8 Abdülaziz Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2016, s. 131.

9 Erol Demir, "Muhasebede İskonto ve Komisyon Uygulamaları", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, c. L, S. 1 (2015), s. 125-126.

10 Şeref Demir, "İskontoların Muhasebesi ve Denetimi", *Mali Çözüm Dergisi*, S. 109 (2012), s. 78; Demir, a.g.m., s. 126-127.

bulunmasından dolayı kendisine belli oran ya da tutarlarda yapılan indirime" denir.[11] Bundan başka iskonto sonrası verilen şeyin para veya meta olması açısından nakdî iskonto ve aynî iskonto şeklinde isimlendirmelere de rastlamak mümkündür.

C. İskontonun Hukuki Mahiyeti ve Sonuçları

Yeni TBK'nun 96. Maddesinde iskonto, erken ifa başlığı altında şu şekilde beyan edilmiştir:

> "Sözleşmenin hükümlerinden veya özelliğinden ya da durumun gereğinden tarafların aksini kastettikleri anlaşılmadıkça borçlu, edimini sürenin sona ermesinden önce ifa edebilir. Ancak, kanun veya sözleşme ya da âdet gereği olmadıkça borçlu, erken ifada bulunması sebebiyle indirim yapamaz."[12]

Bazı Borçlar Kanunu şerhlerinde bu madde şu şekilde izah edilmiştir:

> "Buradan, borcun ifası için kararlaştırılan bir vade varsa alacaklının borçluyu söz konusu vadeden önce ifaya zorlayamayacağı anlaşılmaktadır. Fakat sözleşme hükümlerinden veya özelliğinden ya da durumun gereğinden tarafların aksini kastettikleri anlaşılmadıkça kural olarak borçlu dilerse vadesi henüz gelmemiş borcunu ifa edebilir ve bu ifayı reddeden alacaklı mütemerrit addedilir. Dolayısıyla tarafların sözleşme hükümleri arasında, borçlunun vadeden önce ifada bulunamayacağını zikretmiş olmaları durumunda borçlu vadesi gelmemiş borcunu ifa etme hakkına sahip değildir, dolayısıyla da alacaklıyı kabule icbar edemez. Örneğin, sözleşmeye borçlunun satım konusu dondurmaları 15 Nisan 2017 tarihinden önce teslim edemeyeceği hükmü konulmuşsa, satıcı daha önce borcunu ifa etmek istese bile alıcının bunu reddetme hakkı vardır, dolayısıyla da mütemerrit sayılmaz. Aynı şekilde sözleşmeye böyle bir hüküm konulmamış olsa bile işin niteliği gereği, borçlunun vadeden önce ifasını alacaklı reddetme hakkına sahiptir. Meselâ alıcı, muhafazası veya depolanması gereken ya da bozulma ihtimali olan bir malı, vadeden önce ifasını kabul etme zorunda değildir, reddederse temerrüde düşmez. Zira böyle bir alacağın vade öncesi kabulü ek külfet gerektirmektedir. Buna karşılık kanun, sözleşme veya âdet gereği olmadıkça borçlunun, erken ifada bulunması sebebiyle alacaklıdan indirim talep etmesi ya da edimde iskontoya gitmesi yasal değildir."[13]

D. İskonto ile İlişkili Kavramlar

1. *İskonto ve Faiz İlişkisi*

Toplum halinde yaşayan insanlar, varlıklarını devam ettirebilme, koruma ve

[11] Şeref Demir, a.g.m., s. 78; Erol Demir, a.g.m., s. 126.
[12] Lütfü Başöz ve Ramazan Çakmakcı, *Yeni Türk Borçlar Kanunu*, İstanbul: Legal Kitabevi, 2011, s. 114.
[13] Mehmet Remzi ve Sezer Aydın, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 6. bs., İstanbul: İkinci Sayfa Yayınları, 2012, s. 275.

yaşam şartlarını iyileştirme amacıyla bazı faaliyetlerde bulunurlar. Bu faaliyetlerin amacı mevcut imkânlarla ihtiyaçları gidermektir. İnsanların bazı ihtiyaçlarının kaynağı sınırsız gibi gözükürken diğer birçoğunda ise kaynaklar kıttır. Nitekim İktisat ilmi, insanların sınırsız gibi gözüken ihtiyaçlarının karşılanması için kıt olan kaynaklarların bir takım iktisadî faaliyetlerle idaresi anlamına gelmektedir.[14] Bu amaç uğrunda gerçekleştirilen en önemli iktisadî faaliyet ise üretim faaliyetidir. İktisatçılara göre üretim faaliyetinin doğabilmesi için dört faktöre ihtiyaç vardır. Bunlar, tabiat, emek, sermaye ve teşebbüsten ibarettir. Üretim faaliyetini oluşturan her bir üretim faktörünün sonucunda elde edilmesi beklenen bir gelir vardır. Genel olarak iktisatçılara göre tabiattan elde edilen gelire rant, emekten elde edilen gelire ücret, sermayenin para olması durumunda elde edilen gelire faiz ve sermayenin paraya çevrilebilecek mal olması durumunda elde edilen gelire kâr denilmektedir. Kimilerine göre kâr, teşebbüsten elde edilen gelire denir.[15] Bizi burada ilgilendiren sermayenin geliri olduğu söylenen faizdir. Sermayenin belirli bir süre kullanılması karşılığında ödenen gelire faiz denilmesi ve paranın kirası gibi kabul edilmesi eleştirilmiştir. Çünkü bir şeyin kirasında mülkiyet kiraya verenin üstünde kalırken, kredi yoluyla el değiştiren sermayenin mülkiyeti borçluya geçmektedir.[16] Yine faizin, belli bir sermayenin bir süreliğine kullanılması mukabilinde alınan para şeklinde tanımlanması da tenkit edilmiştir. Zira zaman herkesin malı olup onu bir şahsa tahsis etmeye imkân yoktur. Diğer bir ifadeyle zaman iktisadî anlamda mal olmayıp onun karşılığında bir bedel talep edilmesi mümkün değildir. Bu açıdan faiz, haksız kazanç olarak değerlendirilmelidir.[17]

Faiz ve kredi ilişkisi bağlamında Sabri Orman şunları ifade etmektedir:

> "Sermayenin faiz gelirini üretmesindeki en önemli faktör kredi işlemleridir. Bir iktisat terimi olarak kredi, geri ödeme vaadine dayanılarak, bedel karşılığında ve bir süreliğine belirli bir miktardaki satın alma gücünün başka şahısların emrine verilmesi anlamına gelmektedir(…) Bu tanıma göre kredi ilişkisinin gerçekleşmesi için, kredi alanın bir bedel ödemesi gerekmektedir ki bu bedele faiz denir. O halde kapitalist ekonomilerde kredi, herhangi bir veresiye ya da borçlanma işlemi olmayıp faizli bir işlemdir. Hatta kapitalist sistemde faiz

[14] Orhan Oğuz, *İktisada Giriş*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 1992, s. 3-5.
[15] Oğuz, *İktisada Giriş*, s. 11-13, 285, 299, 337.
[16] Oğuz, *İktisada Giriş*, s. 339.
[17] Oğuz, *İktisada Giriş*, s. 338.

> unsuruna, kredi kavramının ayırıcı özelliği ve kredi işleminin varlık şartı da denilebilir(…) Diğer bir tabirle kapitalist uygulamada kredi ve faiz ikiz kardeş durumundadır. Vade sonunda iade edilmek üzere kredi olarak verilen anaparaya ilave olarak, alacaklıya ödenen bir tür bedel olarak kabul edilen faiz, belirli bir süre zarfında parayı kullanıp istifade etmenin bedeli olarak telakki edilmiştir."[18]

Ortaya çıktığı ilk andan itibaren başta din adamları olmak üzere birçok filozof ve iktisatçının tartıştığı konulardan biri olan faize genellikle olumsuz yaklaşılmış ve ahlâkî bir zaaf olarak görülmüştür. Nitekim ilk çağ filozofları Eflatun ve Aristo'nun onu, zenginlerin çirkin bir kazanç yolu olarak gördükleri aktarılmaktadır. Özellikle Aristo'nun, sırf paradan kazanç elde edilmesini doğaya ve adalete aykırı bulduğu nakledilmektedir. Faizi kınayan benzer ifadelere Cicero, Cato ve Seneca gibi ilk dönem Romalı düşünürlerde de rastlanır. Bununla birlikte Mısır, Sümer, Bâbil, Asur, eski Yunan ve Roma gibi toplumlarda faiz, iktisadî ve içtimaî bir olgu olarak ele alınmış, bazen ilgili bir takım düzenlemeler de yapılmıştır. Dinî olmayan hukuk sistemlerinde, faiz haddini sınırlama gibi genellikle borçlu lehine getirilen bir takım kolaylıklar şeklinde tezahür eden faize karşı mücadele, semavî dinlerde daha da netleşerek faizin kökten yasaklanması şeklinde ortaya çıkmıştır. Rönesans hareketinin önde gelen isimlerinden Martin Luther başta olmak üzere Hristiyan din adamları faiz konusunda büyük duyarlılık göstermişler ve onu yasaklamakta asırlarca direnmişlerdir. Ancak Avrupa'da sanayi ve ticaret hacminin gelişmesi, ödünç sermaye ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Hatta bizzat kilise erbabı, iş kurma gibi türlü sebeplerle büyük miktarlarda ödünç paraya gerek duymuş, bir süre sonra geniş servet sahibi olan Hristiyan din adamları da ödünç para vermeye başlamıştır. Nitekim bu durum kilise mensuplarını, İncil âyetlerini bu tür faaliyetlere imkân tanıyacak şekilde yorumlamaya sevketmiştir. Dolayısıyla söz konusu kilise mensupları, ticaretin bile hırs ve tamah duygularına dayanan kötü bir şey olduğu yolundaki eski görüşlerini terketmekle kalmayıp faiz konusunda çok yumuşak bir çizgi takip ederek kapitalizmin tohumlarını da atmış oldular. Sonuçta Hristiyanlığın, faiz yasağının yerini dolduracak müesseseler oluşturamamasının yanı sıra ortaya çıkan ekonomik gelişmeler, Ortaçağ'da faiz yasağının tedricî olarak gevşemesine, hatta yasağı tamamen kaldırma teşebbüslerinin

[18] Sabri Orman ve Diğerleri, *Para, Faiz ve İslâm*, İstanbul: İslâmî Araştırmalar Vakfı (İSAV), 2015, s. 66, 68, 78.

ortaya çıkmasına sebep olmuştur.[19] Nitekim İngiltere'de 16. asırda faiz yasağının kaldırılmasıyla birlikte bu durum diğer Avrupa ülkelerine sıçramış, oralarda da faizi savunan düşünürler belirmeye başlamış[20] ve nihayet 1789 Fransız İhtilali'nden sonra kanunun belirlediği sınırlar çerçevesinde faizli işlemlere resmen izin verilmiştir. Faiz konusundaki genel tavrın değişmesiyle birlikte faizin kaynağını, sebebini ve haklılığını açıklamaya çalışan teoriler de ortaya konmaya başlanmıştır.[21]

Faiz nazariyeleri içerisinde konumuzu yakından ilgilendirdiği düşünülen kuram, Neo-Klasik iktisatçılardan Avusturya Okulu'nun ilk kuşağı olarak kabul edilen Eugen von Böhm-Bawerk'in (ö. 1914) *Positive Theory of Capital* adlı eserinde ortaya koyduğu Acyo (İng. Agio) teorisidir. Bu teoriye zaman tercihi kuramı ve Avusturya nazariyesi de denilmektedir.[22] İktisadî olarak değer farklılığı ve günümüz bankacılık işlemlerinde tahsil edilen komisyon gibi anlamlara gelen acyo kavramı, bir mal veya paranın hâlen sahip olduğu kıymet ile aynı meblağın ilerideki kıymeti arasında bulunan farktır. Bu kavram daha ziyade senet ve banka muamelelerinde kullanılmaktadır.

Böhm –Bawerk'in bu teorisinde faize bir mübadele işlemi olarak bakılmış, zaman meselesi faizin ağırlık merkezi olarak belirlenmiştir. İktisadın davranışsal boyutuna meyleden ve araştırmalarında insan psikolojisine ağırlık veren Böhm-Bawerk'e göre faizin asıl sebebi, insanların şimdiki zamanda mevcut bir malı, gerek tür ve gerekse sayı bakımından eşit olan gelecekteki emtiaya tercih etmeleri, diğer bir ifadeyle günlük ihtiyaçlarını ön planda tutup geleceği küçümsemeleridir. Onun nezdinde bu kural, ortaya koyduğu faiz teorisinin bel kemiğini oluşturmaktdır. Bu kurala göre kişinin şimdiki zamanda var olan emtia için ödemeye razı olduğu bedel ile aynı mal için gelecekte ödeyecek olduğu bedel karşılaştırıldığında, aradaki değer farkı bize acyoyu ve zaman tercihini göstermektedir. Örneğin, 100 lira olan borcun, bir sene sonra 103 lira olarak ödenmesi, peşin 100 liranın vadeli 103 lira ile mübadelesi anlamına gelmekte, tarafların 3 liralık bir farkla 100 lirayı mübadele etmeye rıza göstermeleri de, gelecekte verilecek 103 liranın şimdiki 100 liraya eşit olduğu

[19] İsmail Özsoy, "Faiz", *DİA*, XII, 110-111.
[20] Oğuz, *İktisada Giriş*, s. 338.
[21] Özsoy, "Faiz", *DİA*, XII, 111.
[22] Kuraşî, Enver İkbal, *Faiz Nazariyesi ve İslâm*, ter. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966, s. 34-36; İsmail Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, İzmir: Nil Yayınları, 1993, s. 37.

düşüncesinden ileri gelmektedir. Diğer bir ifadeyle aradaki 3 lira görünüşte bir fazlalık gibi gözükse de esasen bu miktar, gelecekteki 100 liranın şimdiki 100 liranın değeriyle denkleştirilmesini sağlamaktadır. Dolayısıyla bu 3 liralık prim şeklinde verilen bedel veya acyo, esas ödüncün tamamlayıcı bir parçasıdır.

Ona göre faizsiz ödünç, piyasa fiyatının altında yapılan satış mesabesindedir. Başka bir zaviyeden bakıldığında faiz, ödünç alan bakımından girdiyi bugün gerçekleştirmek için paraya ödenen bir bedel iken, ödünç veren açısından ise bugünün parasının yarın temsil edeceği değeri tercih etmesini sağlayan faktördür. Böhm-Bawerk'e göre insanların hâl-i hazırdaki emtiayı gelecekteki emtiaya tercih etmelerinin arkasında yatan psikolojik nedenler arasında, ihtiyaç duyulan bir malla ilgili geleceğe daha az değer biçilmesi, çeşitli arzu ve ihtiyaçların tedariki maksadıyla ihtiyatlı davranma güdüsü ve şimdiki zamanda mevcut emtianın verim açısından teknik üstünlüğü gibi saikler zikredilebilir. Nitekim bir metaya ihtiyaç duyan insan, yarın yaşayacağına dair bir garantisi bulunmadığı için bugününü öne alan ve imkânlarını hemen kullanmak isteyen bir tavır sergiler. Bununla birlikte bu husus mutlak olmayıp yarınına daha fazla kıymet atfeden, geleceğini düşünüp bugünden yarınını hazırlamak isteyen insanlar da vardır. Nitekim bu açıdan söz konusu nazariye eleştirilmiş, ikame edildiği ruhî sübjektif temelin hatalı olduğu söylenmiştir. Bazı iktisatçılara göre toplumlar ilerleyip medenileştikçe bugünle yarın arasındaki fark azaldığı için medenî insan, bugünle yarın arasında daha rasyonel bir ayırım yapma yoluna gider. Diğer taraftan genellikle gelişmemiş toplumların veya az gelişmiş ekonomilerin, bugününe yarınından daha fazla değer atfettikleri ve ikisi arasında ayırım yapamadıkları vurgulanmıştır. Yine de prensip olarak insanların günlük yaşamlarını idame etmeye çalıştıkları söylenebilir. Ayrıca teoride sadece bir tarafın psikolojik durumundan söz edilmesi de yöneltilen eleştiriler arasında yer almaktadır.[23]

İsmail Özsoy, faiz yasağıyla ilgili hadislerde geçen bazı ifadeler ile Böhm Bawerk'in ortaya koyduğu teori arasındaki ilişki hakkında şunları kaydetmektedir:

> "Dikkat edilecek olursa Böhm-Bawerk, kendisinden on üç asır önce Hz.

[23] Kuraşî, Enver İkbal, *Faiz Nazariyesi ve İslâm*, s. 35-36; Oğuz, *İktisada Giriş*, s. 348; Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, s. 37.

> Peygamber'in işaret ettiği bir gerçeğe temas etmektedir. Resûl-i Ekrem, bir mal ya da paranın kendi cinsinden bir mal ya da para ile aynı miktarda bile olsa vadeli satışını faiz olacağı gerekçesiyle yasaklamıştır. Böhm-Bawerk'in bu tespiti, hatalı yönlerine rağmen Hz. Peygamber'in, araya zaman unsurunun girmesi sebebiyle vadeli mübadelelerin faiz ihtiva ettiğine dair beyanlarını teyit etmektedir. Ancak Böhm-Bawerk, bu değer farklılaşmasının ne yönde tecelli edeceği kesin olmamasına rağmen bunu, sermaye sahibinin sabit bir fiyatla (faiz) ödüllendirilmesi gerektiği şeklinde değerlendirip tercihini tek taraflı olarak kullanmış, borçlunun karşılaşabileceği durumları hesaba katmamıştır. Hz. Peygamber ise, hem para ve mal piyasalarının değişkenliği sebebiyle vadeden doğan değer farklılaşmasının lehte ve aleyhte tecelli edebileceği gerçeğinden hareketle, hem de önceden kestirilmesi mümkün olmayan bu durum gerçekleştiğinde her iki tarafın hakkının korunması amacıyla, kendi cinslerinden vadeli para ve mal mübadelelerini yasaklamıştır."[24]

Çağdaş İslâm İktisadı literatüründe Böhm-Bawerk'in bu teorisi, iskonto, vade farkı ve faiz gibi konuların açıklanmasında kullanılmış ve farklı yönlerden izah edilmiştir. [25] Bu konu, İslâm hukukunda zaman tercihiyle ilgili bölümde daha geniş bir şekilde ele alınacaktır.

2. *İskonto ve Tefecilik İlişkisi*

Fransız ihtilali sonrası yüksek faiz (usury) ve faiz (interest) birbirinden ayrı iki mefhum olarak değerlendirilmeye başlanmış, devlet tarafından alınmasına izin verilene faiz, alınması suç olarak kabul edilene de yüksek faiz denmişti. Bu bağlamda tefecilik ve ikrazatçılık, birinin tam olarak anlaşılması diğerine bağlı olacak şekilde birbirine yakın iki kavram olarak ortaya çıkmıştır. İkrazatçılık, "yasal şartlara uygun olarak belirlenen faiz veya benzeri ivazlar elde etmek amacıyla ödünç para verme işleriyle uğraşmaya" denir. Tefecilik ise, "bu işleri yasaya aykırı bir surette yapmaya veya yasaya uygun surette almış olduğu iznin iptal edilmesine rağmen ödünç para verme işlerine devam etmeye" denir.[26] Tefecilik suçuna ilişkin düzenleme, 5237 sayılı TCK'nun 241. Maddesinde yer almaktadır.

Banka ve firmaların uyguladığı iskonto işlemine gündelik hayatta senet kırdırma da denilmektedir.[27] Söz konusu senet kırdırmanın; yani "senedin bedel olarak

---

[24] Özsoy, "Faiz", *DİA*, XII, 111.
[25] Mısrî, Refîk Yûnus, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1991, s. 325-338;
[26] Fatih Birtek, "Tefecilik Suçu (TCK 241)", *Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi*, S. 53-54 (2009), s. 28.
[27] Selahattin Togay ve diğerleri, *Bankalarda Kredi Yönetimi*, 2. bs., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2013, s. 103.

daha az bir miktar ile devredilip nakit paraya dönüştürülmesinin"[28] tefecilik suçu kapsamında yer alıp almayacağı ise hukukçular arasında tartışılmıştır. İzzet Özgenç'e göre, tefecilik senet kırdırma denilen yöntemle de gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda 5237 sayılı TCK'nun 241. Maddesinin gerekçesine[29] atıf yapan Özgenç, konuyla ilgili şunları ifade etmektedir:

> "Aslında bu gibi durumlarda bono veya çeke bağlanmış olan bir alacağın temliki söz konusudur. (Borçlar Kanunu, m. 162 vd.) Uygulamamız göz önünde bulundurulduğunda, bono veya çeke bağlanmış olan bir alacak, alacaklı tarafından ya nakit para ihtiyacını karşılamak için (bononun vadesinden, çekin ise üzerinde yazılı düzenlenme tarihinden önce üçüncü bir kişiye ciro edilmesi suretiyle) veya hukuki yolla tahsilinde güçlükle karşılaşılması sebebiyle üçüncü bir kişiye devredilmektedir. Üçüncü kişi ise, kendisine devredilen bu alacağın karşılığında, alacaklıya bono veya çek üzerinde yazılı meblağdan daha düşük miktarda bir para ödemektedir. Bu suretle, tefecilik yasağına ilişkin mevzuat hükümleri dolanılmaktadır. Hatta bu yöntem, bir alacağın hukuk dışı yollarla, yani cebir veya tehdit kullanılmak suretiyle tahsilinde bir araç olarak da kullanılmaktadır. Madde gerekçesinde de belirtildiği gibi bu gibi durumlarda, bono veya çekin hamili olan kişi ile üçüncü şahıs arasında tesis edilmiş ticari ilişkiye dayanan bir borç bulunmamaktadır. Aksine bono veya çekin hamilinin salt değişmesiyle, 'alacaklı' sıfatı üçüncü kişiye geçmektedir."[30]

Senet kırdırmanın tefecilik kapsamında değerlendirilemeyeceğini söyleyenlere göre, ilgili kanun maddesinin gerekçesi hükme dâhil edilmemeli ve bir yorum aracı olarak bırakılmalıdır. Senet kırdırmanın, doktrindeki baskın görüş ve Yargıtay uygulamasına göre tefecilik suçu kapsamında değerlendirileceğini aktaran Çetin Arslan'a göre ise, iskonto veya iştira kredisi niteliğindeki senet kırdırma işlemi, tefeciliğin "ödünç para verme" şeklinde tanımlanmasından dolayı tefecilik suçu kapsamında değerlendirilemez. Ona göre buna zıt olan düşünce kıyas yasağına aykırıdır.[31] Ayrıca söz konusu işlemin tefecilik kapsamında değerlendirilmesinin, kanunilik ilkesine ters düşeceğini savunanlar da vardır. Senet kırdırmanın tefecilik suçu kapsamında değerlendirilemeyeceğini savunanlar arasında Danıştay 7. Dairesi de yer

---

28 Enes Köken, "Tefecilik Suçu", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 123 (2016), s. 91.

29 Maddenin gerekçesi şu şekildedir: "Tefecilik suçu, iktisadî hayatımızda 'senet kırdırma' denen usulle de işlenebilir. Örneğin henüz vadesi gelmemiş bir bononun vadesinden önce başkasına verilerek karşılığında bono üzerinde yazılı meblağdan daha az bir paranın alınması durumunda tefecilik suçu oluşur. Çünkü bu durumda bononun el değiştirmesi, kişiler arasında doğmuş olan bir alacak-borç ilişkisine dayanmamaktadır. İfade yerinde ise bu durumlarda, birer ödeme aracı olan bononun veya çekin kendisi satılmakta ve satın alınmaktadır." Bilgi için bk.: İzzet Özgenç, "Tefecilik Suçu", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIV, S. 1 (2010), s. 549.

30 Özgenç, *a.g.m.*, s. 549.

31 Çetin Arslan, "Tefecilik Suçu", *Ankara Barosu Dergisi*, S. 1 (2014), s. 37-38.

almaktadır.[32]

3. *İskonto ve Zaman İlişkisi*

Hukuki açıdan bakıldığında, borcun ifası belirli bir sürenin dolması sonunda gerçekleşecekse borçlunun yararlanacağı bu süreye vade ya da ecel denir. İlke olarak, borçlunun borcunu vadeden önce ödemesine bir engel yoktur. Ancak sözleşmede tarafların aksini kararlaştırmalarından veya sözleşmenin niteliğinden ötürü erken ödemenin imkânsızlığı durumları dışında borçlu, her ne kadar borcun ifasını vadeden önce gerçekleştirebilirse de, borcun miktarına ilişkin bir indirim (iskonto) isteminde bulunarak alacaklıyı icbar edemez.[33]

[32] Köken, *a.g.m.*, s. 91-93.
[33] İlhan Ulusan, "Vade", *Ekonomi Ansiklopedisi*, İstanbul: Paymaş Yayınları, 1983, III, 1355. Ayrıca bilgi için bk.: Borçlar Kanunu, Madde: 96.

BİRİNCİ BÖLÜM
İSKONTONUN İLİŞKİLİ OLDUĞU BELLİ BAŞLI HUKUKÎ İŞLEMLER

I. İskonto ve Zaman İlişkisi

İskonto denilince akla ilk olarak indirim gelse de, sonuçta bu işlem bir borç ifası çeşididir. O zaman ifanın zamanla ilişkisini tespit etmenin, iskonto-zaman ilişkisini tespitte önceliğe sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. İfa ise borçlanılan edimin yerine getirilmesi olduğuna göre bunun gerçekleşmesi kaçınılmaz olarak bir zaman dilimi içinde meydana gelecektir. Zira hareket, "İslâm felsefesi üzerinde önemli etkileri olan İlk Çağ Filozofu Aristo tarafından 'önce ve sonraya göre hareketin sayısı' olarak açıklanan zaman"[34] kavramından ayrı düşünülemez. Fakat salt ödemenin gerçekleşmesi de ifa açısından yeterli olmayıp bunun edime uygun bir zamanda meydana gelmiş olması şarttır. İşte edimin gerektirdiği şekilde, ifayı oluşturan davranışların gerçekleşmesi gereken zaman dilimine ifa zamanı denir. Alacaklı tarafından bakıldığında ifa zamanı, alacaklının söz konusu borcun ifasını talep edebileceği, borçlunun da bu ifa talebine uymak zorunda kalacağı ve gerektiğinde ifa davası açabileceği ânı ifade ederken, borçlu tarafından bakıldığında ise borçlanılan edimin borçlu tarafından ifa edilebileceği ve alacaklının bunu kabule zorlanabileceği an olarak değerlendirilmektedir.[35]

Vade öncesi yapılan erken ödeme indirimi anlamındaki iskontonun öncesinde vadeli bir borcun bulunması ve indirim miktarının tespiti için vadenin borç miktarındaki etkisinin bilinmesi gerekmektedir. Bu yüzden önce vadenin anlam ve çeşitlerinin gözden geçirilmesi, gerek vadeye bağlanabilirlik gerekse de vadenin bağlayıcılığı açısından tasarrufların taksim edilmesi, son olarak vadenin sıhhat şartlarına, özellikle de vadenin ivazlı akitlerde bedelden bir kısma tekabül edip etmemesi bağlamında iktisattaki zaman tercihi kavramının fıkıh ilmindeki karşılığına değinilmesi faydalı

---

[34] Cemalettin Şen, "İslâm Hukuku Açısından Mahremiyet-Zaman İlişkisine Mukayeseli Bir Bakış", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1 (2016), VII, 929.

[35] Bilal Aybakan, *İslâm Hukukunda Borçların İfası*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1998, s. 147-148.

olacaktır.

A. Vadenin Tanımı ve Kısımları

Türkçede kullanılan vade kelimesinin Arapça karşılığı ecel (أَجَل) kelimesidir.[36] Kelimenin bu dildeki kullanımları arasında mutlak olarak zaman, bir iş için tanınan süre veya bu sürenin sonu, yaşam için belirlenmiş sürenin sonu; ölüm vakti ve borcun vadesi gibi anlamlar yer almaktadır.[37] Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de ecel kelimesi borcun ödenme vakti anlamında kullanıldığı gibi hayatın sonu, iddetin sonu ve ceninin ana rahminde kalacağı son vakit gibi anlamlarda da kullanılmıştır.[38] Türkçemizde ise ecel denildiğinde daha çok hayatın sonu ve ölüm zamanı gibi anlamlar anlaşılmaktadır.[39]

İfa zamanına göre borç iki kısma ayrılır: Muaccel ve müeccel borç. Muaccel borca Türkçe peşin, Arapça hâl (حَالّ) de denir. Muaccel borç, alacaklının söz konusu borcun ifasını talep edebileceği, borçlunun da bu ifa talebine uymak zorunda kalacağı, gerektiğinde ifa davası açabileceği ve fiilî talep anında borçlunun zimmetinde edası derhal vacip olan borca denir. İfa zamanına ilişkin bir açıklama akitte yer almasa bile aksi, edimin ya da akdin mahiyetinden anlaşılmadıkça borcun peşin olarak doğduğu ve talep hakkının da ondan ayrılmadığı varsayılır. Öyleyse mutlak borç peşin kabul edilir.[40]

Müeccel borca Türkçe ertelenmiş veya vadeli borç da denilebilir. Müeccel borç, ifa zamanı belli bir zamana ertelenmiş olan, vade tarihinden önce ödenmesi gerekmeyen ve vade tarihine değin alacaklı tarafından talep hakkı bulunmayan bir borç çeşididir. Fakat müeccel borç vade öncesi ödenecek olursa bu geçerli bir ifa olup söz konusu edim borçlunun zimmetinden düşer. Vadenin belirlenmesi, akdin kurulumu esnasında taraflarca açıkça veya zımnen yapılabileceği gibi işin mahiyetiyle veya konuyla ilgili bir teamülle de bu sağlanabilir.[41]

---

36 İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyîsi'l-luğa*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1979, I, 64; Abdullah Durmuş, "Vade", *DİA*, XLII, 415.

37 İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1994, (أ ج ل) maddesi.

38 Bakara 2/282; En'âm 6/60; Hac 22/5; Talak 65/2, 4.

39 *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I, 811; III, 3327.

40 *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, Küveyt: Dâru's-selâsil, 1992, XXI, 119; Aybakan, *İslâm Hukukunda Borçların İfası*, s. 149; *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 3. bs., İstanbul: Kubbealtı, 2008, II, 2124.

41 *el-Mevsû'atü'l-fikhiyye*, XXI, 119; Subhî Mahmasânî, *en-Nazariyyetü'l-âmme li'l-mucebât ve'l-ukûd*, Beyrut: =

Fıkıh edebiyatında vade, yükümlülüğün yerine getirilmesi ve varlık sahasına çıkması, kendisinin sona ermesine bağlandığı veya söz konusu yükümlülüğün işlevselliğinin kendisinin devamıyla sınırlandırıldığı, gelecekte gerçekleşmesine kesin gözüyle bakılan bir iş için belirlenen süreye denir.[42] Diğer bir ifadeyle, bir işin başlamasının ya da sonlanmasının bağlandığı gelecekteki belirli zamana denir. Fıkıhta vadenin, onu belirleyen iradeye göre teşriî, kazâî ve ahdî (ittifâkî) olmak üzere üç türünden söz edilmektedir. Teşriî vade, kanun koyucu tarafından şer'î bir hükmün başlamasına veya sonlanmasına sebep olarak belirlenen gelecekteki bir zaman dilimidir. Meselâ zekâtın vacip olması için geçmesi gereken süre veya iddet süreleri buna örnek gösterilebilir.[43] Kazâî vade, bir yükümlülüğün yerine getirilmesi için mahkemece tanınan nihaî süreye denir. Davada tarafların mahkemeye gelmeleri, şahit ve kefil getirmeleri veya ödeme zorluğu içinde bulunan borçlu için mahkemece tanınan süre buna örnek olarak gösterilebilir. Ahdî vadeyi belirleyen irade ise fertlerin özgür iradeleridir. Vadenin bu çeşidine ahdî denmesi fertlerin taahhütleriyle belirlendiği içindir. Tarafların karşılıklı anlaşmasıyla belirlenmesi açısından ittifakî vade de denir. Fakat vade, tarafların ortak görüşüyle değil de sadece birinin iradesiyle belirlenmesi durumunda bu vadeye ittifakî denilmesi tamamen mecazî bir söylemdir. Alışveriş sözleşmesindeki bedelin teslimi için belirlenen vade ile vasiyete konu olan malın intikaline ilişkin ölüm tarihinden sonrası için belirlenen zaman, ittifakî vade kapsamına girmektedir.[44]

Öte yandan hukukî işlemlerdeki etkisi açısından vade iki kısma ayrılır: İzafe vadesi ve tevkît vadesi. İzafe vadesi, bir hukukî işleme (sözlü tasarrufa) ait hükmün başlaması veya ayn (parça) ya da deyn niteliğindeki borçların (cins ve para borçları) ifası için, tekli veya iki taraflı iradeyle oluşan tasarruflarda, sadece hak sahibi tarafından veya hak sahibi ile yükümlü arasında belirlenen gelecekteki süreye denir. İzafe vadesine bağlanan tasarrufa ise muzâf denir. "Kurban bayramı geldiğinde benim adıma bir adet

---

Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1972, II, 472-473; Aybakan, *a.g.e.*, s. 148-150; *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, II, 2214.

42 Attâr, Abdünnâsır Tevfik, *Nazariyyetü'l-ecel fi'l-iltizâm*, Kahire: Matbaatu's-sa'âde, 1978, s. 89.

43 Hamilelik, süt emzirme, hayız, nifas, temizlik, îlâ müddetleri, ergenlik ve menepoz yaşı, istibra süresi, iktidarsız kocaya tanınan mühlet, ateşkes müddeti, buluntu malın ilan süresi, yolculuk, mestler üzerine meshedebilme, zekâtın vücûbu için belirlenen süre ve şart muhayyerliği süreleri de teşriî vade çerçevesinde ele alınmaktadır. Bilgi için bk.: Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Mekke: Mektebetü Nizâr, 1997, II, 68; *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyye*, II, 9-19.

44 Attâr, *a.g.e.*, s. 14.

kurbanlık koç satın almak üzere seni vekil tayin ettim." sözünde olduğu gibi vekâlet sözleşmesinin bağlandığı gelecek vakit, müslemün fîhin teslimi için belirlenen süre veya bir satım akdinde bedel için belirlenen vade buna örnek gösterilebilir. Tevkît vadesi ise bir yükümlülüğün sona erme zamanını göstermek üzere belirlenen süreye denir. Meselâ, icâre akdinde kiracının akdin konusu olan malla ilgili kullanım hakkının bitiş vaktini belirten süre tevkît vadesi diye adlandırılır. Tevkît vadesine bağlı tasarrufa ise muvakkat denir.[45] İskontonun öncesindeki vadeli borcun vadesi de, deynin teslimi için belirlenmiş bir süre olması açısından izafe vadesi kapsamında değerlendirilmelidir.

B. Vadeye Bağlanabilirlik Bakımından Tasarruflar

Tasarruflar, şarta, kayda veya vadeye bağlı olup olmama açısından beş kısımda incelenebilir: Müneccez, muallak, mukayyet, muzâf ve muvakkat. Tasarruflar herhangi bir şarta ya da vadeye bağlanmaz ve herhangi bir kayıtla sınırlandırılmazsa bu tür tasarruflara müneccez (veya müncez) denir ve oluşturuldukları an itibarıyla hükümlerini ifade etmeye başlarlar. Bir hukuki fiilin işlemeye başlamasının veya işlemekte olan bir tasarrufa son verilmesinin gelecekte gerçekleşmesi muhtemel bir olaya bağlandığı tasarrufa *muallak* denir ve söz konusu tasarruf oluşturulduğu an itibarıyla geçerli olmayıp şartın tahakkuk ettiği andan itibaren kurulmuş kabul edilir. Şartsız olarak söylendiğinde yerine getirilmesi gerekmeyen bir yükümlülük kaydıyla hükmü sınırlandırılan tasarrufa ise *mukayyet* denir. Burada söz konusu tasarruf oluşturulduğu anda geçerli olup varlığı başka bir şeye bağlanmamışsa da ifade ettiği hükmü kayıt altına alınarak sınırlandırılmıştır. Bir hukukî fiile ait hükmün işlemeye başlamasının, gelecekte gerçekleşmesi kesin bir olaya bağlandığı tasarrufa *muzâf* denir. Muzâf olan hukukî fiil, oluşturulduğu an itibarıyla mün'akit ve geçerli kabul edilse de hükmü kararlaştırılan vakitten önce ortaya çıkmaz. Sonuçta muzâf olan hukukî fiil, hükmünün sonradan ortaya çıkması açısından muallak tasarrufa bir şekilde benzese de, hem tasarrufun bizzat kendisinin değil de hükmünün ertelenmesi, hem de bağlandığı zamanın muhtemel değil de kesin olması açısından daha ziyade mukayyet hukukî fiile

[45] Attâr, *Nazariyyetü'l-ecel*, s. 14, 103-108; *el-Mevsû'atü'l-fıkhiyyetü'l-Küveytiyye*, II, 5-26; Durmuş, "Vade", *DİA*, XLII, 415.

benzemektedir.[46] Bir hukukî fiilin işlemekte olan hükmüne son verilmesinin, gelecekte gerçekleşmesi kesin bir olaya bağlandığı tasarrufa da *muvakkat* denir. Muvakkat tasarruf, oluşturulduğu an itibarıyla hem hukukî varlığa sahip olup hem de hükmü işler vaziyette olmakla birlikte hükmünün işlevi vade tarihiyle sınırlandırılmıştır. Bu açıdan işlev alanı sınırlandırılan mukayyet tasarrufla işlev zamanı sınırlandırılan muvakkat hukukî fiil arasında benzerlik görülmektedir.[47]

İzafe vadesine bağlanabilirlik (muzâf olabilme) açısından hukuki fiiller başlıca iki kısımda değerlendirilebilir: Vadeye bağlanması caiz olanlar ve vadeye bağlanması caiz olmayanlar. Hanefî mezhebine göre izafe vadesine bağlanması caiz olan sözlü tasarruflar arasında on altı hukuki işlem zikredilmiştir. Bunlar icâre sözleşmesi ve bu sözleşmenin feshi, müzâr'a, müsâkât, mudârebe, vekâlet, kefâlet sözleşmeleri, kullanım ödüncü verme (i'âre), vakıf, vasiyet, vasi tayin etme, boşama, köle azat etme, devlet yöneticisini belirleme, hâkim tayin etme ve mahcûrun ticaret ilişkisine izin verme olarak zikredilmiştir.[48] Bu akitler içerisinde vasiyet ve vasi tayin etmenin, mahiyetleri itibarıyla her hâlükârda vadeye bağlanması gereken akitlerden olduğuna değinilmiştir.[49] Yine Hanefî mezhebinde izafe vadesine bağlanması caiz olmayan sözlü tasarruflar arasında on tane sözlü tasarrufa yer verilmiştir. Bunlar satış sözleşmesi ve onu onaylama, ikâle, bölüştürme (taksîm), ortaklık, hibe, evlilik, boşama sonrası dönüş (rac'a), mal karşılığı sulh ve borcu ibradır.[50]

İlk dönemlerdeki fıkıh edebiyatının kazuistik özelliğiyle bağdaşan bu tasnif, daha sonra yerini genellemeci ve teorik anlatıma bırakmıştır. Nitekim bu kapsamda izâfeyi kabul edip etmeme açısından akitlerin tasnifinde, icâre akdi dışındaki muâvaza akitlerinin, i'âre, vasiyet ve vakıf dışındaki teberru' akitlerinin ve evlilik sözleşmesinin

---

[46] "Yapılan hukuki işlemin ecele (vadeye) bağlanması ile şarta bağlanması birbirine karıştırılmaya yatkın bir meseledir. Ecele bağlanan hukuki işlemde, borcun doğumu değil talep hakkının doğumu kararlaştırılan ecelin gelmesine bağlıdır. Şarta bağlanan işlemde ise, borcun doğumu şartın gerçekleşmesine bağlıdır. Ecele bağlı işlemle alacak hakkı doğmakta, fakat bu alacak ecel gelene dek talep edilememektedir. Ancak söz konusu tarihin gelmesiyle alacaklı talep hakkına kavuşmaktadır. Oysa şarta bağlı işlemde ancak söz konusu şart gerçekleşirse borç doğar." Aybakan, *İslâm Hukukunda Borçların İfası*, s. 151-152.

[47] Mahmasânî, II, 456, 471; Zerkâ, Mustafa Ahmed, *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âm*, Dımaşk: Dâru'l-kalem, 2004, I/571-579.

[48] Nesefî, Ebü'l-Berekât, *Kenzü'd-dekâık*, Beyrut: Dâru'l-beşâir, 2011, s. 557; İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003, VII, 517-519.

[49] Zeydân, Abdülkerîm, *el-Medhal li dirâseti'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle en-Nâşirûn, 2005, s. 353.

[50] Nesefî, s. 557; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 519.

genel olarak izâfeyi kabul etmeyeceğinden söz edilmektedir. Zira bunlar oluşturuldukları an itibarıyla mülkiyetin karşı tarafa geçirilebileceği bir tür temlik anlamı içeren akitlerdir. Öte yandan kamu otoritesinin devlet görevlilerini belirlemesi anlamını taşıyan tasarruflar (velâyât), mudârebe, vekâlet ve mahcûra izin gibi tasarruf yetkisi veren akitler (itlâkât), vekilin azli ve me'zûnun hacri gibi tasarruf yetkisini kısıtlayan akitler (takyîdât), kefalet ve havale gibi kişinin üzerine vazife olmayan bir işi üstlenmesi anlamını taşıyan akitler (iltizâmât) ile boşama, köle azat etme ve şüf'a hakkını düşürme gibi sadece sahip olunan hakkı düşürme anlamına gelen akitler (iskâtât-ı mahza) genel olarak izafeyi kabul eden akitler olarak değerlendirilmiştir. Çünkü bu akitler, kuruldukları anda mülkiyetin karşı tarafa geçirilebilmesine elverişli değildirler. Bu gerekçeye göre, icâre ve âriyetin (kullanım ödüncünün) izafe vadesine bağlanamaması da, menfaat olan akit mahallinin peyderpey vücuda gelmesiyle bağlantılı olarak değerlendirilmelidir.

Öte yandan söz konusu akitlerle ilişkili olarak, konusu zamana bağlı olarak gerçekleşen sözleşmelerden oldukları için özleri itibarıyla izafet anlamıyla çelişmedikleri söylenebilir. Nitekim müzâra'a ve müsâkât da bu kapsamda değerlendirilmiştir. Diğer taraftan vasiyet ve vakıfta, akdin mahalli sadece menfaat olsa bile, hayır işlerini kolaylaştırma ve teşvik amacıyla bunların ölüm sonrasına bağlanmalarına cevaz verilmiştir. Başka bir açıdan bakılacak olursa vasiyet ve vasi tayin etme işlemi, mahiyetleri itibarıyla ölümden sonrasına bağlı olarak gerçekleştikleri için bunlara izafe vadesine bağlanmaları gerekli olan akitler de denilebilir. Vakıf ise mülkün üzerindeki sahip olunan hakkı düşürme anlamı taşıdığı için mahza iskât olan akitler arasında değerlendirilmiştir. Fesihlerde ise, hangi sözleşme feshediliyorsa feshin, o sözleşmenin hükmüne tabi olduğu kaydedilmiştir. Örneğin, satış sözleşmesinin izafesi caiz olmadığı gibi onun feshi anlamına gelen ikâlenin de gelecek bir zamana izafesi caiz görülmemiştir. Diğer taraftan icârenin izafesi caiz olunca feshine de cevaz verilmiştir.[51]

İskontonun öncesindeki ticarî işleme bakıldığında genellikle satış sözleşmesi gibi zatı itibarıyla izâfe vadesine bağlanması caiz görülmeyen bir akitle

[51] Ahmed İbrâhim Bey, *el-İltizâmât fi'ş-şer'i'l-İslâmî*, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2013, 180-181; Zerkâ, Mustafa Ahmed, *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âm*, I/580-583.

karşılaşılmaktadır. Öte yandan iskontonun yapılabilmesi için izafe vadesi bulunması da gerektiğine göre o zaman akla şöyle bir soru gelebilir: İskontonun yapılması söz konusu olan borçta vadeye bağlanan akit midir, yoksa edimin ifası mıdır? Buna cevap bulunması için önce fıkıhtaki tasarruf kavramının incelenmesi gerekmektedir.

İslâm hukukunda, şer'î yükümlülük doğuran ve hukukî sonucu bulunan eyleme hukukî fiil (tasarruf) denir.[52] Tasarruflar da sözlü ve fiilî olmak üzere iki ana kısımda değerlendirilmektedir. Fiilî tasarruf, ifa ve gasp gibi kaynağı hukukî işlem (sözlü tasarruf) niteliği taşımayan insan fiilleri olan ve kanun koyucu tarafından belirlenmiş hukukî sonuçları bulunan sözün dışındaki tasarruflara denir.[53] Sözlü tasarruf ise, daha çok satış gibi iki iradenin uyuşmasıyla doğan sözleşmeler için kullanılsa da mahiyeti itibarıyla, vakıf gibi tek taraflı iradeye dayalı şer'î (dinî-hukukî) sonuç doğuran hukukî işlemler ile ikrar gibi herhangi bir hakkın inşası ya da ıskatına yönelik bir irade içermeyen, bununla birlikte hukukî sonuçları bulunan söze dayalı hukukî fiilleri kapsamaktadır.[54] Sözlü tasarrufa hukuki tasarruf/işlem, fiili tasarrufa hukuki hadise/olay da denilmektedir.[55]

Buna göre iskonto öncesindeki izâfet vadesi bizzat akitte değil, edimin ifasında söz konusudur. Nitekim İslâm hukukunda borçların ifası, akit değil de daha çok maddî fiil olarak değerlendirildiği için,[56] burada akdin vadeye bağlanmasından değil de fiilî tasarrufun vadeye bağlanmasından bahsedilebilir. O takdirde iskonto öncesinde icra edilen akit özü itibarıyla vadeye bağlanamazken, hukuki sonuçlarından biri olan bedelin ifası ise vadeye bağlanabilmektedir.

Fiilî tasarrufun vadeye bağlanması kapsamında, ayn (parça) borçlarındaki ifanın vadeye bağlanması Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre caiz görülse de Hanefî ve Şâfiî mezheplerince böyle bir vade şartının koşulması şer'an sahih görülmemiştir.[57]

---

[52] Mahmasânî, I, 33. Zerkâ ise tasarrufu, "kişinin iradesiyle meydana gelen ve kanun açısından hukuki sonuçları olan şey" olarak tanımlamıştır. Bilgi için bk.: Zerkâ, Mustafa Ahmed, *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âm*, I/379.

[53] Muhammed Sellâm Medkûr, *el-Medhal li'l-fikhi'l-İslâmî*, Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-hadîs, 1996, s. 519; İbrahim Kafi Dönmez, "Tasarruf", *DİA*, XL, 118.

[54] Zerkâ, *a.g.e.*, I/379-381; Dönmez, XL, 118.

[55] Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 8. bs., İstanbul: İz Yayıncılık, 2013, II, 37-39; Aybakan, *İslâm Hukukunda Borçların İfası*, s. 43.

[56] Zerkâ, *a.g.e.*, I/379.; Aybakan, *a.g.e.*, s. 42-44.

[57] Örneğin satıcının, bir ay ya da bir sene oturması şartıyla evini bir başkasına satmasına cevaz verdiklerinden =

Deyn (cins ve para) borçlarında ise ifanın vadeye bağlanmasında asıl olan vadeye bağlanabilirliktir. Bununla birlikte fakihlerin çoğunluğu, bu kuraldan bazı borç türlerini istisna etmişlerdir. İzâfe vadesine bağlanması caiz görülmeyen deyn borçları arasında selem akdindeki malın bedeli (re'sü mâli's-selem)[58] ile sarf akdindeki bedel zikredilmiş ve bunların vadeye bağlanmasının akdi ifsat edici nitelikte olduğu söylenmiştir.

Öte taraftan vadeye bağlanabilirliğine bakılmaksızın kanunî mahiyeti itibarıyla sadece belli bir zaman dilimi sonunda gerçekleştirilebilen tasarruflar arasında diyetin, müslemün fîhin, (Hanefî mezhebi dışında) mükâtebe akdindeki kitabet bedelinin ve karz bedelinin ifası zikredilmiştir.[59]

Tevkît vadesinin hangi tür tasarruflarda caiz kabul edildiği hususunda ise, akdin muktezasıyla çelişmeyen bütün tasarruflarda tevkîtin caiz olduğu şeklinde genel bir kuraldan söz edilebilir. Örneğin, mahiyetleri itibarıyla süreli olan icâre, müzâra'a, müsâkât ve mükâtebe gibi akitler muvakkat olmamaları düşünülemeyenler arasında yer alırken, aynı temlik anlamı taşıyan satış ve hibe gibi akitler ile nikah ve vakıf gibi bünyesinde ebedîlik ilkesini barındıran sözlü tasarruflar ise tevkît vadesine bağlanması asla caiz görülmeyenlerden kabul edilmektedir. Bu iki uç arasında yer alan, meselâ i'âre ve vekâlet gibi izin anlamı içeren tasarrufların ise tevkît vadesine bağlanması caiz görülmüştür.[60]

C. Vadenin Bağlayıcılığı Açısından Tasarruflar

Hanefî mezhebinde izâfe vadesine bağlanmasının bağlayıcı görülmediği, bununla birlikte söz konusu vadeye bağlanmasının da akde zarar vermediği tasarruflar

---

hareketle bu mezheplerin ayn borçlarının ifasında tecili caiz gördükleri söylenmiştir. Öte yandan Hanefî ve Şâfiî mezhepleri, bunun gibi aynın tesliminde tecili gerektiren işlemleri fasit şart dairesinde değerlendirerek caiz görmemişlerdir. Bilgi için bk.: Şeybânî, Muhammed b. Hasan, *el-Asl*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012, II, 441; Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, Riyad: Vizâratu'ş-şuûni'l-İslâmiyye, 2010, X, 52; İmrânî, Yahyâ b. Ebi'l-Hayr, *el-Beyân*, Cidde: Dâru'l-minhâc, 2000, V, 136; Mergînânî, Burhâneddin, *el-Hidâye*, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân, 1996, V, 124; İbn Kudâme, Muvaffakuddin, *el-Muğnî*, 3. bs., Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 1997, VI, 166.

58 Mâlikî mezhebinde akdin başında şart koşulması durumunda üç güne kadar mezhep içi ittifakla, şart koşulmaması durumunda ise üç güne kadar yine ittifakla, üç günden sonrası için müslemün fîhin vadesine erişmemek şartıyla ihtilaflı olarak re'sü mâli's-selemin tehir ve tecili caiz görülmektedir. Bilgi için bk.: Cündî, *el-Muhtasar*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1981, s. 192; Desûkî, Muhammed b. Ahmed, *Hâşiye 'ale'ş-Şerhi'l-kebîr*, Kahire: Dâru ihyâi'l-kütüb, bs. ty., III, 195.

59 Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, II, 68.

60 Attâr, *Nazariyyetü'l-ecel*, s. 142-150; Durmuş, "Vade", *DİA*, XLII, 416.

arasında başta tüketim ödüncü (karz) bedeli olmak üzere satış sözleşmesinin ikâlesindeki semen,[61] bâyi‘ tarafından satılırken peşin olarak satılan, fakat meşfû‘un ‘aleyh olan müşteri tarafından şefî‘ lehine tecil edilmiş şüf‘a hakkına konu olan malın (meşfû‘un fîh) bedeli[62] ve borçlu olan mûristen mirasçısına intikal eden ve alacaklı tarafından tecil edilen borç zikredilmektedir.[63] Ayrıca cumhura göre, borç bir tür haksız fiil olan itlâftan doğmuşsa böyle bir borcun da tecile elverişli olmadığı, dolayısıyla vadeye bağlanması durumunda bunun bağlayıcı olmayacağı söylenmiştir.[64] Bunların dışında kalan tasarrufların bağlandıkları vadenin bağlayıcı olduğu zikredilmiştir.[65] İskontonun caiz olup olmadığına dair tartışmalar vadeye bağlanması bağlayıcı olan edimler üzerinde cereyan ettiği için, vadeye bağlanması bağlayıcılık ifade etmeyen edimlerin ifasındaki iskontolar, vadeye karşılık yapılmış bir indirim sayılmadığından herkese göre caiz görülmektedir.

D. Peşin Borcun Tecili

Gerek doğuşu itibarıyla gerek vadenin dolması suretiyle muaccel olan bir borcun müeccel hale getirilmesi işlemine *tecil* denir. Vadenin malum olması ve tecil nedeniyle edimin miktarında veya niteliğinde alacaklı lehine bir değişiklik yapılmaması herkese göre tecilin sıhhat şartlarındandır.[66] Öte yandan edimin tecile elverişli olmasının şart koşulması dört mezhebe göre farklı yorumlanmaktadır. Hanefîlerden Züfer ve Şâfiî ile Hanbelî mezhebine göre, meclis muhayyerliği gibi borç ilişkisinin istikrarına mani bir durum yoksa muacceliyet kazanmış bir borcun sonradan izâfe vadesine bağlanması bağlayıcı görülmemektedir. Zira tecil bir tür teberru ve vaatten ibarettir. Teberru ve vaat niteliğindeki tasarrufların ise bağlayıcılığı söz konusu değildir. Dolayısıyla alacaklı borcu tecil etse bile bundan cayıp vade öncesinde takip (mülâzemet) ve tahsil talebinde bulunma (mutâlebe) hakkı bakidir. Bununla birlikte vadeli satışta olduğu gibi herhangi bir akdin inşası esnasında, vadeye bağlanmasında sakınca bulunmayan bir borcun

---

61 Bu iki tasarrufun bağlandığı vade Mâlikîlere göre bağlayıcılık arz etmektedir. Bilgi için bk.: *el-Mevsû‘atü’l-fikhiyyetü’l-Küveytiyye*, II, 23.

62 Mâlikî ve Hanbelîlere göre bu vade bağlayıcıdır. Bilgi için bk.: Desûkî, *Hâşiye ‘ale’ş-Şerhi’l-kebîr*, III, 478; Buhûtî, *Keşşâfü’l-kınâ‘*, Beyrut: Âlemü’l-kütüb, 1997, III, 378.

63 İbn Nüceym, Zeynüddin, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1999, s. 308; a.mlf., *el-Bahrü’r-râik*, Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1997, VI, 202-203.

64 Mâlikîlerde ise bağlayıcıdır. Bilgi için bk.: İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 432.

65 İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, s. 308; a.mlf., *el-Bahrü’r-râik*, VI, 203.

66 Aybakan, *İslâm Hukukunda Borçların İfası*, s. 158-160.

müeccel olarak kararlaştırılması mümkünse de, vadenin gelmesiyle muacceliyet kazanan bir borcun tecil edilmesi bağlayıcılık arz etmez.[67]

Mâlikîlere göre, şer'an teciline engel bulunmayan deyn niteliğindeki her borç müecceliyet kazanabilir. Zira hadis-i şerifte Müslümanların şartlarına bağlı oldukları bildirilmiştir.[68] Tecilin de bu kapsamda değerlendirilmesi gerekir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, her türlü deyn niteliğindeki borcun belirli bir vadeye bağlanmasının caiz olduğuna işaret edilmiştir.[69] Ayrıca akdi feshetme ya da devam ettirme suretiyle tasarruf yetkisine sahip olan tarafların öncelikli olarak ilave yapma haklarının da bulunması gerekir.[70]

Hanefîlere göre tecili kabil deyn niteliğindeki peşin borçların tecil edilmesi, sarf bedeli, selemdeki sermaye, karz ve itlâf bedeli gibi yukarıda zikredilenler dışında bağlayıcılık arz etmektedir. Zira bu işlem mücerret bir vaat olmayıp mutâlebe hakkının süreli olarak ibrası anlamını da taşımaktadır. Nasıl ki alacağını tamamen ibra ve ıskat yetkisi alacaklıya verilmiş ve bu onun hakkında bir bağlayıcılık ifade ediyorsa alacağı tecil etme yetkisinin de öncelikli olarak ona verilmiş olması ve tecilin onu bağlayıcı olması gerekir. Çünkü tecil işlemi, tahsil talebinde bulunma hakkının belli bir vakte değin düşürülmesini deruhte etmekten ibarettir ki o vakte kadar söz konusu mutâlebenin de şer'an düşmesi gerekir. Bu da tecilin alacaklı tarafı bağlayıcı olduğu anlamına gelmektedir.[71] Nasıl ki mutlak ibra, teberru mahiyetindeki bir temlikten ziyade borcu ıskat anlamına geldiği için ibrayı gerçekleştiren alacaklıyı bağlıyorsa aynı şekilde konumuzdaki süreli ibranın da bağlayıcılık arz etmelidir. Çünkü kurala göre sakıt olan avdet etmez.[72]

E. Vadenin Sıhhat Şartları

İslâm hukuku klasik eserlerine bakıldığında tasarrufun vadeye bağlanmasının

---

67 İmrânî, *el-Beyân*, V, 457.
68 Ebû Dâvûd, "Akzıye", 12; Tirmizî, "Ahkâm", 17.
69 Bakara 2/282.
70 İbn Kudâme, el-Muğnî, VI, 431-432.
71 Kudûrî, *et-Tecrîd*, Kahire: Dâru's-selâm, 2004, V, 2567-2569; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003, VI, 483.
72 *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-Küveytiyye*, I, 167-168.

geçerli kabul edilmesi için gerekli şartlar özel bir başlık altında incelenmemiştir. Lakin fıkhî meseleler teker teker incelendiğinde bu konuyla bağlantılı çeşitli yorumlarla karşılaşılmaktadır. İşte bütün bu açıklama ve yorumlardan yola çıkılarak fıkha göre her hangi bir tasarrufun vadeye bağlanmasının sahih kabul edilip onu ifsat etmemesi için genel anlamda iki şartın üzerine yoğunlaşıldığı söylenebilir: Kararlaştırılan vadenin belirli (ma'lûm) olması ve söz konusu vadenin mala tekabül etmemesi.[73]

Kararlaştırılan vadedeki belirli olma şartının, ifayla ilgili çıkması muhtemel tartışmaların önüne geçilmesi ve anlaşmazlık dairesinin olabildiğince daraltılması için konulduğu ve bunun şart koşulması üzerinde icmâ bulunduğu ifade edilmiştir.[74] Bu şartın dayanakları arasında, "***Ey iman edenler, belirli bir süreye kadar birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın!***"[75] âyet-i kerimesi de gösterilmiştir.[76] Âyet-i kerimede bahsedilen vadesi belirli borçlar arasında, aynın deyn karşılığında temlik edildiği vadeli satış işlemleri ve taksitli satış, deynin ayn karşılığında temlik edildiği selem ve vadenin bağlayıcı olduğunu kabul edenlere göre maddi bir karşılık olmaksızın gerçekleştirilen ve bir teberru türü olan tüketim ödüncü (karz) işlemi yer almaktadır.[77] Vadenin belirlenmesi, gün, ay, yıl gibi başlangıç veya bitiş tarihinin ya da toplam sürenin belirtilmesiyle gerçekleşir. Çoğunluğa göre belirtilen tarihin şemsi ya da kameri takvime göre olmasının önemi yokken Şâfiî'ye göre bunun kameri takvime göre olması gerekmektedir.[78]

Vadenin malî bir karşılığının bulunmaması şartına bakıldığında ise bu kuralın söylendiği gibi genel olmadığı, farklı durumlar için ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken bir şart olduğu düşünülmektedir. Zira vadeli satışta mal hemen teslim alındığı halde bedelin ileri bir tarihte ödenmesinin, selem akdinde ise bedel peşin olarak ödenip malın gelecek bir vadede teslim alınmasının fiyata -piyasa rayicine göre- birincisinde artırma, ikincisinde eksiltme yönünde tesir ettiği görülmektedir. Hâlbuki fakihlerin çoğunluğu, satıştaki vade farkının caiz olduğu görüşündedirler. Yine selem akdinin caiz olduğu

---

73 Attâr, *Nazariyyetü'l-ecel*, s. 174.
74 İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VI, 243.
75 Bakara 2/282.
76 Attâr, *a.g.e.*, s. 175; *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-Küveytiyye*, II, 33; Durmuş, "Vade", *DİA*, XLII, 416.
77 Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, Kahire: Dâru Hecer, 2001, V, 69-70; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 2000, VII, 91.
78 Attâr, *a.g.e.*, s. 91-92.

hususunda da ittifak vardır. Dolayısıyla vadenin malî karşılığı bulunmaması şartını, karz borçları ile önceden satış gibi ticari bir sebepten doğmuş deyn borçlarının miktarlarının artırılıp ertelenmesi veya miktarlarının azaltılıp vadesinden önce ödenmesi durumlarıyla ilişkili olarak anlamak gerekir.[79] Gerçi burada birkaç noktaya dikkat etmek gerekir. Vadeli satıştaki bedelin piyasa rayicine göre günlük fiyattan fazla gösterilmesi durumunda, bedelin bir kısmı vade karşılığında artırılmış gibi gözükse de, fakihlerdeki genel kanaat bu fazlalığın -piyasa gerçeğinde vade karşılığı gibi gözükse de- gerçekte sadece vade karşılığında itibar edilemeyeceği yönündedir. Bundan dolayı vadeli satışta bedelin tamamının satılan malın tamamına tekabül ettiği ifade edilmektedir.[80] Tabii ki bunun arka planında vadenin malî bir karşılığının bulunmaması şartı bulunmaktadır. Bu şart da İslâm hukukunun faiz konusundaki hassasiyetinden, özellikle de faiz şüphesinin önünü alma hususundaki ihtiyat prensibinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Dikkati çeken diğer bir nokta ise selem akdindeki vadenin resü mâli's-selemin piyasa rayicine göre düşük olarak belirlenmesiyle ilişkilidir. Her ne kadar vadenin söz konusu sıhhat şartının ifade ettiği anlam, vadenin malî karşılığının artırma ya da eksiltme şeklinde olabileceğine ihtimalli ise de bu, söz konusu şartın ortaya konuluş amacıyla çelişkili bir durum arz ettiğini düşündürmektedir. Zira aslında bu şartla Câhiliye faizinin ve şüphesinin önüne geçilmesi hedeflendiği söylense de maksat biraz aşılmış gibi gözükmektedir. Çünkü söz konusu faiz sadece artırım suretiyle gerçekleştirilirken vadenin sıhhat şartı ise eksiltme yönündeki değişiklikleri de kapsamaktadır. Bu da selem akdindeki bedelin piyasa rayicine göre eksik belirlenmesinin, vadenin sıhhat şartına aykırı bir durum oluşturması problemini beraberinde getirmektedir. Gerçi fakihler, vadeli satıştakine benzer bir şekilde bu probleme, selemdeki bedelin tamamının müslemün fîhin tamamına karşılık geleceği şeklinde cevap verebilirlerse de, sonuçta burada artırım değil eksiltme bulunduğu için kıyas edilen konuyla bir tür terslik görülmektedir. Hâlbuki vadenin sıhhat şartı olarak, malî karşılığının olmamasının değil de vadeye mukabil malî bir fazlalığın olmamasının şart koşulması en azından selem ve iskonto gibi meselelerin aykırılığına bir çözüm

[79] Durmuş, "Vade", *DİA*, XLII, 416.
[80] Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1986, V, 224; Osmânî, Muhammed Takî, *Fıkhu'l-büyû'*, Karaçi: Mektebetü me'ârifi'l-Kur'ân, 2015, I, 545.

olarak düşünülmektedir. Nitekim bu şartın koşulmasının arka planındaki faiz konusuna bakılacak olursa, gerek Arapçadaki ribâ lafzının sözlük anlamının fazlalık olması gerek fıkıh edebiyatında onun şer'î anlamıyla ilgili yapılan tanımlarda bu fazlalık anlamına değinilmesi, bu şartın da bunlara göre düzenlenmesi gerektiği düşüncesini akla getirmektedir.[81]

Deyn (cins ve para) borçlarının vadeden önce ödenmesi durumunda borç miktarında indirime gidilmesi (iskonto) bu şarta aykırı gözüktüğü için cumhur tarafından olumlu karşılanmamıştır. Hâlbuki selemde olduğu gibi burada da bir artırım söz konusu olmayıp aksine peşin ödeme karşılığında, yani vadenin uzatılması değil de kısaltılması mukabilinde bir indirim söz konusudur. Üstelik yapılan indirimin, henüz gelmemiş vadeden geriye kalan kısım karşılığında değil, peşin ödeme sebebiyle gerçekleştirildiği de pekâlâ söylenebilir. O takdirde vadenin malî karşılığı bulunmaması şartına aykırılık da söz konusu olmaz.[82]

F. İslâm Hukukuna Göre Zaman Tercihi Kavramı

Daha önce de belirttiğimiz gibi İktisat ilminde ilk olarak Avusturya İktisat Okulu'ndan Eugen von Böhm-Bawerk tarafından ortaya konulduğu söylenen zaman tercih oranı kavramı, kimilerine göre iskontonun temelinde yatan önemli bir etkendir. Bu kavrama göre, kişilerin alacağı iktisadî kararlarda zaman önemli bir faktör olup insan, şimdiki zamanı geleceğe üstün tutan ve peşini veresiyeye tercih eden karakteristik bir davranış sergilemektedir. Nitekim bu tabiî duruma Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis külliyatında yer yer değinilmesi, bunun fıkıh kitaplarında da bir realite olarak dikkate alınması konuyla ilgili tezi destekler niteliktedir.[83] Öte yandan borçlardaki zaman artırımına karşılık fazlalık alınmasının (Câhiliye faizi) haram oluşu, vadenin maddî bir değerinin bulunmadığını veya eşya ile ilgili malî değer oluşumunda etkisine itibar edilmediğini akıllara getirmektedir. Bunun yanı sıra vadenin öne çekilmesine karşılık borç miktarında indirime gidilmesi anlamındaki iskontoya da cumhurun cevaz vermemesi söz konusu olunca şöyle bir soru gündeme gelmektedir: Fıkıhta asıl olan,

[81] Attâr, *Nazariyyetü'l-ecel*, s. 220-222.
[82] Attâr, *a.g.e.*, s. 221-222.
[83] Mısrî, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, s. 325-338; Gays, Mecdî Ali Muhammed, *Nazariyyetü'l-hasmi'z-zemenî fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, Herndon: el-Ma'hedü'l-âlemî li'l-fikri'l-İslâmî, 2010, s. 50-81.

zamanın mal fiyatlarının oluşumuna etki etmesi mi yoksa etmemesi midir? Eğer etkisi kabul edilecek olursa o zaman bu durum fıkıhta öngörülen faiz teorisiyle birlikte nasıl izah edilecektir? Diğer taraftan vadenin malî bir karşılığının bulunması istisnaî bir durum mudur, yoksa asıl olan Câhiliye faizi dışında malî bir karşılığının bulunması mıdır? Şimdilik tüm bu soruları bir kenara bırakarak zamanın parasal değerini ve zaman tercihini savunanların dayanaklarına -kısmen de olsa- göz atmakta fayda olacaktır.

1. *Zaman Tercihiyle İlişkilendirilen Âyetler*

a. Çağdaş İslâm İktisadı literatüründe zaman tercihi kavramıyla ilişkilendirilen bir takım âyet-i kerîmeler zikredilmiştir. Bunların bir kısmını, "***İnsan çok acelecidir.***"[84] ve "***İnsanlar aceleci olarak yaratılmıştır.***"[85] gibi doğası itibarıyla insanın aceleci olduğuna vurgu yapan âyetler teşkil etmektedir. Bazı müfessirler bu ve benzeri âyet-i kerimelerden yola çıkarak, genel olarak aceleciliğin ve peşin olanı öncelemenin bir insan fıtratı olduğunu belirtmişlerdir.[86] Her ne kadar bu âyetler, kafirlerin vadedilen azabın öne çekilmesini istemeleri gibi spesifik bir takım olayların üzerine nazil olmuşsa da, tefsir usulünde belirtildiği gibi cumhura göre itibar edilmesi gereken nokta iniş sebebinin özel oluşu değil, lafzın genel oluşudur.[87] Dolayısıyla insan fıtratına göre peşin malın veresiyeye göre daha kıymetli olması da bu kapsamda değerlendirilebilir. Bununla birlikte sadece buradan hareketle bunun meşru olduğu sonucuna varmak sağlıklı gözükmese de, bunun insan doğasının bir gereği olduğu pekâlâ söylenebilir.

Öte yandan âyetin devamındaki, "***Vadedilen azapları yakında size göstereceğim, acele etmeyin!***"[88] ifadesinden şöyle bir soru akla gelebilir: İnsan, tabiatı gereği aceleci ise ona tez davranmayı yasaklamak bir tür onu, gücü üzerindeki bir işle yükümlü tutma anlamına gelmez mi? Bu soruya şu şekilde cevap verilmiştir: Bu aynen, şehvet duygusunun verilmesiyle birlikte onun dizginlenmesinin emredilmesine benzemektedir. Zira Allah her iki durumda da bunu kontrol altında tutma gücünü insana

---

84 İsrâ 17/11.
85 Enbiyâ 21/37.
86 Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavamizi't-Tenzîl ve 'uyûni'-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, Beyrut: Dâru'l-kitabi'l-Arabî, 1987, III, 117; IV, 662.
87 Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-irfân*, Beyrut: Dâru'l-kitabi'l-Arabî, 1995, I, 105-109.
88 Enbiyâ 21/37.

bahşetmiştir.[89]

Bu açıklamadan yola çıkılarak şöyle denilebilir: Şehvet duygusunun tatmini mutlak anlamda yasaklanmayıp evlilikle buna meşru bir zemin ortaya konulurken şimdiki zamanı önceleme duygusunu tatmin etme için de meşru bir zeminin sağlanmış olması beklenir. Bunun da teberru anlamı taşıyan akitler ile Câhiliye ribası dışında kalan mübadele işlemleri olduğu belirtilmiştir. Nitekim birincisinin karşılığı yalnız Allah'tan beklenirken ikincisinin bedelini vade farkı olarak istemek caizdir.[90]

b. Son dönem literatürde zaman tercihiyle ilişkilendirilen diğer bir âyet ise "***Ne var ki, siz peşin olanı (dünyayı) sever, ahireti gereği kadar önemsemezsiniz.***"[91] mealindeki âyet-i kerîmedir. Her ne kadar bu âyette, insan türünün dar anlamda dünya sevgisinden bahsedilmekteyse de genel anlamda peşin olanı sevmelerine işaret edilmektedir. Ayrıca hükmün Arap dili açısından türetilmiş (müştak) sayılan bir kelimeye bağlanmış olması da kök anlam olan peşin oluşun dünya sevgisinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Yani insan dünyayı bir yönüyle peşin olduğu için sevmektedir. Dolayısıyla söz konusu âyet, bu açıdan bakılacak olursa insanların peşini tercih etme duygularına dikkat çektiği anlaşılmaktadır.

İşin esasına bakılırsa yukarıdaki âyet-i kerîme, müminlerin peşin olan dünyayı sevmelerini ve ahireti yeterince önemsememelerini yermektedir. Buradan bakılacak olursa bu duyguya göre hareket etmenin meşru sayıldığı söylenemez gibi gözükmekte, aksine dinen yerilen bir durum ortaya çıkmaktadır. O takdirde bu âyetten yola çıkılarak zaman tercihine delil alınması da sağlıklı gözükmemektedir. Kimilerince bu probleme şu şekilde cevap verilmeye çalışılmıştır: Zaman tercihi kavramının doğru bir şekilde yürütülebilmesi için şimdiki zamanda bulunan ile gelecek zamanda meydana gelecek olan şey arasında nitelik ve nicelik açısından bir eşitliğin bulunması gerekir. Şayet gelecek zamandaki şey, nicelik veya kalite gibi bazı noktalarda üstün olursa bu durumda kişinin bunu tercih etmesi gayet doğal olup bu durum zaman tercihi kavramıyla bir çelişki arz etmez. Nitekim müminlere, bu hayattaki kısa bir süre gösterdikleri sabır ve

[89] Zemahşerî, III, 117.
[90] Mısrî, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, s. 328.
[91] Kıyâme 75/20-21.

vazgeçtikleri geçici dünyalıklara karşılık ahirette sonsuz bir mükâfat ve kimsenin aklına gelmeyecek derecede mükemmel nimetler bahşedilecektir. Elbette bu durumda akıllı bir ferdin bunu tercih etmesi bekleneceği için Allah söz konusu âyette, buna göre hareket etmeyen müminlerin davranışlarını yermektedir.[92] Yani Kur'an'da yerilen, bu acelecilik duygusunda aşırıya kaçmak ve bunu ahiretle ilişkili konularda dünya tarafında kullanmaktır. Yoksa buna dikkat edildiği ve faiz kapsamına girilmediği müddetçe günlük muamelelerde buna göre hareket etmenin yerilmesi söz konusu değildir. Zira bu, insan doğasının bir gereğidir.

c. İslâm İktisadı literatüründe konuyla ilişkilendirilen bir başka âyet ise, "***Bu (azap) onların, 'Faiz alışveriş gibidir.' demelerinden ötürüdür. Hâlbuki alışverişi helal, faizi ise haram kılmıştır.***"[93] mealinde faiz ile alışveriş arasındaki farkı beyan eden âyet-i kerimedir. Bu âyet-i kerime, her ikisinde de bir fazlalık elde edilmesi bakımından faizi alışverişe benzetmek suretiyle ona meşruiyet çabası içinde olan tefecilerin bu savlarını reddetmekte, alışverişin helal, faizli muamelelerin ise haram kılındığına dikkat çekmektedir. Âyette geçen faizin alışverişe benzetilmesi iki şekilde anlaşılabilir: Birincisine göre faizi ve tefeciliği savunan inkârcılar, peşin alışverişlerde, örneğin, 100 lira değerindeki bir elbisenin peşin olarak 200 yüz liraya satılmasında her hangi bir sakınca olmadığı gibi 100 liranın da 200 lira karşılığında değiştirilmesinin caiz olması gerektiğini söylemeye çalışmaktadırlar.[94] Buradaki 100 liranın 200 lirayla değiştirilmesi, sarf akdi suretinde düşünülebileceği gibi başlangıçta yüz lira fazlasıyla geri ödeme yapılmasının şart koşulması şeklinde gerçekleştirilen bir karz akdi olarak da tasavvur edilebilir. Fakat bu yorum, İslâmiyetten önce Arapların alışveriş faizini bilmediklerine dair söylemlerle çelişmektedir.

İkinci yoruma göre ise, âyet-i kerimedeki alışverişten maksat veresiye alışveriş olup, nasıl ki akdin başlangıcında malın fiyatı peşine göre vade karşılığında fazla olarak belirlenmesi caiz ise vadesi dolmuş bir alacağın tecil mukabilinde miktarında artırıma gidilmesi de aynen caiz olmalıdır. Nitekim Câhiliye dönemindeki yaygın faiz

---

92 Mısrî, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, s. 330; Gays, *Nazariyyetü'l-hasmi'z-zemenî*, s. 53.
93 Bakara 2/275.
94 Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VII, 76; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1998, I, 162.

uygulamasına göre, veresiye alışverişte vade tarihi geldiğinde borçlu borcunu ödeyemezse o takdirde tecil mukabilinde borcun miktarında artırıma gidilirdi. İslâmiyet öncesi bilinen ve uygulanan bir faiz çeşidinden söz edilmesi bakımından bu yorum, diğerine göre daha isabetli gibi gözükmektedir.[95]

Ticari işlemlerdeki vade farkının caiz oluşuyla ilgili kafa karışıklığına sebep olan şeylerden biri de, özellikle veresiye faizindeki fazlalığın zaman karşılığında gelmiş olmasıdır. Zira veresiye faizindeki fazlalık, çoğu kez zamanın iktisadi değeriyle karıştırılmakta ve ilkinin haram olmasının ikincisinin de haram kılınmasını gerektireceği gibi yanlış bir sonuca varılmaktadır. Hâlbuki ikisinin arasında fark, veresiye satıştaki vade farkının analiz edilmesiyle de rahatlıkla ortaya konabilir. Şöyle ki, satış sözleşmesi daha çok, farklı türdeki iki malın birbiriyle değişimi anlamına gelmektedir. Karşılıklı verilen bedellerin farklı olması ise mübadelenin her iki taraf için de fayda getirmesini sağlamakta, bir tür iktisatçıların mübadele faydası diye adlandırdıkları olgunun gerçekleşmesini temin etmektedir. Mübadelede taraflardan her biri, ihtiyacının kalmadığı malı vererek ihtiyaç duyduğu malı almayı hedeflemektedir ki bunun sonucunda her iki taraf da ihtiyacını bu şekilde gidermiş olacaktır. Veresiye faizinde ise aynı türdeki iki malın birbiriyle değiştirilmesi söz konusu olduğundan taraflardan herhangi birinde bir fayda oluştuğunu söylemek zordur. Zira taraflardan biri lehine bir fazlalık şart koşulması durumunda bu, aynı türde oldukları için diğerinin hakkında azalmaya neden olacaktır. Bu durumda da biri kâr elde ederken diğeri kaçınılmaz olarak zarar edecektir.

Bir başka açıdan bakıldığında, vadeli mübadele işlemlerinin bir özelliği de finansmanın içerdiği fazlalığı tolere etmesi olduğu için, veresiye satışta söz konusu olan vade karşılığındaki fazlalıktan doğan eşitsizliği mübadeleden neşet eden fayda bir yönüyle kapatmaktadır. Böylece söz konusu vadeli mübadele işleminin her iki taraf lehine fayda sağladığı kabul edilmektedir. Fakat veresiye faizindeki fazlalık ise karşılığında iktisadî bir fayda bulunmaksızın kişinin zimmetini meşgul eden bir borçtan ibarettir. Bu yönüyle veresiye faizi, tecilden dolayı gerçekleştirilen karşılıksız bir

[95] Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VII, 76; Ebû Zeyd, Abdülazîm Celâl, *Fıkhu'r-ribâ*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle en-nâşirûn, 2004, s. 84-86.

fazlalık olarak karşımıza çıkmaktadır. Öte yandan veresiye satıştaki vade farkı ise yine vade sebebiyle tahakkuk ettirilen, fakat karşılığında bir tür fayda elde edilen bir artırımdır. Böylece herhangi bir borcun oluşması için iktisadî bir karşılığının bulunması arandığı takdirde bu, iktisadî anlamda bir emniyet supabı mesabesinde olacak ve dayandırıldığı iktisadî bir değer olmadan borç ilişkisinin doğmamasına vesile olacaktır. Bu iktisadî karşılık da borçluya yüklenen vade maliyetini kapatma rolü üstlenmektedir. Diğer taraftan satış akdi, ticaretin alt dallarından biri olup satıcı fiyatı belirlemede özgür olduğu için, taraflar ve bedel ile satışa konu olan mal arasında bir tür dengenin oluştuğu söylenebilmektedir. Öte yandan aynı denge unsurunun, faizli borçlanmalarda borçlu ile alacaklı arasında oluşmadığı düşünülmektedir.[96]

Sonuç olarak bu âyet-i kerimeden, satış sözleşmelerindeki gerek başta kararlaştırılan peşin kârın gerek vade farkının genel olarak caiz olduğu anlaşılmakta, fakat özellikle veresiye satışlardaki vadesi gelmiş borçlarda, tecilden ötürü miktarda artırıma gidilmesinin yasaklandığı ifade edilmektedir. Yani bir bakıma veresiye satıştaki vade farkı, zamanın iktisadî değerini gösteren bir denge unsuru olarak kabul edilmekte; borç ve veresiye faizindeki fazlalık ise tecil sebebiyle ortaya konan, fakat iktisadî karşılığı bulunmayan bir artırım olup eşitlik ve dengeyi bozduğu için zulüm olarak değerlendirilmektedir.[97]

Yukarıda örnek olarak gösterilen âyet-i kerimelerde doğrudan zaman tercihi kavramına ve zamanın malî değerine temas edilmemişse de tüm bunlardan zamana maddi bir değer atfedildiği sonucuna dolaylı olarak varılabilmektedir. Bununla birlikte yukarıda zikredilen âyetlerin dışında başka âyet-i kerimelerle[98] istidlal edilmişse de,[99] bunlar daha çok infaka teşvik etme, borç vaktini belirleme ve dardaki borçluya ek süre tanıma gibi meselelerle ilgili olup konumuzla irtibatı uzak görülmektedir.

2. *Zaman Tercihiyle İlişkilendirilen Hadisler*

a. Çağdaş literatürde zaman tercihiyle ilişkili görülen birkaç rivayet

---

96 Gays, *Nazariyyetü'l-hasmi'z-zemenî*, s. 54-55.
97 Gays, *a.g.e.*, s. 55.
98 Bakara 2/245, 280, 282; Tevbe 9/34; Teğâbün 64/ 18.
99 Gays, *a.g.e.*, s. 56-59.

zikredilmektedir. Bu rivayetlerden biri Ubâde b. Sâmit'in Hz. Peygamber'den naklettiği, faizin illetine dair tartışmaların temel delili olan şu hadis-i şeriftir: "*Altına karşılık altını, gümüşe karşılık gümüşü, buğdaya karşılık buğdayı, arpaya karşılık arpayı, hurmaya karşılık hurmayı, tuza karşılık tuzu misli misline (miktarda) birbirine eşit ve peşin olarak (satınız.) Malların çeşitleri değişirse, peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi satın!*"[100]

Câhiliye dönemindeki faiz uygulamaları içerisinde pek rastlanılmayan alışveriş faizi (ribe'l-büyû'), Arapların Hz. Peygamber'e kadar bilmedikleri ve ilk defa onun tarafından ortaya konan bir faiz çeşididir. Daha çok peşin alışverişlerde ortaya çıkan çeşidine fazlalık faizi (ribe'l-fadl), vadeli alışverişlerdekine ise veresiye faizi (ribe'n-nesâ) denmektedir.[101] Resûl-i Ekrem tarafından alışveriş faizi hakkındaki ilk açıklamanın, hicretin yedinci yılında gerçekleşen Hayber Savaşı sırasında geldiği bildirilmektedir. Nitekim bu gazaya iştirak eden Ubâde b. es-Sâmit'in naklettiği yukarıdaki hadis, alışveriş faizinin her iki çeşidini de açıklayan konuyla ilgili hadislerin en bütünlük arz edeni olarak görülmektedir.[102]

Bu hadisin zaman tercihi kavramıyla ilişkisi, veresiye faiziyle ilgili olan kısmıdır. Zira zaman içerisinde eşit miktardaki bedellerin uğradıkları finansal değişim ve maliyet farkı göz önünde bulundurularak, aynı cinsten faiz sınıfına giren malların kendi aralarında trampa edilmesinde birbirlerine hem miktarda hem de teslim zamanında eşit olmaları şart koşulmuş, iki bedelden birinin akit meclisinden sonra teslim edilmesinin söz konusu eşitliği bozduğu gerekçesiyle bu durum veresiye faizi kapsamında değerlendirilmiştir.[103] İki bedelden birinin tesliminin akit meclisi sonrasına bırakılmasının, peşin olarak teslim edilen diğer bedelde zamansal olarak hükmî bir fazlalık oluşturduğu, bunun da bedeller arasındaki dengeyi karşılıksız olarak taraflardan sadece biri lehine bozduğu şeklinde yorumlanması, zamanın maddî olarak tezahür eden bir kıymeti olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim hem bundan, hem de ribâ kelimesinin sözlük anlamındaki fazlalıktan yola çıkılsa gerek, veresiye faizi hükmî bir

[100] Müslim, "Müsâkât", 81.
[101] Mısrî, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, s. 74.
[102] Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, s. 88.
[103] Nitekim hadislerde veresiye faizi için de açıkça ribâ kelimesi kullanılmıştır. Bilgi için bk.: Müslim, "el-Müsâkât", 16.

fazlalık olarak değerlendirilmiştir. Bu da bize zamanın malî karşılığı hakkında fikir vermektedir. Aynı kategorideki ribevî malların birbirleriyle takas edilmeleri durumunda bedellerden birinde bulunan vade, zamanın malî bir karşılığının bulunduğu gerekçesiyle veresiye faizi kapsamında değerlendirilirken, farklı cins ve kategorideki ribevî malların mübadelesindeki vadenin caiz olduğu belirtilmiştir.[104]

b. Çağdaş literatürde zikredilen diğer bir rivayet ise, iskontonun caiz olduğunu savunanların temel delillerinden olan İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'den aktardığı hadistir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber, Yahudilerden Nadîroğulları kabilesinin Medine'den çıkarılmalarını emrettiğinde içlerinden bir grup Resûl-i Ekrem'in huzuruna çıkarak şöyle dedi: "Ey Muhammed, sen bizim çıkartılmamızı emrettin, lâkin bizim (Medine'deki) insanlardan henüz vadesi gelmemiş alacaklarımız var!" Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara hitaben şöyle buyurdu: "*Alacaklarınızdan bir miktar düşürün ve peşin tahsil edin!*"[105]

İskontoyla ilgili en önemli delillerin başında gösterilen bu hadis-i şerifte, söz konusu indirimin vadenin geri kalanına karşılık yapıldığı için bir tür zamanın mala tekabülü söz konusu olduğu ileri sürülmüş ve bunun Câhiliye faizi dışında caiz olacağı sonucuna varılmıştır.[106] Vadenin maddî bir karşılığının bulunmasını kabul etmeyenler ise hadisten bunun çıkarılamayacağını söyleyip söz konusu alacaktaki indirimin, borçlunun borcunu erken ödemesini kolaylaştırmak için gerçekleştiğine, yani vadeden geriye kalan süre karşılığında yapılmadığına dikkat çekmişlerdir. Diğer taraftan hadisteki alacaklıya dönen miktarın hak ettiği miktardan az olduğu üzerinde durularak bu durumun zamanın mala tekabülü şeklinde faiz kapsamında değerlendirilemeyeceği söylenmiştir. Çünkü faiz (ribâ), hem sözlükte hem de ıstılahta fazlalık ve artırma anlamına gelmekteyken burada artırmanın aksine eksiltme söz konusudur. Ayrıca hadisin ibra ile alakalı olup mübadele olmaması da faiz kapsamında değerlendirmeyi

---

[104] Serahsî, Şemsüleimme, *el-Mebsût*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1989, XII, 111; XIII, 125; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 398-399; Gays, *Nazariyyetü'l-hasmi'z-zemenî*, s. 60-63.

[105] Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1994, XI, 56; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1995, I, 249; VII, 29; Dârekutnî, *es-Sünen*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2004, III, 465-466; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1986, II, 52; Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd: Meclisu dâirati'l-me'ârifi'n-nizâmiyye, 1926, VI, 28; a.mlf., *Kitâbü's-Süneni's-sağîr*, İskenderiye: Dâru'l-vefâ, 1989, II, 285.

[106] Attâr, *Nazariyyetü'l-ecel*, s. 217.

geçersiz kılmaktadır.[107] Gerçi ibranın temlik anlamını içerdiğini kabul edenlere göre, vadeye izafenin ibrayı ifsat edici nitelikte olduğu göz önüne alınırsa bu işlemi ibraya hamletmenin de yine benzer bir tartışmayı gündeme getireceği düşünülmektedir.

Görüldüğü üzere bahsi geçen bu iki rivayet, zaman tercihiyle doğrudan ilişkilendirilebilecek nitelikte olup söz konusu meseleye delaleti açık olan rivayetlerdir. Ancak çağdaş literatürde bu ikisi dışında meseleyle ilişkilendirilen hadisler varsa da bunların konuyla olan alakaları uzak görülmektedir.[108]

3. *Klasik Fıkıh Kaynaklarından Meseleler*

Çağdaş literatürde zaman tercihi kavramıyla ilişkili olarak gösterilen meselelerin başında veresiye satış ve selem akdi gelmektedir. Nitekim piyasada bir mal vadeli olarak satılıyorsa genelde peşin fiyatı üzerine belli bir miktar vade farkı konularak bu işlem gerçekleştirilmektedir. Henüz pazarlık aşamasındayken tarafların belli bir satış bedeli üzerinde anlaşmaları ve buna göre akdi icra etmeleri durumunda peşin fiyata göre vade farkının konulması fakihlerin neredeyse tamamı tarafından caiz görülmüştür. Öte yandan selem akdinde, müslemün fîh olan malın teslim tarihi sözleşme sonrasındaki ileri bir tarih olarak belirlendiği için söz konusu malın satış bedeli piyasa rayicinde peşin fiyata göre bir miktar az tutulmaktadır. Bu da vadeden ötürü yapılan bir indirim olarak görülmektedir.[109]

Vadeli satıştaki vade farkını caiz görmeyenler de vardır. Bunların arasında Zeynelâbidîn Ali b. Hüseyin ile Zeydiyye mezhebi fakihlerinden Ressî (ö. 246/860), Hâdî İlelhak Yahya b. Hüseyin (ö. 298/911), Nâsır Hasan b. Ali (ö. 304/917), Mansûr billâh Abdullah b. Hamza (ö. 614/1217) ve Yahya b. Hamza el-Hüseynî (ö. 749/1349) yer almakta olup bu görüşün Zeydiyye'nin mezhep görüşü olduğu aktarılmıştır. Fakihlerin büyük çoğunluğuna, Zeydiyye'nin mezhep kurucusu kabul edilen Zeyd b. Ali'ye (ö. 120/740) ve mezhep fakihlerinden Müeyyed billâh Ahmed b. Hüseyin'e (ö.

---

[107] Muhammed Ebû Zehre, *el-İmâm Zeyd*, Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 2005, s. 301; Attâr, *Nazariyyetü'l-ecel*, s. 222.

[108] Bu rivayetlerden biri 'îne satışını, diğeri de durumu iyi olan borçlunun borcunu savsaklamasını konu edinmektedir. Daha fazla bilgi için bk.: Gays, *Nazariyyetü'l-hasmi'z-zemenî*, s. 64-66.

[109] Gays, *a.g.e.*, s. 72-73.

411/1021) göre ise bu işlem caizdir.[110] Çağdaş literatürde, Hanefî fakihlerinden Cessâs caiz görmeyenler arasında gösterilmişse de bunun verilen kaynaklardaki bilgiyle uyuşmadığı gözlenmektedir.[111] Vade sebebiyle malın peşin fiyatından fazlasına satılmasının caiz olmadığını söyleyenlerin delilleri arasında, satış bedelinde yapılan artırımın vade karşılığında olduğu belirtilerek bu işlemin, ödemenin ötelenmesi karşılığında borcun artırılması şeklindeki borç faizine benzediği geçmektedir.[112] Ayrıca vadenin malî bir karşılığı bulunamayacağından hareketle vade farkının, faiz gibi karşılıksız bir fazlalık olduğu da söylenmiştir.[113]

Vade farkının caiz olduğunu savunan cumhurun konuya ilişkin delilleri arasında, "***Ey iman edenler, belirli bir süreye kadar birbirinize borçlandığınız vakit onu yazın!***"[114] âyet-i kerimesi de gösterilmiştir. Zira Âyet-i kerimede bahsedilen vadesi belirli borçlar arasında, peşin malın veresiye bedel karşılığında temlik edildiği vadeli ve taksitli satış işlemleri, veresiye malın peşin bedel karşılığında temlik edildiği selem akdi ve vadenin bağlayıcı olduğunu kabul edenlere göre maddi bir karşılık olmaksızın gerçekleştirilen ve bir teberru türü olan tüketim ödüncü (karz) işlemi yer almaktadır.[115] Diğer taraftan "***Bu azap onların, alışveriş faiz gibidir, demelerinden dolayıdır. Allah alışverişi helal, faizi haram kılmıştır.***" meâlindeki âyetin ilk muhataplarından olan müşriklerin vade farkını içeren veresiye satışı bildikleri, buna göre de faizin haram kılınmasına vade farkının caiz sayılmasıyla itiraz ettikleri söylenmiştir. Şöyle ki müşriklerin, veresiye satışın başında vade karşılığı yapılan artırımın caiz sayılıp, vadesi gelmiş borcun tehiri karşılığında miktar artırımına gidilmesinin faiz kapsamında değerlendirilip haram sayılmasına karşı çıkarak "***alışveriş faiz gibidir…***" dedikleri ileri sürülmüştür.[116] Bu yoruma göre vade farkı helal kılınan alışveriş kârı kapsamında değerlendirilebilir.

---

[110] İbnü'l-Murtazâ, *el-Bahrü'z-zahhâr el-câmi' li mezâhibi 'ulemâi'l-emsâr*, San'a: Dâru'l-hikmeti'l-yemâniyye, 1988, III, 341; Ebü'l-Hasan Abdullah b. Miftâh, *el-Münteze'u'l-muhtâr mine'l-gaysi'l-midrâr*, 2. bs., Beyrut: Mektebetü't-türâsi'l-İslâmî, 2014, VI, 244-245.
[111] Gays, *a.g.e.*, s. 124.
[112] Ebü'l-Hasan, *el-Münteze'u'l-muhtâr*, VI, 244.
[113] Gays, *Nazariyyetü'l-hasmi'z-zemenî*, s. 124-125.
[114] Bakara 2/282.
[115] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 69-70; Râzî, VII, 91.
[116] İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdükâdir Atâ, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003, I, 321; Râzî, VII, 91.

Öte yandan vade farkının, satılan mal ile satış bedeli arasında cins ve illet birlikteliğinin bulunmadığı işlemlerde caiz olduğu belirtilmiş, haramlığı konusunda görüş birliği bulunan veresiye faizinin ise illet birlikteliği bulunan bedeller arasında söz konusu olduğuna dikkat çekilmiştir. Faizli işlemlerde genellikle zaman unsurunun yer alması zamanla irtibatlı her türlü kârın veya fazlalığın faiz sanılması yanılgısına yol açmaktadır. Hâlbuki kimseye göre zaman unsuru kendi başına bir faiz sebebi olmayıp cins ya da illet birliği bulunmadıkça faiz hükmünün illeti teşekkül etmez. Para-mal mübadelesinde cins veya illet birliği olmadığı için akit kuruluncaya dek malın belirli bir bedelinden bahsetmek mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla vade farkı, henüz pazarlık aşamasında ortaya atılan teklifler arasında meydana gelen bir fark olarak gözükmektedir.[117]

Ayrıca vade farkının kendi başına bir hukuki işlem olmayıp satış sözleşmesinin başında henüz pazarlık aşamasındayken tarafların irade beyanlarını iki ya da daha fazla seçenek üzerine ortaya koymaları ve bunun neticesinde de peşin ile vadeli fiyat arasında bir farkın meydana geldiği söylenmiştir. Hukuki açıdan bu durum icap veya icap teklifi olarak değerlendirilmekte ve akdin bu ihtimallerden herhangi birisi üzerinde henüz kesinleşmediği ifade edilmektedir. Dolayısıyla henüz teşekkül etmemiş bir akitte vadeye bağlı olarak farklı bedeller üzerinde konuşulmasının faiz kapsamında yer almayıp farklı fiyat teklifleri olarak değerlendirilmesi gerektiği beyan edilmiştir. Akdin veresiye bedel üzerinde kesinleşmesi durumunda ise satış bedelinin tamamının malın tamamına tekabül ettiği beyan edilmiş, dolayısıyla da vadenin satış bedelinden bir kısma tekabül etmediği söylenmiştir.[118] Bununla birlikte Hanefî mezhebinde vade farkının, satış bedelinin bir kısmına tekabül ettiği de söylenebilir. Zira satış akdinde vasfın semenden bir payının olmayışı, sözleşmenin başında satış bedelinden payının belirtilmemesiyle sınırlandırılmıştır. Şayet vasfın akdin başında semenden ne kadara karşılık geldiği belirtilirse bu durumda semenden payının olabileceğine işaret edilmiştir. Çünkü vasıf, satış bedelinden payının ayrıca belirtilmesinden ötürü maksut hale geldiği söylenmiştir.[119] Vadenin, semenin vasfı veya o anlamda olduğu kabul edilecek olursa bu

[117] Recep Özdirek, "Vade Farkı", *DİA*, XLII, 417.
[118] Osmânî, *Fıkhu'l-büyû'*, I, 545; Özdirek, *a.g.e.*, XLII, 416-418.
[119] İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VI, 253; Haskefî, *ed-Dürrü'l-müntekâ* (*Mecme'u'l-enhur* içerisinde), Beyrut: =

hususta onun da vasıftan farklı olmayacağı söylenebilir.[120] Nitekim Hanefî mezhebi kitaplarında, satış bedelindeki ziyadenin özellikle vade karşılığında yapıldığının zikredilmesi durumunda vadenin satış bedelinden bir payı olabileceğine temas edilmiştir.[121] Buna göre vadeli satışta akdin veresiye bedel üzerinde kesinleşmesi durumunda satış bedelinin bir kısmının vadeden etkilendiği söylenebilir. Bununla birlikte satış bedelinin artırımındaki yegâne sebebin zaman olmayıp onun yanında alacağı tahsil, rehin ve kefil gibi teminat külfeti, alacağın tahsil edilememe riski gibi faktörlerin de vadeli satışlarda fiyatın belirlenmesinde etken olduğu göz ardı edilmemelidir.[122] Ayrıca zamanın malî bir karşılığının bulunması, zimmette sabit olan alacakların tehirine karşılık miktar artırımına gidilmesi gibi durumlarda yasaklanmış olsa da satış akdi içerisinde ve ona tabi olarak vadenin malî bir karşılığının bulunması caiz görülmektedir. Nitekim "bizzat ve kasten tecviz olunmayan şey bitteba' ve zımnen tecviz olunabilir" fıkıh kaidesi de bunu destekler niteliktedir.[123]

Vade, satış sözleşmesinde semen tarafında düşünülürken, selem akdinde ise mebî' mesabesinde olan müslemün fîhte söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla selemde vadeli satıştakine tam ters bir durum söz konusu olmakla birlikte her ikisinde de vade, fiyat belirlemede önemli bir yere sahiptir. Nitekim selem akdinde, mebî'in (müslemün fîh) teslim tarihi sözleşme sonrasındaki ileri bir tarihe ertelendiği için, söz konusu malın satış bedeli (re'sü'l-mâl) genellikle peşin fiyata göre bir miktar az tutulmaktadır. Bu da vadeden ötürü yapılan bir indirim olarak görülmektedir. Bu gerçeğe dikkat çeken İslâm hukukçuları, selem akdinin meşru kılınmasındaki hikmetin beyanı sadedinde, müşterinin (rabbü's-selem) satış bedelinin nispeten ucuz olmasından istifade ettiğini, satıcının da (müslemün ileyh) projesini gerçekleştirmek için paraya ihtiyaç duyduğundan ötürü paranın peşin ödenmesinden faydalandığını söylemişlerdir.[124]

Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998, III, 19-20, 49; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 46, 70, 142.

120 Hanefî mezhebindeki genel kanaat vadenin, semenin bir vasfı olmadığı yönündedir. Züfer ve Şâfiî'nin kadîm kavline göre vade semenin vasfıdır. Bununla birlikte Hanefî mezhebindeki görüşün, vadenin sadece semenin vasfı olmadığı, ayrıca şart anlamını da barındırdığı şeklinde yorumlanması daha uygun gözükmektedir. Vadenin semenin vasfı olup olmadığına dair tartışma için bk.: Kudûrî, V, 2540; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994, VII, 253; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VI, 467; İbn Âbidîn, VII, 384.

121 İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, VI, 191; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 362; X, 489.

122 Mısrî, *Bey'u't-taksît*, Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1997, s. 53.

123 Süleyman b. Türkî et-Türkî, *Bey'u't-taksît ve ahkâmüh*, Riyad: Dâru İşbîlyâ, 2003, s. 237.

124 Serahsî, XII, 126; İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-mücteh*id *ve nihâyetü'l-muktesıd*, 6. bs., Beyrut: Dâru'l-ma'rife, =

Selem akdinde müslemün fîhin tesliminin taksitlendirilmesine dair fakihler arasında görüş ayrılığı söz konusu olmuştur. Mâlikîlere, Hanbelîlere ve Şâfiî mezhebindeki sahih olan görüşe göre kişi, aynı türden olan müslemün fîhle ilgili farklı tarihlerde belirli kısımları taksitle almak şartıyla selem sözleşmesi yapsa bu selem sözleşmesi geçerlidir. Zira bir vadeye bağlanması caiz olan akdin iki ya da daha fazla vadeye bağlanması da geçerlidir. Şâfiî'nin zayıf kabul edilen ikinci bir kavline göre taksitlerden her birinin tarihleri ve satış bedelleri belirlenmediği müddetçe bu işlem sahih değildir. Çünkü işlem anında yakın vadenin malî değeri uzaktakine göre daha yüksektir. Dolayısıyla baştan her bir taksitin fiyatı belirlenmeyecek olursa taksitlerin semenden payları meçhul kalacağından ötürü akit fasit sayılmaktadır.[125] Meselenin konumuzla ilgili olan kısmı böyle bir işlemin, malî değer bakımından yakın vadenin uzaktakine göre daha fazla olması gerekçesiyle caiz olmadığını söyleyen Şâfiî'nin görüşüdür. Şâfiî'nin bu görüşü *el-Üm* adlı eserinin üç farklı yerinde geçmesine rağmen mezhep içerisinde zayıf kabul edilmiştir.[126] Bununla birlikte bu görüş, çağdaş literatürde zaman tercihi kavramını destekleyen klasik dönem fıkıh kitaplarından örnekler arasında zikredilmektedir.[127]

Çağdaş literatürde zaman tercihi kavramıyla ilişkilendirilen bir diğer mesele de veresiye faizidir. Bir sonraki bölümde biraz daha detaylı olarak ele alınacak olan faiz ve çeşitleri arasında özellikle veresiye faizinin konuyla yakından irtibatı vardır. Nitekim klasik fıkıh eserlerinde veresiye faizinin haram kılınma gerekçesi açıklanırken, maliyet açısından peşinin veresiyeden üstün olduğuna dikkat çekilerek bunun hükmî bir fazlalık olduğuna vurgu yapılmış, bu da zamanın malî değeri olarak yorumlanmıştır.[128] İllet ya da cins birlikteliği bulunan ribevî malların birbirleriyle mübadelesinde bedellerden birinin karşı tarafa tesliminin akit meclisinden sonraya bırakılmasıyla oluşan veresiye faizinin haram kılınmasıyla, bedeller arasında miktar ve kalite açısından sağlanan dengenin maliyet açısından da korunması hedeflenmiştir. Zira taraflardan peşin tahsilat

1982, II, 203; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 385.

[125] Şâfiî, *el-Üm*, thk. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, Mansûre: Dâru'l-vefâ, 2001, IV, 149, 203, 245; İmrânî, V, 431-432; Mutî'î, Muhammed Necîb, *Tekmiletü'l-Mecmû'* (*el-Mecmû'* içerisinde), Cidde: Mektebetü'l-irşâd, 1982, XII, 230-231; İbn Kudâme, *a.g.e.*, VI, 419; Nezih Kemal Hammâd, "es-Selem ve Tatbîkâtuhü'l-mu'âsıra", *Mecelletü Mecma'i'l-fıkhi'l-İslâmî*, S. 9 (Nisan 1996), I, 599-600.

[126] Şâfiî, *el-Üm*, IV, 149, 203, 245; İmrânî, V, 431-432.

[127] Mısrî, *Bey'u't-taksît*, s. 42; a.mlf., *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, s. 327-328; Gays, *Nazariyyetü'l-hasmi'z-zemenî*, s. 73.

[128] Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 111; XIII, 78.

yapanın veresiye alacak olana göre fazla bir gelir elde ettiğinden hareketle haksız kazancın önüne geçilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan cins ya da illet birlikteliğinin söz konusu olmadığı malların mübadelesinde ise bedellerden sadece birinin veresiye olmasına izin verilmiş, akdin kurulum sürecinde bir defaya mahsus olmak üzere aradaki maliyet farkının kapatılması amacıyla veresiye satışta satış bedelinde artırım yapılmasında ve selem akdinde ise malın (müslemün fîh) fiyatında indirime gidilmesinde bir sakınca olmadığı belirtilmiştir. Klasik dönem fakihleri, vadenin satış bedelinden payının bulunduğunu belirtirlerken, vade karşılığında artırım veya eksiltmeye gidilerek bu maliyet farkının karşılanabileceğini ifade etmeye çalıştıkları söylenmektedir.[129]

Çağdaş literatürde zaman tercihiyle ilişkili olarak gösterilen meseleler arasında klasik fıkıh eserlerinde murabaha başlığı altında ele alınan bir mesele zikredilmektedir. Dört mezhebin fıkıh kitaplarına bakıldığında müşterinin, veresiye olarak satın aldığı bir malı başkasına murabaha usulüyle satmak istediğinde söz konusu malı vadeli olarak kaça satın aldığını belirtmesi gerektiği ifade edilmiştir. Hanefî mezhebine göre bu hükmün gerekçeleri arasında, piyasadaki rayice göre veresiye malın peşine kıyasla daha pahalıya satın alındığına dikkat çekilmiş, bir malın satış fiyatında asıl olanın peşin fiyatı olduğu söylenmiştir. Bu açıdan yukarıdaki meselede satıcı, malı vadeli olarak satın aldığını söylemeyerek söz konusu malın kendine geliş fiyatını olduğundan fazla göstermiş sayılmaktadır. Zira tüccar nezdinde vadeli olan maliyette peşinden daha eksik kabul edilmektedir. Nitekim piyasa rayicinde peşin ile vadeli arasındaki bu fiyat farkından hareketle, bir mübadele işlemindeki ivazlar arasında faizin illeti olarak kabul edilen cins veya miktar birlikteliğinden herhangi birinin bulunması durumunda veresiye faizinin tahakkuk edeceği söylenerek bu işlemin haram olduğu belirtilmiştir.[130] Diğer bir gerekçede ise, tüccar arasında vadeden dolayı mal fiyatlarında artırıma gidildiğinden yola çıkılarak, vadenin bir tür akit mahalline benzerliğinin bulunduğu söylenmiş, bu benzerliğin de murabaha konusunda gerçeği ile beraber ele alındığı belirtilmiştir. Böyle olunca söz konusu meselede, beraber satın alınan iki şeyden sadece birinin, ikisinin toplam fiyatına satılması gibi bir durum oluştuğu söylenmiş, dolayısıyla murabaha

[129] Mısrî, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, s. 75; Gays, *Nazariyyetü'l-hasmi'z-zemenî*, s. 114-115.
[130] Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 78.

sözleşmesinin temelinde yatan karşılıklı güvene aykırı bir durum oluştuğu belirtilmiştir.[131] Bu ifadelerden yola çıkılarak, piyasada vadeli ile peşin arasındaki fiyat farkının vadeden ötürü eklendiği, veresiye faizinin söz konusu olduğu yerlerde mübadeledeki eşitlik ve dengenin bozulduğu gerekçesiyle bu fiyat farkının tolere edilmediği ve tüccar nezdinde vadenin satış bedelinden bir payı olduğu söylenebilir.

Esasında yukarıdaki meselede Hanefî mezhebinde oluşan genel kanaate göre, gerçekte vadenin satış bedelinden bir payı olmadığı açıkça bildirilmiş, dolayısıyla da söz konusu mesele daha çok murabaha akdinin temelinde yatan güvenin zedelenmesiyle açıklanmaya çalışılmıştır. Tüccarın örfünde vadeli ile peşin arasında fiyat farkının bulunması ise murabaha özelinde değerlendirilerek sözleşmenin aslına aykırı davranmaya benzer bir durum (hıyanet şüphesi) olarak nitelendirilmiştir. Hıyanet şüphesi olarak değerlendirilmesinin sonucu olarak da müşteriye alışverişi kabul etmeyip feshetme hususunda muhayyerlik tanınmıştır. Yani mezhepteki genel kanaate göre vadenin akit mahalline benzerliği ve tüccar nezdinde vadenin satış bedelinden payının bulunması bu muhayyerliğin tanınmasını sağlamışsa da vadeden dolayı yapılan artırımın geri istenmesi hususunda buna itibar edilmemiş ve müşteriye rücu hakkı tanınmamıştır. Hanefî mezhebindeki bir takım fakihlere göre sözleşmenin feshine mani olabilecek bir zarar akit mahalline gelmeden önce müşteri söz konusu durumu öğrenecek olursa Ebû Yûsuf'a (ö. 182/798) göre hüküm farklı olmalıdır. Zira ona göre bu durumda, vadeden dolayı eklenen miktarın alışveriş bedelinden düşürülmesi gerekmektedir.[132] Yukarıdaki meselede müşterinin elinde bulunan akit mahallinde feshe mani bir zarar oluştuktan sonra söz konusu durum öğrenilecek olursa, mezhep içindeki genel görüşe göre muhayyerlik hakkı düşmekle birlikte, vadeden dolayı verilen fazla miktarla ilgili satıcıya müracaat hakkı da tanınmayan müşterinin bu satışa rıza göstermekten başka bir seçeneği kalmamaktadır. Zira mal telef olduğu veya kusurlu hale geldiği için satıcıya geri verilmesi ve böylece akdin feshedilmesi mümkün olmadığı için muhayyerlik hakkı tanınamazken, gerçek anlamda vadenin satış bedelinden bir karşılığı bulunmadığı için de müracaat hakkı verilememektedir. Bazı

[131] Şeybânî, Muhammed b. Hasan, *el-Câmi'u's-sağîr*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011, s. 176; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VI, 467-469.
[132] İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VI, 468; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, VI, 190.

Hanefî fakihleri tarafından bu durumdaki müşterinin zararını telafi etme amacıyla farklı çözüm yolları geliştirilmeye çalışılmıştır. Şöyle ki bu meseleyle ilgili nâdiru'r-rivâye olarak hem Ebû Yûsuf'tan, hem de Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'den (ö. 189/805) nakledildiğine göre, alıcı tarafındaki zararın telafisi için, satın alınan malın tamamı telef olup malın kıymetinin de ödenen alışveriş bedelinden az olması durumunda müşterinin malın kıymetini satıcıya iade edip önceden verdiği satış bedelinin tamamını satıcıdan alma hakkı söz konusudur. Hanefî mezhebi meşâyıhinden Ebû Cafer el-Hinduvânî (ö. 362/973), piyasa örfünü göz önünde bulundurarak söz konusu durumda, malın peşin ve veresiye fiyatlarının belirlenip aradaki farkın satıcıdan talep edilebileceği yönünde fetva vermiştir.[133]

Hidaye'nin ilk şarihlerinden sayılan Siğnâkî (ö. 714/1314), vadenin malî bir karşılığının bulunup bulunamayacağıyla ilgili meseleyi açıklarken, fiyattaki artışın vade karşılığında yapıldığının kasten ve açıkça belirtilmesi durumunda bedeldeki kârın vadeye tekabül ettiğine dikkat çekmiştir. Öte yandan fıkıh kitaplarındaki, gerçekte vadenin satış bedelinden herhangi bir payının bulunmadığıyla ilgili ifadeyi, fiyattaki artışın vade karşılığında yapıldığının zikredilmemesi durumuyla sınırlandırmıştır.[134] Sonraki Hanefî ve Mâlikî mezhepleri kitaplarında da buna benzer ifadeler yer almaktadır.[135] Buna göre vadenin malî bir karşılığının olmaması şartının, vade mukabilindeki fiyat artırımının sözleşmenin başında açıkça belirtilmediği durumlarda geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

Mâlikî mezhebinde ise konuyla ilgili iki görüş öne çıkmıştır. Bu görüşlerden birine göre, satılan mal telef olmamışsa müşteriye muhayyerlik hakkı tanınırken, söz konusu malın telef olması durumunda parayı henüz teslim etmemiş olan müşterinin, malın kârsız peşin kıymeti ile satış bedelinden hangisi daha az ise satıcıya ödemesi gereken miktarın sadece o olduğu söylenmiş, bunun üzerindeki vadeye tekabül eden kısımla müşterinin yükümlü tutulamayacağı belirtilmiştir. Diğer bir görüşe göre, satış

---

133 Serahsî, *Şerhu'l-Câmi'i's-sagîr*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, no: 565, vr. 180a; a.mlf., *el-Mebsût*, XIII, 78; Velvâlicî, *el-Fetâvâ*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003, III, 225; İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi, no: 871, cüz IV, vr. 70b.

134 Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, Köprülü Ktp., Fazıl Ahmet Paşa, no: 622, II, 52a.

135 İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, VI, 191; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 362; Desûkî, *Hâşiye 'ale'ş-Şerhi'l-kebîr,* II, 157.

fasit olduğu için, satılan malın başına bir şey gelmemişse müşterinin bizzat onu iade etmesi, telef olmuşsa da malın kârsız peşin kıymeti ile satış bedelinden az olanını ödemesi gerektiği bildirilmiştir.[136] Her iki görüşe göre de, malın helak olması durumunda satış bedeli ve peşin kıymetinden az olanla müşterinin yükümlü tutulması, vadeden dolayı kıymetinden pahalıya satın alınmış bir malda vadeye tekabül eden kısmın düşürülmesi anlamına gelecektir. Bu da bize, iskontoyla ilgili en katı tavrı sergileyen Mâlikî mezhebinde bile, satıcının vadeyle satın aldığı malı peşin fiyat diye vadeli fiyatına satmasından ötürü müşterinin uğradığı mağduriyetin telafisi amacıyla, vade karşılığı artırılan miktarın ödenmemesi yönünde fetva verilmiş ve böylece bazı durumlarda vadenin satış bedelinden payının olabileceğine işaret edilmiştir.

Aynı meseleyle ilgili Şâf'î ve Hanbelî mezheplerine bakıldığında Hanefî mezhebinde olduğu gibi genel kanaatin, feshe mani bir durum yoksa müşteriye muhayyerlik hakkının verilmesi, ama fesih mümkün değilse müşteriye rücu hakkının tanınmayıp satış esnasında belirtilen miktarın ödenmesi yönünde olduğu söylenebilir. Fakat Şâfiî mezhebinde mezhepteki genel görüşün dışında İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085) ile talebesi Gazzâlî'den (ö. 505/1111), Hanefî fakihlerinden Hinduvânî'nin fetvasına benzer farklı bir görüş aktarılmıştır. Bu görüşe göre, söz konusu meseledeki satılan malın peşin ve vadeli değerlerinin belirlenip aradaki değer farkı tespit edildikten sonra bu farkın vadeli değerdeki oranına göre satış bedelinden indirim yoluna gidilebilir. Örneğin, peşin değeri yüz lira, vadeli değeri yüz on lira olan bir malda aradaki değer on lira olup bu farkın vadeli değerden oranı 1/11 olduğu için satış bedelinden bu oranda bir indirim yapılabilir.[137] Öte yandan Kâdî Şüreyh (ö. 80/699) ve Ahmed b. Hanbel'den (ö. 241/855) aktarılan diğer bir rivayete göre satılan malın başına feshe engel olacak herhangi bir şey gelmemişse bu durumda müşteri, alışverişi feshedip malı iade edebileceği gibi isterse satıcının aldığı vade üzerinden alışverişi onaylayıp vadeli olarak satın alabilir. Şayet malda feshe engel bir durum söz konusu olmuşsa o takdirde müşteri, vade mukabili eklenen miktarı alışveriş bedelinden alıkoymalıdır.[138] Nitekim Hanbelî mezhebi içerisinde bu görüşün de tercih edildiği

[136] Desûkî, *Hâşiye 'ale'ş-Şerhi'l-kebîr*, III, 165.
[137] Zekeriyyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib şerhu Ravzi't-tâlib*, Kahire: el-Matba'atü'l-meymeniyye, 1896, II, 95.
[138] Kevsec, İshak b. Mansûr, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye*, Riyad: Dâru'l-hicra, 2004, II, =

görülmektedir.[139]

Müşterinin zararını telafi yönündeki bütün bu görüşlere bakıldığında, vadenin alışveriş bedelinden maddî bir karşılığının bulunduğu ve bunun her hâlükârda faiz olarak değerlendirilemeyeceği sonucuna varmak mümkün gözükmektedir. Zira bütün bu görüşlerin ortak noktasına bakıldığında, vadeli satın alınmış bir malı peşin alınmış bir mal gibi satın alan müşterinin bir tür aldandığına ve zarar ettiğine dikkat çekildiği; hıyanet şüphesi içerdiği söylenen bu işlemdeki söz konusu zararın telafi edilmesi amacıyla da vade karşılığında eklenen miktarın tespit edilip onun geri alınması yoluna gidildiği görülmektedir. Bu da bize peşin ile veresiye arasındaki fiyat farkının önemsendiğini ve vadenin, fiyatın bir kısmında etkisi bulunduğunun kısmen de olsa kabul edildiğini göstermektedir.

Yine çağdaş literatürde zaman tercihi kavramıyla ilişkili fıkhî meseleler arasında bunlardan başka örnekler de verilmiştir. Bunlardan biri de klasik fıkıh kitaplarında şüf'a başlığı altında ele alınan, vadeyle satılan bir gayrimenkulün şefî' tarafından şüf'a hakkı kapsamında talep edilmesi meselesidir. Hanefî ve Şâfiî mezheplerine göre söz konusu meselede şefî', ya satıcı ile alıcı arasında vadeli olarak kararlaştırılan miktarı peşin olarak ödemeli ya da o taşınmazı alıcının elinde bırakarak ona tanınan vadenin dolmasını beklemeli ve belirlenen miktarı vade bitiminde ödemelidir. Yoksa şefî', müşteriye tanınan vadenin kendisi için de geçerli olduğunu ileri sürerek söz konusu taşınmazı aynı vade ve miktar üzerinden satıcı ya da alıcının elinden cebren alması caiz değildir. Zira burada tanınan vadeli satın alma hakkı alıcıya özel olduğundan dolayı şefî' için de geçerli olma zorunluluğu yoktur. Çünkü zimmetler farklı olduğu için, kişinin birine özel olarak bir hak tanıması başka biri için de tanıma zarureti doğurmayacağından satıcı ya da alıcının buna zorlanması onlar için bir tür zarar anlamına gelir. Öte yandan satıcı ile alıcı arasında kararlaştırılan miktarı peşin olarak ödemekten başka bir seçeneğin şefî'e tanınmaması da bir tür ona zarar anlamı taşımaktadır. Zira vadenin alışveriş bedelinden bir payı olduğu için vadeli satılan malın fiyatı peşine göre daha yüksek tutulmaktadır. Dolayısıyla şefî', peşin olarak aza

125.

[139] Merdâvî, Ali b. Süleyman, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, Kahire: Dâru Hecer, 1995, XI, 446-448.

alabileceği bir malı fazla bir fiyata alacağı için zaten zarar etmektedir. Onun bu zararını bir tür hafifletmek için de vade sonuna kadar bekleyip belirlenen miktar üzerinden alabilme hakkı tanınmıştır.[140] Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre söz konusu meselede şefî‘, taşınmazı şüf‘a hakkıyla alacağı esnada bedeli ödeyebilecek durumdaysa veya ona durumu yerinde güvenilir bir kişi kefil oluyorsa müşteriye tanınan vade aynen onun için de geçerlidir. Bu şartları sağlayamayan şefi‘in ise kararlaştırılan miktarı peşin ödemesi gerekir. Şâfiî’nin kadim kavli de bu yöndedir.[141]

Meselenin zaman tercihiyle alakasına gelince, Hanefî ve Şâfiî mezheplerinde vadeyle satılan gayrimenkulü peşin olarak aynı fiyata şefi‘e ödetmenin bir tür zarar olduğuna değinilmiş olması, peşinin veresiyeden üstün olduğu ve vadenin semenden bir payı olduğu fikrine dayandırılmıştır. Bununla birlikte bu zarar, şefi‘e vade sonuna kadar bekleme muhayyerliği tanınmasıyla telafi edilmeye çalışılmış, vadenin semenden bir payı olduğu söylenmesine rağmen peşin ile veresiye fiyat arasındaki fark peşin ödenmesi durumunda düşürülmemiş ve şefi‘e aynı miktar peşin olarak ödettirilerek yine zarara sokulmuştur. Nitekim bunun gerekçeleri arasında böyle bir indirimin faize götüreceği zikredilmiştir.[142] Buradan hareketle bu meselenin zaman tercihine ve iskontonun cevazına ışık tutan bir mesele gibi sunulması uygun gözükmemektedir.[143] Zira her ne kadar fıkıh kitaplarında vadenin semenden bir payı olduğuna dair ifadeler geçmekteyse de bu ifadelerin geçtiği yerlerdeki meselelere bakıldığında söz konusu meselelerin bu kurala göre tertip edilmediği görülmektedir.[144]

Konuyla ilgili Şâfiî’den aktarılan bir diğer görüşe göre, şefi‘in söz konusu taşınmazı vadeli satış fiyatına eş değerdeki bir ticaret malı karşılığında satın alması gerekmektedir. Zira şefî‘i, aynı miktardaki peşin parayla taşınmazı almakla yükümlü tutmak, peşinle veresiye arasındaki maliyet farkını ona yüklemek anlamına gelecektir ki bu da ona bir tür zulümdür. Öte yandan bedelin bir kısmını peşin olarak ödemesi ise

---

[140] Kadızâde, Ahmed Şemseddin, *Netâ’icü’l-efkâr fî keşfi’r-rumûz ve’l-esrâr* (Fethu’l-kadîr içinde), Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 2003, IX, 404-405; Şâfiî, *el-Üm*, V, 5; Demîrî, *en-Necmü’l-vehhâc*, Beyrut: Dâru’l-minhâc, 2004, V, 236.

[141] Zürkânî, Abdülbâkî b. Yûsuf, *Şerhu Muhtasari Halîl*, Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 2002, VI, 315; İbn Kudâme, el-Muğnî, V, 482.

[142] Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, VII, 253-254.

[143] Gays, *Nazariyyetü’l-hasmi’z-zemenî*, s. 69-70.

[144] Mısrî, *Bey‘u’t-taksît*, s. 39-43.

faize benzer bir durumu gündeme getirecektir. Dolayısıyla bu görüş bazı fakihlerce daha insaflı bulunmuştur.[145] Hem Şâfiî'den aktarılan bu görüşte, hem de Mâlikî ve Hanbelî mezheplerindeki görüşte, şefî'in peşin olarak aynı miktarı ödemesinden doğan zararın daha gerçekçi bir biçimde önüne geçildiği gözlemlenmektedir. Dolayısıyla zaman tercihi kavramıyla ilişkili meseleler arasında bu görüşlerin zikredilmesi daha uygun gözükmektedir.

Çağdaş literatürde konuyla ilişkili olarak zikredilen bir diğer mesele de şartlı icâre başlığı altında ele alınan, aynı gün içinde dikilmesi durumunda bir dirhem, ertesi gün dikilmesi durumunda yarım dirhem verilmesi şartıyla terziyle yapılan iş (hizmet) akdidir. Cumhura göre böyle bir iş akdi fasit kabul edilirken, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî ile Ebû Yûsuf'a ve Ahmed b. Hanbel'den de bir rivayete göre bu işlem sahihtir. Burada konumuzla ilgili olan bu son görüştür. Zira bu hükmün gerekçeleri arasında akit mahallinin bir işten ibaret gibi gözükse de iki farklı hizmetten oluştuğuna değinilmiş, buradaki farkın da günlük iş ile veresiye işten hedeflenen amaçların birbirinden farklı olmasından kaynaklandığı belirtilmiştir. Her ikisi için ayrı bedellerin belirtildiği, dolayısıyla da kira bedeli üzerinde herhangi bir belirsizliğin bulunmadığı için söz konusu akdin sahih olması gerekir.[146] Örnekte de görüldüğü üzere günlük iş ile veresiye işin maliyeti bir tutulmamış, aradaki fark maliyet farklılığıyla izah edilerek selemde olduğu gibi fiyatın düşük tutulması suretiyle telafi yoluna gidilmiştir. Bu da zaman tercihi kavramının bir tür uygulaması olarak değerlendirilmiştir.[147] Diğer taraftan zamanın mali bir karşılığı bulunamayacağını savunanlardan bir kısmı da söz konusu meseledeki olumsuz görüşleri mesnet göstermiş ve cevaz verilmesi durumunda bu işlemin Kur'an'da yasaklanan faiz kapsamına gireceğini ileri sürmüştür.[148]

Zaman tercihiyle ilişkili olarak zikredilen diğer bir örnek de, Hanbelî mezhebine ait bazı fıkıh kitaplarının rehin bölümünde zikredilen, vadeli bir alacağı olan ve bu alacağı karşılığında borçluya ait bir malı rehin olarak alan alacaklının, vadeli borcun erken ödenmesi şartıyla rehni veren borçlusuna rehnin satışına dair izin

[145] Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn, *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*, Cidde: Dâru'l-minhâc, 2007, VII, 345.
[146] Serahsî, *el-Mebsût*, XV, 101; Aynî, Bedreddin, *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1990, IX, 391-394.
[147] Gays, *Nazariyyetü'l-hasmi'z-zemenî*, s. 73.
[148] Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1992, II, 187.

vermesiyle ilgili meseledir.[149] Hanbelî mezhebine göre söz konusu meselede, rehnin satışı geçerli olsa da erken ödeme şartı geçersiz kabul edilmektedir. Bunun gerekçesi olarak da vadenin alışveriş bedelinden payının olduğuna dikkat çekilerek, satış izninin erken ödeme şartına bağlanmasının, alışveriş bedelinden vadenin geriye kalan kısmı mukabilinde satışa izin verildiği anlamına geldiği söylenmiş, bunun da caiz olmadığı belirtilerek şartın geçersiz sayıldığı belirtilmiştir.[150] Görüldüğü gibi bu meselede, vadenin alışveriş bedelinden bir payı olduğuna vurgu yapılıyorsa da meselenin buna göre bir sonuca bağlanmadığı görülmektedir. Zira buna itibar edilmiş olsaydı erken ödemenin yapıldığı tarihten vade tarihine kadar olan kısmın semenden karşılığının tespit edilip düşürülmesi gerekirdi. Oysa meselenin geçtiği yerde,[151] vadenin geriye kalan kısmı karşılığında herhangi bir ivaz alınamayacağı açıkça belirtilmiş, dolayısıyla da bir tür erken ödeme indiriminin caiz olmadığı söylenmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla bu açıdan meselenin, zaman tercihi kavramıyla ilişkili örnekler arasında zikredilmesi isabetli gözükmemektedir.

Buraya kadarki naslardan ve klasik fıkıh eserlerinde verilen örneklerden edinilen bilgiye göre konuyla ilgili İslâm âlimleri nezdindeki genel kanaat, zamanın mal fiyatlarının oluşumunda direkt olarak etkisinin bulunmadığı, fakat bunun bir realite olarak dikkate alınması gerektiği yönündedir. Diğer taraftan bu külliyat içerisinde, İslâmî açıdan faiz kapsamında değerlendirilmeyen vadeli ticarî işlemlerdeki borç yapılandırmalarında gündeme gelen ve araya üçüncü bir şahıs ya da kurumun girmediği erken ödeme indiriminin hükmüne olumlu yönde katkı sağlayacak fetvaları da bulmak mümkündür. Bu fetvalardan hareketle zamanın, mal fiyatlarının oluşumundaki etkenlerden biri olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle zamanın malî değerinin bulunması genel kanaate göre sakıncalı bir durum oluştururken, konuyla ilişkili fetvalardan hareketle bunun faizle sınırlı olduğu, asıl olanın zamanın malî değerinin bulunması ve heder edilmemesi gerektiği söylenebilir.[152]

---

149 Gays, *Nazariyyetü'l-hasmi'z-zemenî*, s. 70-71.
150 Buhûtî, *Dekâiku üli'n-nühâ li şerhi'l-Müntehâ*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle nâşirûn, 2000, III, 345-346.
151 Buhûtî, *Dekâiku üli'n-nühâ*, III, 346.
152 Mısrî, "Nakdü kitâbi Muhammed Şevkî el-Fencerî", *Mecelletü ebhâsi'l-İktisâdi'l-İslâmî*, S. 2 (1984), I, 133; Ahmed Fehmî Ebû Sünne, "el-Hükmü'l-fıkhî li'l-mesâili'l-vâride fi'l-hivâr havle kitâbi Nahve İktisâdin İslâmî", *Mecelletü ebhâsi'l-İktisâdi'l-İslâmî*, S. 2 (1984), I, 147-148.

II. İskonto ve Faiz İlişkisi

İskontoyu reddedenlerin öne sürdükleri gerekçeler arasında başı çeken delil, bu işlemin faiz yasağı kapsamına girdiğine ya da ona benzer bir nitelik arz ettiğine dair olandır.[153] Bunun arka planında, bir tasarrufun vadeye bağlanmasının caiz olmasının şartları arasında zikredilen zamanın malî bir karşılığının bulunmaması ilkesi yatmaktadır. O zaman akla şöyle bir soru gelmektedir: Zaman karşılığı yapılan her artırma ya da eksiltme işlemi faiz kapsamında değerlendirilmeli midir? Bir önceki bölümde zaman tercihiyle alakalı kısımda bu soruya kısmen cevap aranmıştır. Burada ise borç faizinin tanımı, çeşitleri ve yasaklanmasına dair deliller ele alınacak, yasaklanmasının illet ve hikmeti üzerinde durulacak ve faiz yasağı kapsamında değerlendirenlere göre iskontonun faizle nasıl ilişkilendirildiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

A. Faizin Tanımı ve Kısımları

Türkçe'de belli şartlar çerçevesinde ödünç verilen paradan muayyen bir zaman dilimi sonunda alınan kâr anlamında kullanılan "fâiz" (فائض) kelimesi, Arapça kökenli olup genelde ribâ sözcüğüyle eşanlamlı kabul edilir.[154] Nitekim Arapça'da ribâ kelimesi, sözlükte "fazlalık, nema, artma, çoğalma, yükselme" gibi anlamlara gelmektedir.[155] Arapça'da canlıları besleyip büyütmeye terbiye, tepelere düz araziye nisbetle daha yüksek oluşları sebebiyle râbiye denir.[156] Bu sözlük anlamıyla ribâ, hem bir şeyin kendi içinde bulunan, hem de iki şey arasında mukayeseden doğan fazlalığı ifade eder.[157] Öte yandan ribâ kelimesi fazlalık anlamında isim olarak kullanıldığı gibi verdiğinden fazlasını almak, artırmak ve faizli borç vermek gibi manalarda mastar olarak da kullanılmaktadır. Nitekim faiz kelimesi, "*Ey iman edenler, kat kat faiz yemeyin!*" mealindeki âyette isim olarak kullanılmışken, "*Allah alışverişi helal, faizi ise*

---

153 Hatta bazılarına göre vade öncesi yapılan vade farkı indirimi bir faiz çeşidi olarak sayılmış ve buna da İskonto Faizi denilmiştir. Örnek olarak bk.: Özsoy, "Faiz", *DİA*, XII, 119.

154 *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, I, 929. Fâiz kelimesi ecvef-i yâ'îdir.

155 İbn Fâris, II, 483-484.

156 Terbiye kelimesinin asıl harflerinin (ر ب ب) ya da (ر ب و) olduğu söylenmiştir. Buradaki anlam ikincisine göredir. Bilgi için bk.: İbn Fâris, II, 483.

157 Özsoy, "Faiz", *DİA*, XII, 110; a.mlf., "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz", *Fıkhî Açıdan Finans ve Altın İşlemleri*, İstanbul, 27-28 Nisan 2012, s. 78.

haram kıldı." mealindeki âyette ise mastar anlamıyla kullanılmıştır.[158]

Fıkıh literatürü incelendiğinde ribânın farklı anlamlarıyla karşılaşılmaktadır. Bütün bu anlamları bir arada ifade edecek kapsamlı bir tanımın yapılması ise son derece zor görülmekle birlikte böyle bir tarifin faizi daha anlaşılmaz hale getireceği de düşünülmektedir. Bundan ötürü klasik ve modern dönem fıkıh eserlerinde faizin bütün kısımları tek bir tanımla ifade edilmemiş, birbirinden ayrı olarak açıklanmaya çalışılmıştır.[159] Özellikle modern dönemde konuyu ele alan eserlere bakıldığında faizin başlıca üç kısma ayrıldığı, bunlardan birincisinin, yasaklamayı ifade eden nasların asıl maksat ve hedefi olduğu, diğer ikisinin ise buna tabi olduğu söylenmiştir.[160] Bu kısımlardan birincisi borç faizi (ربا الدَّيْن), diğer ikisi de fazlalık (ربا الفَضْل) ve veresiye faizi (ربا النَّساء أو ربا النَّسيئة) olup son iki kısmı kapsayan ve borç faizinin karşısında kullanılan diğer bir terim de alışveriş faizidir (ربا البَيْع).[161]

Borç faizi, karz akdinin başında veya herhangi bir vadeli işlemin vade bitiminde, borcun anapara üzerine belirli bir fazlalıkla ödenmesinin şart koşulduğu borçlanma işlemine ya da vade karşılığı verilmesi şart koşulan fazlalığa denir.[162] Faizin bu çeşidine er-remâ (الرِّماء),[163] el-liyât (اللِّياط),[164] Câhiliye faizi, karz faizi,[165] Kur'an faizi, nesî'e ya da nesâ' faizi ve açık (celî) faiz de denilmiştir.[166] Faizin bu çeşidine borç faizi

---

158 İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VII, 3; Mısrî, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, s. 9.

159 Mısrî, *er-Ribâ ve'l-hasmü'z-zemenî fi'l-İktisâdi'l-İslâmî*, 2. bs., Dımaşk: Dâru'l-mektebî, 2009, s. 11.

160 Mısrî, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, s. 9-10.

161 Muhammed Ebû Zehre, *Tahrîmü'r-ribâ tanzîmün İktisâdî*, 2. bs., Cidde: ed-Dâru's-Su'ûdiyye, 1985, s. 35-39; Hamûd, Sâmî Hasan Ahmed, *Tatvîrü'l-a'mâli'l-masrifiyye bi mâ yettefiku ve'ş-Şeri'ate'l-İslâmiyye*, 2. bs., Kahire: Matba'atü'ş-şark, 1982, s. 112-115; Özsoy, "Faiz", *DİA*, XII, 110, 118, 120. Alışveriş faizinin alt kısmı olan *fazlalık faizi*, aynı cinsten iki ribevî malın birbiriyle peşin mübadelesinde, taraflardan birisi hesabına tahakkuk eden ve şer'î ölçüye göre karşılığı bulunmayan fazlalık ya da sözleşme sırasında diğerine denkliği bilinmeyen ivaz üzerine gerçekleştirilen hukuki işleme denir. Alışveriş faizinin diğer alt kısmı olan *veresiye faizi* ise, aynı cinsten olan veya farklı cins olup şer'î ölçüye göre aynı kategoride kabul edilen ve sadece biri para türünden olmayan iki ribevî malın birbiriyle vadeli olarak mübadelesine denir. Bilgi için bk.: Ebû Zeyd, *Fıkhu'r-ribâ*, 37-41; Özsoy, "Faiz", *DİA*, XII, 114.

162 Mısrî, *er-Ribâ ve'l-hasmü'z-zemenî*, s. 11; Hamûd, *Tatvîrü'l-a'mâli'l-masrifiyye*, s. 114.

163 İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkı'în 'an Rabbi'l-âlemîn*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlu Selmân, Cidde: Dâru İbni'l-Cevzî, 1423/2002, III, 399. Kelime, vadesi dolan borca yapılan artırım anlamına gelmektedir.

164 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (ل ي ط) maddesi. Faiz için kullanılan bu kelimenin anlamında yapışma manası vardır. Faiz de borçluya adeta yapıştığı için bu kelimenin kullanıldığı söylenmektedir.

165 Mısrî, *Ribe'l-kurûz ve edilletü tahrîmih*, 2. bs., Dımaşk: Dâru'l-mektebî, 2009, s. 11

166 Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VII, 72; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkı'în*, III, 397; Muhammed Ebû Zehre, *Tahrîmü'r-ribâ tanzîmün İktisâdî*, s. 35; Hamûd, 112-114.

denilmesi, borçlarda cereyan eden bir faiz çeşidi olması yönüyledir. Borç kelimesinin edimlerde olumsuz tarafı temsil etmesinden de anlaşılacağı üzere bu, borçlu tarafın dikkate alınarak yapıldığı bir isimlendirmedir.[167] Arapça'da deyn kelimesinin manası, olumsuz tarafı temsil eden borçlunun borcu anlamına geldiği gibi, olumlu taraf olan alacaklının alacağı manasında da kullanılmaktadır. Faizin oluşmasında başat sebep olarak görülebilecek konumda olan alacaklı tarafından meseleye bakılacak olursa bu faiz çeşidine alacak faizi denilmesi daha uygun bir tercüme gibi durmaktadır. Zira iş borçluya bırakılsa onun tercihi genellikle faizin şart koşulmaması tarafında olacağından, faizin oluşumundaki baş aktör açısından söz konusu işlemin değerlendirilip alacaktan doğan faiz anlamında alacak faizi denilmesi daha doğru olacaktır.

Faizin bu çeşidine Câhiliye faizi denilmesi, Arapların Câhiliye döneminde de bu tür faizi bilmeleri ve uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Zaten faiz denildiğinde genellikle akla gelen faizin bu türüdür. Karz faizi denilmesi ise bütün kısımlarıyla alakalı olmayıp, bazı durumlarda söz konusu işlemin tüketim ödüncü sonucunda oluşan bir faiz olması bakımından verilen bir isimdir. Dolayısıyla bu ismin borç faizinin diğer kısımlarına söylenmesi mecaza dayalı bir söylemdir. Faizin bu çeşidine Kur'an faizi denilmesi ise esas olarak Kur'ân-ı Kerîm'le yasaklanması itibarıyladır. Zira her iki kısmıyla alışveriş faizi İslâm'dan önce Arap toplumunun bildiği bir faiz türü olmadığı için, Kur'an'da geçmesine rağmen orada açıklanmayan er-ribâ kelimesi Arapların Câhiliye döneminden beri bildiği faiz çeşidi olarak yorumlanmıştır. Alışveriş faizi ise, sünnet aracılığıyla bu kelimenin kapsamı altına sonradan alındığı için alışveriş faizinin yasaklanmasının hadisler aracılığıyla olduğu kabul edilmiştir.[168] Nesî'e ya da nesâ' faizi denilmesi ise vadenin ötelenmesi ya da mücerret vade karşılığı anaparada artırım yapıldığından kaynaklanmaktadır. Zira her iki kelime de tehir etme anlamına gelmektedir.[169] Bununla birlikte fıkha dair bazı kaynaklar nesî'e kelimesini alışveriş faizinin alt kısmı olan veresiye faizi anlamında kullanırken, diğer bir kısmı ise onun yerine nesâ' kelimesini tercih etmektedir. Fakat bu kaynaklardaki kullanımlarında herhangi bir maddi fazlalık söz konusu olmamakta, iki bedelden birinin akit

[167] Özsoy, "Faiz", *DİA*, XII, 110, 118.
[168] Muhammed Ebû Zehre, *Tahrîmü'r-ribâ tanzîmün İktisâdî*, s. 35-37; Ebû Zeyd, *Fıkhu'r-ribâ*, 36-37.
[169] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, VII, 72; Adevî, Ali b. Ahmed, *Hâşiye 'alâ Kifâyeti't-tâlibi'r-rabbânî*, Kahire: Matba'atü'l-medenî, 1989, III, 291-292; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, (ا س ن) maddesi.

meclisinden sonra teslim edilmesiyle meydana gelen bir tür faizden bahsedilmektedir.[170]

Faizin bu türüne açık faiz denilmesinin sebebi, az bir düşünceyle anlaşılabilecek büyük zararlara, haksız kazanca ve zulme yol açması bakımından nasların asıl hedefinin faizin bu çeşidini yasaklamak olduğu iddiasıdır. Öte yandan faizin diğer çeşitlerine buna mukabil gizli (hafî) faiz denilmesi ise, açık faizde olduğu gibi zararlarının aşikâr olmaması ve buradaki zulmün kolayca anlaşılamamasından dolayıdır. Bundan ötürü bu tür faizin, açık faize vesile olabileceğinden hareketle yasaklandığı söylenmiştir. Açık faizin, Câhiliye döneminde Arapların vadeyi öteleme karşılığında alacak miktarında artırıma gitme şeklinde yaptıkları uygulama olduğuna değinilmiş, böyle bir işleme de genellikle ciddi anlamda muhtaç olan kimselerin başvuracağından hareketle onun bu ihtiyaç halinin sömürülmesi, borcun kapatılamaması durumunda da üst üste borçların birikip kişinin bütün mal varlığına el konulması gibi kötü sonuçları olabileceğine dikkat çekilmiştir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel'e faizin hangi çeşidinde kuşku bulunmadığı sorulduğunda açık faizde şüphe bulunmadığını söylemiştir. Diğer taraftan Üsâme b. Zeyd'den merfu olarak aktarılan "*Faiz sadece veresiyededir.*"[171] hadisinde ifade edilmek istenenin faizin en üst mertebesi olduğuna dikkat çekilerek bu hadis açık faize delil olarak gösterilmiştir.

Öte yandan gizli faizin, açık faize vesile olmaması için sedd-i zerî'a kabilinden yasaklandığı söylenmiş, buna da, "*Bir dirhemi iki dirhem karşılığında satmayınız! Zira sizin namınıza faizden endişe ediyorum.*"[172] şeklinde merfu olarak nakledilen hadis delil olarak gösterilmiştir. Çünkü hadisin baş tarafındaki fazlalık faizi içeren işlem, sonundaki faizden farklı olmalıdır. Bunun da açık faiz olarak kabul edilen borç faizi olduğu belirtilmiştir.[173] Faizin açık ve gizli olarak iki kısımda ele alınması bazı çağdaş İslâm hukukçularının eleştirisine maruz kalmıştır. Buna göre faizin genel olarak borç, fazlalık ve veresiye faizi olarak üç kısımda incelendiğine dikkat çekilerek, söz konusu tasnifte hadislerle beyan edilen veresiye faizinin hangi kısma gireceğinin kapalı kaldığı söylenmiş, bu taksimi yapanlara göre veresiye faizinin, açık faiz kapsamında

[170] Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 120; Begavî, Ferrâ, *et-Tehzîb*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997, III, 338; Merdâvî, *el-İnsâf*, XII, 97; Desûkî, *Hâşiye 'ale'ş-Şerhi'l-kebîr*, III, 28; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 398.
[171] Müslim, "Müsâkât", 102.
[172] *el-Müsned,* II, 109.
[173] İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakkı'în*, III, 397-399.

değerlendirilmesi gerektiği öne sürülmüştür. Fakat buna göre de sübutu kat'î olanla zannî olanın aynı kategoride değerlendirilmesi bir sakınca olarak gündeme gelecektir.[174] Diğer taraftan söz konusu eleştiri de tenkit edilerek bu taksimi yapanların açıklamalarından yola çıkılarak veresiye faizinin gizli faiz kapsamında değerlendirilmesi gerektiği söylenmiştir. Söz konusu tasnif farklı bir açıdan daha eleştirilerek, Hz. Peygamber'in fazlalık ve veresiye faizine ribâ kelimesini kullanmasından hareketle, nasların asıl hedefinin faizin bütün kısımlarını yasaklamak olduğu ve bu hususta aralarında bir fark olmadığı söylenmiştir.[175]

B. Câhiliye Dönemindeki Borç Faizinin Çeşitleri

Dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi başta Hicaz, Taif ve Necran olmak üzere Câhiliye dönemi Arap yarımadasında da tefecilik ve faiz en çok başvurulan yatırım ve finansman yollarından biriydi. Arabistan'daki faizcilik uygulamasının başını Hicaz bölgesindeki Yahudiler çekmekteyse de borç faizi, Araplar arasında da oldukça yaygın halde bulunmaktaydı. Öte yandan genel olarak çöl yaşamının hâkim olduğu Araplar arasında fakirlik de diz boyuydu. Bunu fırsat bilen Yahudiler ve tüccar Araplar, ellerindeki sermayeyi fakir halka borç verip yüksek miktarda faiz talep edip borcunu ödemeye güç yetiremeyenlerin teker teker tüm mal varlıklarına el koyuyorlar, bazen de bu kimseleri köle yapabiliyorlardı.[176] Özellikle fakir çöl bedevileri arasında, altın veya gümüş parayla ticaret yaygın olmadığı için ihtiyaçlarını genellikle yiyecek ve eşya trampası yoluyla gideriyorlardı. İhtiyaçları bulunan yiyeceği takas edecekleri bir mal bulamadıklarında da faizli borç alıyorlar ve çoğu kez aldıklarının kat be kat fazlasını faiz olarak ödemeye çalışıyorlardı. Tüccar Araplar ise daha çok altın ve gümüş paralarını faizle borç vererek servetlerine servet katıyorlardı. Diğer taraftan Câhiliye dönemi borçlanmaları sadece tüketim ihtiyaçlarını gidermek için alınmıyor, aynı zamanda üretim ve ticari amaçla da kredi kullanılıyordu.[177] Esasen temel faiz türü olarak kabul edilen borç faizi, paranın icadından önce de bulunmakta; yiyecek maddesi

[174] Senhûrî, Abdürrezzâk Ahmed, *Mesâdiru'l-hak fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1997, III, 153-154.
[175] Hamûd, *Tatvîrü'l-a'mâli'l-masrifiyye*, s. 118-124.
[176] Mısrî, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, s. 22-23.
[177] Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*, 2. bs., Bağdat: Bağdat Üniversitesi Yayınları, 1993, VII, 421-428.

gibi temel ihtiyaç maddelerinin borç olarak verilmesinde gerçekleşmekteydi. Fakat paranın icadından sonra paraya dayalı ticaret arttığı, buna paralel olarak borçlanmalar da daha çok para üzerinden gerçekleşmeye başladığı için faiz işlemlerinin de buraya kaydığı düşünülmektedir.[178]

Ribâ ve onunla ilgili kelimeleri kullanan Câhiliye dönemi Araplarının, sadece fazlalık anlamını kast etmedikleri, vade ya da tecil mukabili verilen fazlalık gibi terimsel ve örfî bir anlam yükledikleri anlaşılmaktadır. Nitekim kaynaklarda, Câhiliye döneminde uygulanan faizin tanımının yapıldığı görülmektedir. Tâbiîn neslinin önde gelen müfessirlerinden Mücâhid b. Cebr'in (ö. 103/721), Allah'ın Kur'an'da yasakladığı faizle ilgili şöyle dediği aktarılmıştır: "Câhiliye döneminde birinin diğerinden alacağı (deyn) olduğunda borçlu alacaklısına gelerek 'Borcu ertelersen sana şu kadar veririm.' der, o da bunu kabul ederek alacağını ertelerdi." Yine tâbiînin ileri gelenlerinden meşhur müfessir Katâde b. Diâme'den (ö. 117/735) aktarıldığına göre, Câhiliye döneminde faiz, belli bir vade üzerinden kurulan veresiye satış işleminde, vade dolup borçlu da ödeyemeyecek durumda olduğunda alacaklı tarafından vadenin ötelenip miktarın artırılması şeklinde gerçekleşirdi.[179]

Diğer bir rivayette, Kâbe'nin yeniden inşası sırasında Hz. Peygamber'le de akrabalığı bulunan Ebû Vehb'in şöyle dediği nakledilmektedir: "Ey Kureyş topluluğu, Kâbe'nin inşasına sadece temiz kazancınızla katılın! Dolayısıyla buraya ne fuhuş gelirini, ne gasp edilen malları, ne de faizi sokalım."[180] Bunun üzerine Mekkelilerin bu yollarla elde ettikleri kazançlarını kullanmaktan çekindikleri, fakat inşaatın tamamlanması için diğer gelirlerinin yeterli gelmemesi yüzünden Hicr denilen kısmın Kâbe'nin binası dışında kaldığı nakledilmektedir. Tüm bu nakil ve bilgilerden hareketle, ribâ kelimesinin İslâm öncesi dönemde de borç faizi anlamında örfî bir kullanımının bulunduğu, faizin Arap toplumunda son derece yaygın olduğu, ayrıca ribânın Câhiliye Araplarının nezdinde de pis bir kazanç olarak değerlendirildiği söylenebilir. Nitekim Kur'an'da sekiz yerde geçen ribâ kelimesi[181] bu örfî anlamda kullanılmış, hadislerle de

[178] Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târîhi'l-Arab*, VII, 425.
[179] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 38.
[180] İbn İshak, *Kitâbü's-Siyer ve'l-meğâzî*, thk. Süheyl Zekkâr, Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1978, s. 104-105.
[181] Bakara 2/275, 276, 278; Âl-i İmrân 3/130; Nisâ 4/161; Rûm 30/39.

ribâ kavramına yeni bir boyut getirilerek literatürdeki borç faizi - alışveriş faizi şeklindeki ayırım ve adlandırmanın temelleri atılmıştır.[182]

Câhiliye döneminde Araplar, borç faizini birkaç şekilde uyguluyorlardı. Bunların ortak özelliği, hepsinde akdin ya başında veya sonunda faizin şart koşulmasıydı. Asıl borca şart koşularak eklenen bu belirli fazlalık, tanınan ek süreye karşılık verilmekteydi. Ayrıca borç unsuru, genellikle altın veya gümüş paralardan ibaret ise de bazen mislî bir yiyecek maddesi veya kıymî bir mal da olabiliyordu. Diğer taraftan borç faizinin söz konusu olduğu borçların bir kısmı karz, yani tüketim ödüncü sözleşmesinden kaynaklanmaktayken diğer bir kısmı ticaret sonucunda oluşan borçlardan meydana gelmekteydi.

Söz konusu şekillerden birine göre borç faizi, geri ödeme esnasında anaparaya ilave olarak belirli bir faiz ödenmesi şartıyla karz (tüketim ödüncü) verilmesi suretiyle gerçekleşirdi. Burada ödenecek olan faiz, borcun oluşmasına sebep olan karz sözleşmesinin başında şart koşulmakta ve oranı da bu sırada belirlenmekteydi. Diğer bir şekle göre, başta faizin şart koşulmadığı karz sözleşmesinde borçlu, ödeme vakti gelip borcunu ödeyemezse, borcun ötelenmesi karşılığında miktarda artırıma gidilirdi. Aynı şekilde veresiye satış gibi ticari bir işlemden kaynaklanan vadeli borçlar da ödeme vakti geldiğinde ödenmezse, bunlara borcun tecili mukabili faiz eklenirdi. Bazen az oranda uygulanan bu çeşit bir faiz, ödemenin uzun süre yapılamaması nedeniyle borçlunun bütün mal varlığını kapsayacak devasa bir büyüklüğe de ulaşabiliyordu. Görüldüğü gibi buradaki faiz, akdin başında söz konusu olmayıp vade bitiminde şart koşulmaktadır. Başka bir şekle göre, belli bir vadeye değin ödünç verilmesi karşılığında, geri ödeme esnasında anaparaya ilave olarak belirli bir faiz ödenmesi şartıyla karz sözleşmesi yapılır, vade dolduğunda borçlu faiziyle birlikte borcunu ödeyemezse vadenin teciline mukabil borç miktarında artırıma gidilirdi. Şayet ikinci vadenin sonunda da ödeme gerçekleşmezse tekrar vade uzatılır ve karşılığında tekrar faiz eklenirdi. Ve ödeme gerçekleşene dek bu işlem devam ederdi. Burada hem akdin başında hem de sonunda faiz tahakkuk ettirilmektedir. Bir diğer şekle göre, vade dolana dek her ay anapara dışında belirli bir miktar malın ödenmesi şartıyla karz sözleşmesi yapılarak borç faizi

[182] Özsoy, "Faiz", *DİA*, XII, 110.

uygulanırdı. Şayet borçlu, vade bitiminde anaparayı ödeyemezse ona ek süre tanınır ve buna karşılık anaparaya belli miktarda faiz eklenirdi. Ve bu işlem ödeme gerçekleşene dek devam ederdi. Böylece borçlu, ödünç olarak aldığı anapara dışında hem ara faizleri hem de vadesinde borcunu ödeyememesinden doğan faizi ödemekle yükümlü tutulmaktaydı. Burada ara faizler akdin başında kararlaştırılırken, borcun ifa edilememesinden kaynaklanan faiz ise vade bitiminde tahakkuk ettirilmektedir.[183]

Vadeler aylık olduğu gibi yıllık olarak da belirlenmekteydi. Karz veya ticaret gibi diğer bir sebepten kaynaklanan ve vadesi yıllık olarak belirlenen borcun ödeme vakti geldiğinde ödenmezse bir yıllık ek süre tanınması karşılığında anapara kadar faiz tahakkuk ettirilir ve böylece borç ikiye katlanmış olurdu. Şayet ikinci yılın sonunda da ödeme gerçekleşmezse anapara ve birinci faizin toplamı kadar yeni bir faiz daha tahakkuk ettirilir ve bu katlamalı faiz işlemi ödeme gerçekleşene dek devam ederdi. Burada akdin başında faiz ödenmesi şart koşulmasa da her vade bitiminde anaparanın katlarında faiz tahakkuku söz konusudur. Borçlu da hem anaparayı hem de sonradan üst üste eklenen faizleri ödemekle yükümlü tutulurdu.[184]

Genellikle altın ya da gümüş para borçlarında gerçekleşen Câhiliye faizi bununla sınırlı kalmamış, mislî olan yiyecek ile kıymîyâttan kabul edilen hayvan borçlarında da uygulanmış, İslâm ise bu uygulamaları yasaklamıştır. Nitekim rivayete göre Abbas b. Abdilmuttalib ile Osman b. Affân, henüz Câhiliye dönemindelerken birine hurma siparişi vererek selem akdi yapmışlardı. Hurmaları devşirme vakti gelip çattığında hurma yetiştiricisi olan borçlu onlara: "Şayet toplanan hurmadaki hakkınızı tamamen alırsanız o zaman benim aileme yeterli miktarda hurma kalmayacak. Hakkınızın yarısını şimdi alıp diğer yarısının vadenin uzatılması karşılığında ikiye katlanmasına ne dersiniz!" diye teklifte bulundu, onlar da bunu kabul etti. Ödeme vakti geldiğinde adamdan geri kalan borcu faiziyle birlikte ödemesini istedilerse de bu durum Peygamber Efendimiz'e iletildiğinde onlara söz konusu faizi almayı yasakladı.[185] Selem akdi, paranın peşin, malın ise veresiye olarak teslim edildiği bir tür satış akdidir. Burada

[183] Mısrî, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, s. 23-26; Ebû Zeyd, *Fıkhu'r-ribâ*, 50-52.
[184] Mısrî, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, s. 23-24.
[185] Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 2002, II, 284.

müslemün fîhin teslim alınmayan kısmında vadenin uzatılmasına karşılık miktarın ikiye katlanmasının şart koşulmasıyla borç faizi meydana gelmektedir. Söz konusu müslemün fîh olan hurma ise mislî kabul edilen mallardan olup, bu yönüyle para türünde gerçekleşen diğer borç faizi türlerinden farklılık arz etmektedir.

Tâbiînin ileri gelenlerinden Zeyd b. Eslem'in bildirdiğine göre Câhiliye faizi, borcu katlamada yapıldığı gibi hayvanların yaşlarında da gerçekleştirilirdi. Şöyle ki, belli bir yaştaki hayvandan alacağı bulunan kişi vade sonunda borçlusuna gelerek borcunu ödemesini ya da artırmasını talep ederdi. Borçlu da ödeme imkânı varsa öder, ödeme yapamayacaksa borçlu olduğu hayvanın yaşını artırarak borçlanırdı. Örneğin, borcu bir yaşındaki deve olan kişi bunu iki yaşına, iki yaşında olanı üçe, üç yaşındakini dörde çıkararak bir tür faiz öderdi.[186] Karzdaki vadenin bağlayıcı olmadığını söyleyen cumhura göre buradaki borç kaynağının selem akdi olması gerekir. Nitekim Hz. Ömer'in, "Şüphesiz faizin gizli olmayan türleri de vardır. (Hayvanın) yaşında yapılan selem akdi de bunlardandır." sözü de bunu destekler niteliktedir.[187] Karzdaki vadenin bağlayıcı olabileceğini savunan Mâlikîlere göre buradaki borcun kaynağının karz olması da mümkündür. Zira onlara göre, özellikleri belirtilmek suretiyle selem akdinde müslemün fîh olabilecek kıymî mallar da karza konu olabilirler.[188] Diğer taraftan buradaki faiz, miktarla değil de kıymeti daha fazla olanın verilmesinin şart koşulmasıyla meydana gelmektedir. Çünkü rivayetten de anlaşıldığına göre, Arap örfünde yaşı büyük olan hayvan, küçüğe göre daha değerli kabul edilmektedir. Her ne kadar buradaki faiz miktar açısından olmasa da bu durum, söz konusu faizin kapalı bir faiz türü olmasını gerektirmemektedir. Nitekim yukarıdaki rivayetten anlaşıldığına göre, o günkü Arap toplumunda bu şekilde icra edilen faiz, şüphe götürmeyen borç faizi kapsamında değerlendirilmektedir.

Klasik kaynaklarda belirtildiğine göre Câhiliye faizinin çeşitleri genel hatlarıyla bunlardan ibarettir. Bunlara bakıldığında borç faizinin, satış gibi ticari sözleşmelerle oluşup kişinin zimmetine yerleşen borçlarda veya karz akdinde meydana

---

186 Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, VI, 50.

187 Abdürrezzak es-San'ânî, *el-Musannef fi'l-hadis*, 2. bs., Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1983, VIII, 26; Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 117.

188 Desûkî, *Hâşiye 'ale'ş-Şerhi'l-kebîr*, III, 222. Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre de müslemün fîh olabilecek olan kıymî malların karz olarak verilmesi caizdir. Bilgi için bk.: İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 432-433.

gelen vade ya da tecil karşılığı bir fazlalık olduğu görülmektedir. Karz sözleşmesinde söz konusu olan faiz, bazen akdin kurulumu esnasında belirlenirken, bazen de vade bitiminde borcun yeniden tecili söz konusu olduğunda karşılıklı anlaşmayla belirlenirdi. Öte yandan veresiye satış ya da selem gibi ticari sözleşmelerdeki faiz ise sadece vadenin dolmasına müteakip alacağın tecili mukabilinde gerçekleşmekteydi. Her ne kadar faizcilerin nazarında veresiye satışın başında vadeye karşı eklenen kâr ile borç faizi arasında pek bir fark görülmese de Kur'an'da, birinin Allah tarafından helal kılınıp diğerinin yasaklanması açısından ikisi arasında fark bulunduğuna özellikle dikkat çekilmektedir.[189] Diğer taraftan borçlanılan malların sadece para veya mislî mallar olmadığı, aynı şekilde kıymî malların da borca konu olduğu gözlemlenmekte, ayrıca kıymî mallardaki yaş farkının da bir fazlalık olarak mülahaza edildiği görülmektedir.

C. Faizin Yasaklanma Aşamaları

İskontoyu caiz görmeyenler, onu borç faizine benzeterek faiz yasağı kapsamında değerlendirmiştir. Bunlardan bir kısmına göre iskontonun cevazına dair rivayetler, faizin yasak kılınmasından önce olup bu işlem, faizin yasak kılınmasından sonra neshedilmiş ve cevaz hükmü kaldırılmıştır. İskontoyu caiz görenler ise bu itiraza cevaben, bu işlemin faiz kapsamında değerlendirilemeyeceğini beyan etmektedirler. Üstelik iskonto işleminin faiz kapsamında değerlendirilmesi kabul edilse bile buradaki nesih iddiasının tutarsız olduğu düşünülmektedir. Zira klasik kaynaklarda da belirtildiği üzere, faiz yasağına dair ilk kapsamlı âyetin hicretin üçüncü yılında (m. 625) indiği[190] ve söz konusu İbn Abbâs hadisinde geçen Nadîroğullarının Medine'den sürülme olayının hicretin dördüncü yılında (m. 625) meydana geldiği[191] göz önüne alınacak olursa bu iddia tutarsız gibi gözükmektedir. Bundan dolayı Kur'an'da geçen borç faizinin yasaklanma aşamalarının incelenmesinde fayda olduğu düşünülmektedir.

Şarap gibi sarhoşluk veren içkilerin yasaklanmasında olduğu gibi faizin yasaklanmasının da tedrici bir şekilde gerçekleştiği söylenmiştir. Nitekim ribâ kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de toplam sekiz yerde geçmekteyse de, bütün geçtiği yerler ise dört

[189] Mısrî, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, s. 25-26.
[190] Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, IX, 363.
[191] Şâmî, Şemseddin, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti Hayri'l-'ibâd*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993, IV, 339; Nadir Özkuyumcu, "Nadîr", *DİA*, XXXII, 275.

defada nâzil olduğu için faizin yasaklanma süreci de dört etapta ele alınmıştır.[192] Buna göre birinci etapta şu âyet inmiştir: "*İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz herhangi bir faiz, Allah katında artmaz. Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte zekât veren o kimseler (sevaplarını ve mallarını) kat kat arttıranlardır.*"[193] Âyet Mekke döneminde inen Rum sûresinde geçmektedir.[194] Görüldüğü gibi âyette faiz ile sadaka arasındaki ters ilişkiye dikkat çekilmiş; faizin görünüşte ve kısa dönemli bir gelir sağladığı, fakat bunun temiz ve makbul olmayan bir gelir olduğuna işaret edilerek bunun yerine sadaka ve zekât gibi yardımlaşma yolları teşvik edilmiş ve bunların gelirinin ebedî yaşam yurdunda verilecek olması itibarıyla bu yolun daha sağlam bir yatırım olduğuna değinilmiştir. Bazı müfessirlere göre buradaki ribâ kelimesiyle kasdedilen, kişinin biriyle hediyeleşirken ondan daha iyisini umarak verdiği hediyedir. Nitekim bunun helal olan ribâ kapsamında olduğu, diğer bir ifadeyle helal kapsamında yer alıp lügat anlamı açısından ribâ denildiğine dikkat çekilmiştir.[195] Öte yandan âyetteki ribâyı verenle sadakayı veren arasında tam bir uyuşma olmadığı söylenmiş, birincisinin genellikle fakir, ikincisinin ise zengin olduğundan hareketle bu âyette bahsedilenin yasak faiz olmadığı da öne sürülmüştür.[196]

İkinci merhalede şu âyet-i kerîmenin nâzil olduğu söylenmiştir: "*Menedildikleri halde faizi almalarından ve haksız yollarla insanların mallarını yemelerinden dolayı Yahudilerden inkâra sapanlara acı bir azap hazırladık.*"[197] Medine döneminde inen bu ayet, Yahudilerin faizli borç verdiklerine değinmekte, bu sebeple de Ahirette büyük bir azaba çarptırıldıklarını ifade etmektedir. Kendilerinden olmayan yabancılara faizli borç vermenin yasak olmadığını söyleyen ve bunu Tevrat'a dayandıran Yahudilerin, birçok kez Allah'ın âyetlerini tahrif ettiklerinden hareketle faizle ilgili ifadeleri de değiştirdikleri ve bu şekilde faizcilik için kendilerine alan açtıkları öne sürülmüştür.[198] Fakat buradaki tahrifi ispat edecek kesin bir delil olmadığı

---

[192] Hamûd, *Tatvîrü'l-a'mâli'l-masrifiyye*, s. 126-148; Mısrî, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, s. 27-59; a.mlf., *Masrifü't-tenmiyeti'l-İslâmî*, 3. bs., Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1987, s. 131-153.
[193] Rûm 30/39.
[194] Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 2. bs., Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 2000, V, 428, 453-454.
[195] Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Abdülcelil Abduh Şelebî, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1988, IV, 187; V, 245-246; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, V, 218; Mısrî, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, s. 77-78.
[196] Mısrî, *Masrifü't-tenmiyeti'l-İslâmî*, s. 135.
[197] Nisâ 4/161.
[198] Hamûd, *a.g.e.*, s. 130-133.

için bu görüş pek isabetli görülmemekle birlikte ihtimal dairesi içerisinde değerlendirilebileceği ifade edilmiştir. Sonuçta faizin Yahudilere yasaklandığı ve bu yasağa rağmen onların borçlularından faiz aldıkları, bu sebeple de azaba uğrayacakları âyetten kesin olarak anlaşılmaktadır. Bununla birlikte söz konusu âyette faizin sadece aralarında mı, yoksa genel olarak mı yasaklandığına dair bir ifade geçmemektedir.[199]

Üçüncü etapta şu âyetin indiği ifade edilmiştir: "*Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz.*"[200] Medine döneminde inen bu âyette[201] bir yandan faizciliğin o günkü toplumda cari oluş şekline dikkat çekilmiş, diğer taraftan da müminlere ilk defa faiz yemenin yasaklandığı açıkça bildirilmiştir. Başka bir ifadeyle bu âyet, müslümanlara faizin yasaklandığına dair inen ilk âyettir. Fakat Câhiliye toplumunun bildiği bütün faiz çeşitlerinin mi yoksa özel bir türünün mü yasaklandığı konusunda görüş ayrılığı vardır. Bazılarına göre bu âyetle yasaklanan, Câhiliye faizi çeşitlerinden vadesi gelen alacağın ödenmemesi durumunda katlanarak büyüyen bileşik faizdir. Bu iddiaya göre yukarıdaki âyette ifade edilmek istenen faiz yasağı, yine söz konusu âyette geçen "*kat kat arttırılmış...*" ifadesiyle özel bir ribâ çeşidine tahsis edilmiştir.[202] Fakat genel olarak klasik tefsir kaynaklarına göre, söz konusu âyetteki "*kat kat arttırılmış...*" ifadesiyle faiz yasağını sınırlandırmanın ve özel bir türe hasretmenin kastedilmediği, bilakis faizin o günkü Arap toplumunda uygulandığı şekliyle anlatılması ve böylesine insafsız bir sonuca götüren işlemdeki

---

199 Mısrî, *el-Câmi' fi usûli'r-ribâ*, s. 35-38.

200 Âl-i İmrân 3/130.

201 Muhamed b. Ali el-Kaffâl eş-Şâşî (ö. 365/976), Uhud savaşı sonrası müminlerin, müşriklerin savaşı faizden elde ettikleri gelirler sayesinde üstünlük sağladıkları tevehhümüne düşerek faizle borç vermeye giriştikleri, böylece mal biriktirip öçlerini alacabileceklerini düşündüklerini, bunun üzerine de bu âyetin indiğini söylemiştir. İniş sebebi olarak hicretin üçüncü yılında (m. 625) meydana gelen Uhud gazvesinin peşine indiğine dair bu görüş âyetin bağlamıyla uyuşmakta ve öncesiyle bir bütünlük arz etmektedir. Fakat bu görüş, Kureyşli müşriklerin Bedir savaşı sırasında Şam'dan dönen ticaret kervanından elde ettikleri gelirden yaralanarak askeri hazırlık yaptıklarına dair Siyer kitaplarında aktarılan bilgiyle ters düştüğü ileri sürülerek reddedilmiştir. Öte yandan İbn Atıyye el-Endelüsî (ö. 541/1147) âyetin nuzûlüyle ilgili herhangi bir rivayet bilmediğini söylemiştir. Nüzûl sebebi beyan etmeyen diğer görüşe göre bu âyette, öncesindeki konudan farklı olarak yeni bir meseleye temas edilmiştir. Bazı rivayetlerde söz konusu âyetin Sakîf kabilesinin Muğireoğullarından alacaklı olduğu faiz hakkında indiği aktarılmıştır. Fakat hem Sakîf kabilesinin hicretin dokuzuncu (m. 631) yılında İslâm'a girdikleri, hem de söz konusu âyetteki hitabın özellikle müminlere yöneltildiği göz önüne alınacak olursa, bu rivayetin yukarıdaki âyetin nüzul sebebi olarak gösterilmesinin pek doğru olmadığı, diğer rivayetlerde aktarıldığı üzere bu olayın Bakara sûresi 281. âyetin nüzul sebebi olarak gösterilmesinin daha makul olduğu düşünülmektedir. Bilgi için bk.: Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 50; VI, 50; İbn Atıyye, *el-Muharraru'l-vecîz*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2001, I, 506; Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, IX, 363; İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 205; Hamûd, *Tatvîrü'l-a'mâli'l-masrifiyye*, s. 135-136.

202 İbn Arafe, *et-Tefsîr*, thk. Celâl el-Üsyûtî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2008, I, 409-410; Nihat Dalgın, "Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 16 (2010), s. 78-86.

çirkinliğin gözler önüne serilmek istendiği ifade edilmektedir. Buna göre bu ifade, ihtirâzî bir kayıt olmayıp mefhum-u muhalifi de kastedilmemektedir. Zira mefhum-u muhalifle amel edilme şartları arasında getirilen kaydın, hükmü sınırlandırmadan başka bir nüktesinin bulunmaması gerektiği zikredilmektedir ki az önce de belirtildiği gibi burada tahsisten başka nüktelerin varlığından bahsedilmektedir.[203] O takdirde çoğunluğun görüşüne göre bu âyetle Câhiliye döneminde bilinen bütün faiz çeşitleri yasaklanmaktadır. Bundan dolayı, faizin yasaklanmasının şarabın yasaklanması gibi dört aşamada gerçekleşmediği; faizde üçüncü merhalede muhatapların bildiği ribâ türlerinin tümünün yasaklandığı, şarapta ise üçüncü etapta sadece namaz kılarken sarhoş halde bulunulmamasına dair cüzî bir yasaklama olduğu,[204] şarapla ilgili kesin yasağın daha sonra nâzil olduğu söylenmektedir.[205]

Dördüncü ve son merhalede de faizle ilgili şu âyetlerin indiği belirtilmiştir: "*Faiz yiyenler (kabirlerinden), şeytan çarpmış kimselerin cinnet nöbetinden kalktığı gibi kalkarlar. Bu hal onların, 'Satış tıpkı faiz(li işlem) gibidir.' demeleri yüzündendir. Hâlbuki Allah satışı helâl, faiz(li işlem)i ise haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbi'nden bir öğüt gelir de (faizden) vazgeçerse geçmişte olan kendisinindir ve artık onun işi Allah'a kalmıştır. Kim de tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar. Allah faizi eksiltir (faiz karışan malın bereketini giderir), sadakaları ise bereketlendirir. Allah küfürde ve günahta ısrar eden hiç kimseyi sevmez. İman edip iyi işler yapan, namaz kılan ve zekât verenlerin mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmezler. Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve şayet gerçekten inanıyorsanız (anaparanızdan) geriye kalan faizi bırakın. Şayet (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız Allah ve Resûl'ü tarafından (faizcilere karşı) açılan savaştan haberiniz olsun. Eğer tevbe edip vazgeçerseniz anaparanız sizindir; ne haksızlık etmiş ne de haksızlığa uğramış olursunuz. Eğer (borçlu) darlık içinde ise eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir). Şayet (gerçekleri) bilseydiniz bunu*

---

[203] Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, thk. Abdülkadir Ahmed 'Atâ, Riyad: Mektebetü'r-Riyâdi'l-hadîse, 1971, I, 555; İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984, IV, 86; Sâyis, Muhammed Ali, *Tefsîru âyâti'l-ahkâm*, Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2002, s. 202.

[204] Nisâ 4/42.

[205] Hamûd, *Tatvîrü'l-a'mâli'l-masrifiyye*, s. 137-140.

tasadduk etmek sizin için daha hayırlıdır."[206] Medine döneminin en son inen âyetleri olarak bilinen bu âyetlerde[207] borç faizinden gelir elde edenler kınanmış, bu ihtiraslarının onları hem dünya hem de ahirette hüsrana ve acı bir sona sürükleyeceğine işaret edilmiştir. Câhiliye dönemi Arap toplumunda da ahlakî olarak pis bir kazanç yolu olarak benimsenmiş olan faizli kredi işlemleri ile kâr amacı güden ticarî işlemlerin bir tutulması yerilmiş, aradaki en önemli farkın Allah'ın birini helal, diğerini haram kılması olduğuna dikkat çekilmiştir. Bununla birlikte kişilerin İslâm öncesi işledikleri faizli muamelelerden elde ettikleri faiz gelirlerini eski borçlularına geri vermelerinin gerekmediği belirtilmiş, fakat İslâm'la müşerref olduktan sonra artık böyle bir işleme tevessül edenin ebedi azaba düçâr olacağı beyan edilmiştir. Diğer taraftan Allah katında faizin ne denli sevimsiz olduğuna değinilmiş, faizli işlemlerden elde edilen gelirlerin bereketsiz ve tükenmeye mahkûm olduğu, faizsiz ödünç verme, zekât ve bağış gibi hayır yollarından elde edilecek olan uhrevî karşılıkların ise bereketlendirileceği bildirilmiştir. Kredi işlemlerinde anapara üzerinde şart koşulan fazlalığın yasaklandığı, şayet böyle bir işlem yapılmışsa da taraflar arasında adaletin tesisi ve haksızlığın önüne geçilebilmesi amacıyla en fazla anaparanın alınmasına müsaade edildiği ifade edilmiş, böylelikle anapara üzerine eklenen faizin -miktarı ne olursa olsun- bir tür haksız kazanç olduğu bildirilmiştir. Son olarak vadesi gelmiş borcunu ödemede güçlük çeken dar gelirli borçlulara alacaklıları tarafından müsamahalı davranılması ve her hangi bir faiz tahakkuk ettirilmeksizin ek süre tanınması tavsiye edilmiş, ödemede kolaylık sağlanması amacıyla alacağın kısmen ya da tamamen ibra edilerek tasadduk yoluna gidilmesi teşvik edilmektedir.[208] Buraya kadar zikredilen âyetlerden anlaşıldığına göre Kur'an'da zikri geçen faiz çeşidi ticarî işlemlerden ya da karzdan doğan borç faizidir.

Hadis literatürüne bakıldığında faizle ilgili hadislerin büyük çoğunluğunun alışveriş faiziyle ilişkili olduğu görülmektedir. Bununla birlikte nispeten az da olsa borç faizinin yasak olduğuna dair birkaç merfu hadis de vardır. Borç faizine dair hadislerin diğerine nispetle daha az olmasının sebebi olarak, teşriin o günkü muhatapları olan sahâbe tarafından bu tür faiz ve çeşitlerinin gayet iyi bilindiğinden ötürü Hz.

---

[206] Bakara 2/275-280.

[207] İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, VIII, 205; Hamûd, *Tatvîrü'l-a'mâli'l-masrifiyye*, s. 146-149. Aynı kaynaklarda bu âyetlerin Hz. Peygamber'in vefatından yirmi bir ya da dokuz gün önce indiği belirtilmektedir.

[208] Mısrî, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, s. 41-59.

Peygamber'in, bu türdeki faizin çeşitleri ve tafsilatıyla ilgili konulara pek girmeyerek sadece bunun yasak olduğuna dair birkaç açıklamada bulunduğu söylenmiştir. Nitekim söz konusu hadisler incelendiğinde bunların, Kur'an diliyle faizin yasaklanmasını tekit eder nitelikte olduğu ve bu yasağın kapsamına giren işlemlerle ilgili Hz. Peygamber'in yakınları dâhil hiç kimseye müsamaha gösterilmeyeceği anlaşılmaktadır. Söz konusu hadislerden biri de Bakara sûresi 278. âyetin nüzul sebebi olarak zikredilen rivayettir. Hicrî 8. (m. 630) yılda gerçekleşen Tâif Kuşatması sonrasında Sakîf kabilesi, hicrî 9 (630) tarihinde Hz. Peygamber'e bir heyet göndererek bazı şartlarla müslüman olmayı kabul etmişlerdi. Rivayete göre bu şartlar arasında, hem Sakîf kabilesinin diğer insanlardan alacağı faizlerin, hem de diğerlerinin Sakîf'den alacağı faizlerin kaldırıldığı geçmekteydi.[209] Bu sırada Mekke fethedilmiş (8/630) ve Mekke'deki kabilelerden Muğîreoğulları da İslâm'la müşerref olmuşlardı. Sakîf kabilesinden Amr b. Umeyr'in çocuklarının Mekke'deki Muğîreoğulları kabilesinden Câhiliye döneminden kalma yüklü faiz alacakları bulunmaktaydı. Bu anlaşma sonrasında Sakîfliler, Muğîreoğullarından faizli alacaklarını vermelerini istediklerinde buna olumsuz yanıt almışlar ve durum o anda Mekke valisi olan sahâbeden Attâb b. Esîd (ö. 13/634) aracılığıyla Hz. Peygamber'e mektupla bildirilmiş, o da cevaben Bakara sûresi 278-279. âyetlerini yazarak şöyle buyurmuştur: "*Şayet faiz dışında anaparalarını almaya razı olurlarsa (ne âlâ.) Yoksa onlara savaş ilan et!*"[210]

Yine sahâbeden Câbir b. Abdillah'tan (ö. 78/697), hicrî 10. (m. 632) yılda îrâd edilen Veda Hutbesine dair nakledilen merfu hadiste şöyle geçmektedir: "*Câhiliye faizi kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk faiz de (amcam) Abbas b. Abdilmuttalib'in alacağı olan faizidir.*"[211] Diğer bir rivayette de şöyle geçmektedir: "*Câhiliye faizinin her türü iptal edilmiştir. (Alacaklarınızdan) sadece anaparalarınız size aittir. (Böylece) ne haksızlık eder, ne de haksızlığa uğrarsınız.*"[212]

---

[209] Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, *el-Emvâl*, thk. Muhammed Umâre, Beyrut: Dâru'ş-şurûk, 1989, s. 282-285.
[210] Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 50.
[211] Müslim, "Haccetü'n-nebî", 147.
[212] Ebû Dâvûd, "Büyû'", 5; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 10; İbn Mâce, "Menâsik", 3055. Tirmizî'nin rivayet ettiği hadisin devamında şöyle bir fazlalık vardır: "*Abbas b. Abdilmuttalib'in faizi dışında. Zira onun tamamı kaldırılmıştır.*" İlk olarak hadise bakıldığında, Câhiliye faizinden kaynaklanan bütün alacaklardaki faiz miktarının alınması yasaklanmış ve o miktar iptal edilmiş, geriye kalan anaparanın ise alınabileceği, Abbas'ın faizli alacaklarının ise anaparayla birlikte iptal edildiği gibi bir anlam çıkmaktadır. Fakat hem ilk kaldırılan faizin Hz. =

Borç faiziyle ilgili olduğu söylenen[213] sahâbeden Üsâme b. Zeyd b. Hârise'nin (ö. 54/674) rivayet ettiği, "*Faiz sadece veresiyededir.*"[214] anlamındaki hadisin ise esasında konuyla ilgisinin olmadığı, aksine direkt olarak alışveriş faiziyle ilgili olduğu söylenmiştir.[215] Karz ile ilgili Hz. Ali'den merfu hadis olarak nakledilen "*Çıkar sağlayan her ödünç faizdir.*"[216] hadisinin de senedi açısından çok zayıf olduğu belirtilerek konuyla ilgili delil gösterilmesi eleştirilmiştir.[217]

Yukarıda serdedilen hadislerde ribâ borç faizi anlamında kullanılmakla birlikte diğer birçok hadiste anlatılan faiz çeşidinin alışveriş faizi olduğu gözlemlenmektedir. Câhiliye döneminden itibaren tevarüs eden örfî bilgi sebebiyle nasların ilk muhatapları borç faiziyle ilgili ek açıklamalara ihtiyaç duymamış, belki de bundan ötürü borç faiziyle ilgili az sayıda hadis günümüze ulaşmıştır. Diğer taraftan nasların ilk muhataplarının pek bilmediği bir tür olan alışveriş faiziyle ilgili direkt olarak Kur'an'da bir âyet geçmezken, konunun açıklaması daha çok hadislere bırakılmış gibi gözükmektedir. Nitekim hem fazlalık hem de veresiye faizinin hangi durumlarda ve ne tür işlemlerde gerçekleşeceğine dair birçok hadisin bulunması, o günkü muhatapların konuyu pek iyi bilmediklerini, bu yüzden de detaylı açıklamalara ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir.

D. Ribâ Kelimesinin Usûl Açısından Değerlendirilmesi

Faizin, başlıca borç ve alışveriş faizi olarak iki kısımda incelenmesinin arka

---

Peygamber'in amcasına ait faiz olduğu şeklindeki rivayetlerden, hem de Nevevî'nin konuyla ilgili açıklamalarından anlaşıldığı üzere burada iptal edilen Abbas'ın alacağının tamamı olmayıp faize tekabül eden miktardır. Tahâvî'ye göre, hicrî 10 (m. 632) yılında ve vefatından sadece birkaç ay önce Hz. Peygamber'in irad ettiği bu Veda Hutbesi'nde Abbas'ın alacağı faizin bulunduğunu ve onun iptal edildiğini bildiren bu hadisten, müslümanlarla dâru'l-harb'deki harbîler arasında faizin mübah olduğu anlaşılmaktadır. Zira Abbas'ın müslüman oluşu hicrî 8. (m. 630) yılda meydana gelen Mekke'nin fethinden öncesine rast geldiği kesinlikle bilinmektedir. Bununla birlikte faizin kesin bir şekilde yasaklanmasının bundan çok önce gerçekleştiği de göz önüne alınacak olursa Abbas'ın icra ettiği ribânın dâru'l-harb'deki müşriklerle olması gerekir. Fakat Tahâvî'nin bizzat kendisinin de ortaya koyduğu diğer bir ihtimal göz önüne alınacak olursa, bu faizli alacaklar onun müslüman olmadan önceki alacaklı olduğu faizler olabilir. Bilgi için bk.: Tahâvî, Şerhu Müşkili'l-âsâr, VIII, 246-252; Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, Beyrut: Dâru ihyâ'i't-türâsi'l-Arabî, 1392/1972, VIII, 183.

213 Mısrî, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, s. 65.

214 Buhârî, "Büyû'", 79; Müslim, "Müsâkât", 102.

215 Hamûd, *Tatvîrü'l-a'mâli'l-masrifiyye*, s. 155-157.

216 Heysemî, *Buğyetü'l-bâhis 'an zevâ'idi Müsnedi'l-Hâris*, thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkerî, Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1992, I, 500.

217 Hamûd, *a.g.e.*, s. 106-109, 157; Mısrî, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, s. 274-275.

planında Kur'an'daki ribâ kelimesinin usûlî tahlilinin yattığı söylenebilir.[218] Nitekim Kur'an'da geçen ribâ kelimesinin mücmel[219] mi yoksa o günkü muhatapların anladığı örfî bir anlam çerçevesinde âm[220] bir lafız mı olduğu hususunda fakihler arasında görüş ayrılığı vardır. Cessâs (ö. 370/981), Debûsî (ö. 430/1039), Ebü'l-Usr el-Pezdevî (ö. 482/1089) ve Şemsü'l-eimme es-Serahsî (ö. 483/1090) gibi mütekaddim Hanefî usulcüler başta olmak üzere cumhura göre ribâ kelimesi, salât ve savm gibi sözlük anlamı açısından manası bilinen, fakat Şâri' tarafından beyan edilmeksizin Kur'an'da kendisiyle neyin kastedildiğinin bilinemeyeceği mücmel (kapalı) bir lafızdır.[221] Salât ve savm gibi mücmel lafızlar hakkındaki şâriin beyanatının, başka bir açıklamaya ihtiyaç duyurmayacak ölçüde yeterli olduğu kabul edilmiş, hatta beyan sonrası lafzın müfessere dönüştüğü ve yoruma kapalı hale geldiği söylenmiştir. Diğer taraftan Kur'an'da geçen ribâ lafzına ilişkin olarak ise Hz. Peygamber'in, altı maddeyle ilgili alışveriş faizinin hükmünü ve hangi durumda gerçekleceğini açıkladığı,[222] fakat bu altı maddenin dışında faizin hangi şartlar altında tahakkuk edeceğini beyan etmediği, dolayısıyla da altı madde dışındaki alışveriş faizinin hükmünün kısmen kapalı kaldığı ifade edilmiştir. Buradaki kapalılığın da, içtihat yoluyla üzerinde düşünülüp araştırma yapılarak kaldırılabileceği için lafzın müşkil seviyesinde kaldığı söylenmiştir. Bu bağlamda yapılan beyanın yeterli olmaması sebebiyle müşkil seviyesinde kalan mücmele müevvel de denilebileceği ifade edilmektedir.[223] Kur'an'da geçen ribâ lafzına beyandan önce mücmel, yeterli bir beyan yapılmaması sebebiyle açıklama sonrası altı madde dışındakilerde müşkil kabul edenler, bu görüşlerine dayanak olarak Hz. Ömer'in şu sözünü delil göstermişlerdir: "Kur'an'da en son inen âyet faiz âyeti olup, Resûlullah (*sallallâhu 'aleyhi ve sellem*) bize onu tam

---

[218] Hamûd, *a.g.e.*, s. 102-103.

[219] Sözün sahibi tarafından bir açıklama yapılmadıkça kendisiyle neyin kastedildiği anlaşılamayan lafza "mücmel" denir. Bilgi için bk.: Ferhat Koca, "Mücmel", *DİA*, XXXI, 453.

[220] Bir kullanımda sözlük anlamına uygun olarak bütün fertlerini istisnasız bir şekilde kapsayan lafza "âm" denir. Ali Bardakoğlu, "Âm", *DİA*, II, 552.

[221] Cessâs, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî, 2. bs., Küveyt: Vizâretü'l-evkâf ve'şü'ûni'd-dîniyye, 1994, I, 65-67, 73; Muhammed Edîb Sâlih, *Tefsîru'n-nusûs fi'l-fikhi'l-İslâmî*, 4. bs., Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1993, I, 299-301.

[222] Altı madde hadisiyle, sahâbeden Ubâde b. Sâmit'in naklettiği şu hadis kastedilmektedir: "*Altını altınla, gümüşü gümüşle, buğdayı buğdayla, arpayı arpayla, hurmayı hurmayla, tuzu tuzla misli misline, eşit olarak ve peşin (mübadele ediniz!) Bu sınıflar farklı olursa peşin olmak şartıyla istediğiniz gibi mübadele edebilirsiniz!*" Müslim, "Müsâkât", 81.

[223] Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr fî şerhi Usûli'l-Pezdevî*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997, I, 86-87; Ferhat Koca, "Mücmel", *DİA*, XXXI, 453.

olarak açıklamadan vefat etmiştir. Öyleyse siz, faizi ve şüphesini terk edin!"[224] Yine Hz. Ömer'den yapılan diğer bir rivayette şöyle geçmektedir: "Siz bizim, faizin tüm türlerini bildiğimizi zannediyorsunuz. Elbette bunun hakkında bilgi sahibi olmayı Mısır ve kasabaları kadarının benim olmasına tercih ederim. Bununla birlikte herkesin bildiği ribâ türleri de vardır. Gümüş karşılığında veresiye olarak altın satışı, henüz olgunlaşmamış dalındaki meyvenin satılması ve yaşta (hayvan veya köle gibi şeylerde) selem yapılması bunlardan birkaçıdır."[225] Buna göre Kur'an'da geçen ribâ kelimesiyle neyin kastedildiği kapalı olup bununla ilgili beyan yeterli değildir. Zira Hz. Ömer gibi Arap diline hâkim bir kişinin, lügat manasında kullanılan bir kelimeyi bilmemesi mümkün değildir. O zaman âyette geçen ribâ kelimesi sözlük anlamı dışında farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Fakat ikinci rivayette geçtiği üzere Hz. Ömer, altının gümüşle veresiye mübadelesini herkesçe bilinen faiz kapsamında ele alması bu istidlalle çelişkili bir durum arz etmektedir. Zira ribâ kelimesinin mücmel olduğunu savunanlar,[226] altının gümüşle veresiye mübadelesinin Araplar tarafından bilinmeyen bir faiz türü olduğunu ve bunun hadislerle beyan edildiğini söylemektedirler. Ayrıca mekruh ve haram hükmündeki satışların da herkesçe bilinen faiz kapsamında zikredilmesi Hz. Ömer'in ribâya yasak işlem gibi farklı bir anlam yüklediğini göstermektedir. Diğer taraftan Hz. Ömer'in "Öyleyse siz faizi de, şüphesini de terk edin!" sözü, sonraki dönem fukahâsınca haramlarda ihtiyatlı davranma kapsamında değerlendirilerek "Faiz konusunda şüphe gerçek kabul edilir." şeklinde kurallaştırılmış ve bu kural çerçevesinde açıktan faiz kapsamında olmayan bir takım işlemler de faiz şüphesi (şübhetü'r-ribâ) adı altında değerlendirilip yasaklanmıştır. Nitekim alacaklı ile borçlu arasındaki iskontonun da bu kapsamda faiz olarak değerlendirildiği ifade edilmiştir.[227] Ribâ lafzının hem borç, hem de alışveriş faizini içine aldığını söyleyenlerin[228] aynı zamanda onu mücmel olarak değerlendirilmesi problemli gibi gözükmektedir. Çünkü mücmel bir lafız şârii tarafından beyan edildiğinde, lafızla kastedilen anlam bu açıklamayla sınırlı hale gelip başka bir anlamın ona katılması

[224] *Müsned*, I, 36; İbn Mâce, "Ticârât", 2276.
[225] Abdürrezzak, *el-Musannef*, VIII, 26; Şeybânî, Muhammed b. Hasan, *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne*, 3. bs., Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1983, II, 484-487; Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, *Garîbü'l-hadîs*, Kahire: el-Hey'etü'l-âmme li şü'ûni'l-matâb'i'l-emîriyye, 1984, IV, 180-181.
[226] Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 183.
[227] Serahsî, *el-Mebsût*, XII, 179; XIII, 126.
[228] Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 184.

mümkün olmaz. Buna göre ribâ lafzı altı madde hadisiyle açıklandığında onunla kastedilen faiz çeşidinin alışveriş faizi olması ve kelimenin anlamının bununla sınırlı hale gelmesi gerekir. Kimilerine göre, özellikle Hanefî usulcülerini Kur'an'daki ribâ lafzını mücmel olarak değerlendirmeye iten sebep, âm lafzın altındaki tüm fertleri kat'î bir şekilde gösterdiğine dair kaideleri olabilir. Zira ribâ lafzı mutlak fazlalık anlamına geldiği için, kelime âm olarak kabul edilirse bunun altında bedel türlerinin farklı olduğu durumdaki alışveriş kârı girebileceği gibi faiz kapsamında değerlendirilen aynı cinsten malların takasındaki fazlalık da düşünülebilecektir. Bu durumda bu tür bir faizin ribâ kelimesinin kapsamı dışında tutulduğunu ispat etmek için de kelimenin kapsamı âhâd hadisle daraltılacaktır. Bu da âmmın, sübutu kesin olmayan bir delille tahsisi anlamına gelmektedir ki böyle bir işlem onlara göre caiz değildir.[229]

Öte yandan Şâfiîlerden Ebû Hâmid el-Merverrûzî (ö. 362/973), Mâlikîlerden Kâdî Abdülvehhâb (ö. 422/1031), İbn Rüşd el-Ced (ö. 520/1126) ve Ebû Bekr İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) gibi bir takım fakihlere göre Kur'an'da yasaklanan faizle, "vade karşılığı alacak miktarının artımı" manasındaki borç faizinin kastedildiğini o günkü muhataplar bilmektedir. Buna göre ribâ kelimesi, kendisiyle neyin kastedildiği bilinen ve tahsis edici bir delil gelene dek ifade ettiği genel anlamla yorumlanması gereken âm bir lafızdır. Diğer taraftan sünnette beyan edilen alışveriş faizi ise, sonradan bu âm lafzın fertleri arasına eklenerek âmmın kapsama alanı genişletilmiştir. Dolayısıyla bu görüşe göre ribâ kelimesi, borç faizi ile alışveriş faizinin ikisini birden kapsamaktadır.[230]

E. Borç Faizi ile Alışveriş Faizi Arasındaki Farklar

Genel olarak klasik fıkıh kitaplarının faizle ilgili bölümlerine bakıldığında, çoğunlukla fazlalık ve veresiye olmak üzere faizin iki türünden bahsettikleri ve borç

---

229 Hamûd, *Tatvîrü'l-a'mâli'l-masrifiyye*, s. 99-101.

230 İbn Rüşd el-Ced, *el-Mukaddimât*, thk. Saîd Ahmed A'râb, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-Arabî, 1988, II, 12, 20; İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 320-324; Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, Beyrut: Dâru'l-fikr, bs. ty., IX, 391. Dede İbn Rüşd, salât, savm, zekât ve hac gibi lafızların da âm kapsamında değerlendirilmesi gerektiğine dair bir görüş zikretmektedir. (*el-Mukaddimât*, II, 20) Bu ibadetlerin bizden önceki ümmetlerde de bulunduğuna ilişkin âyetlere (Bakara 2/183; Meryem 19/31, 55; Enbiyâ 21/73; Hac 22/27) ve Arap örfüne bakılacak olursa bu kelimelerin de âm kapsamında değerlendirilmesi isabetli gibi gözükmektedir. Bilgi için bk.: Ali Osman Ateş, *İslâm'a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996, s. 43-52, 63, 110, 135-189.

faizine değinmedikleri görülmektedir.[231] Bunula birlikte sayıları az da olsa, ticaret ya da karzdan doğan borçlarda cereyan eden faiz çeşidi olarak bilinen borç faizini müstakil bir kısım olarak sayan klasik fıkıh kitapları da vardır.[232] Haramlığı hususunda bütün İslâm âlimleri tarafından ittifak edilen borç faizinin, klasik fıkıh eserlerinde faiz başlığı altında müstakil bir kısım olarak ele alınmaması birkaç şekilde yorumlanabilir. Buna göre, Kur'an'daki ribâ kelimesine mücmel denilip bunun beyanının da altı madde hadisiyle olduğuna dair görüş burada etkili olmalıdır. Zira klasik fıkıh ve fıkıh usulü eserlerinde faizin illetine dair tartışmaların altı madde hadisi çerçevesinde ele alınması, faiz konusunun alışveriş faizi kapsamında değerlendirildiğine işaret etmektedir. Diğer taraftan borç faizinin haramlığı konusunda herhangi bir ihtilafın olmaması da klasik dönem âlimlerini konuyu ihtilaf olan noktada yoğunlaştırmaya sevk etmiş olabilir. Yine borç faiziyle ilgili Araplarda Câhiliye'den beri var olan örfî bir bilginin bulunması, öte yandan alışveriş faizinin ise Arapların önceden bilmediği yeni bir şer'î terim olması da faiz meselesinin bu dar anlamda ele alınmasındaki etkenlerden biri olabilir.

Ayrıca borç faizi ile alışveriş faizi arasındaki temel bir takım farklılıklardan ötürü de bu iki faiz çeşidi birarada ele alınmamış olabilir. Örneğin, bir mübadelenin alışveriş faizi kapsamında değerlendirilmesi için bedellerin, altı madde hadisi ışığında fukahanın ortaya koyduğu faiz illetini içeren ribevî mal kategorisinde olması gerekirken borç faizinde ise bu gerekmemektedir. Yine cins veya illet birlikteliği bulunan mallar arasında veresiye faizi söz konusu olurken, mahiyeti itibarıyla borçlunun vereceği bedelin müahhar olmasını gerektiren karz sözleşmesinde durum böyle olmayıp, bedeller arasındaki cins birlikteliğinden ötürü veresiye faizinin tahakkuk ettiği söylenemez. Bu yönüyle karz akdi, veresiye faizinin bir istisnası mesabesindedir. Borç faiziyle alışveriş faizi arasındaki bir başka fark ise karz akdinde alacaklının şart koşmadığı bir fazlalığı borçludan alması faiz kapsamında değerlendirilmezken, alışveriş faizinin söz konusu olduğu işlemde ise, şart koşulup koşulmamasına bakılmaksızın taraflardan herhangi

---

[231] İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 52; Şirbînî, Hatîb, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994, II, 363; Desûkî, *Hâşiye 'ale'ş-Şerhi'l-kebîr*, III, 28-29; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 398-424.

[232] İbn Hazm, *el-Muhallâ*, Kahire: İdâretü't-tıbâ'ati'l-münîriyye, 1352/1933, VIII, 467; İbn Rüşd el-Ced, *el-Mukaddimât*, II, 5; İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 128; Seyyâğî, *er-Ravzu'n-nadîr şerhu Mecmû'i'l-fikhi'l-kebîr*, Beyrut: Dâru'l-cîl, bs. ty., III, 218-219. Bazıları da onu ayrı bir kısım olarak saymasa da onun müstakil bir faiz çeşidi olduğuna işaret etmiştir. Örnek olarak bk.: İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VII, 3.

birinin diğerine vereceği fazlalık haramdır.[233] Ayrıca alışveriş faizinde sadece fazlalığın veya sadece vadenin yasaklandığı bir örnekten söz edilebilirken, bir tür vade karşılığı miktar artırımı olarak tasavvur edilen borç faizinde ise bunların birbirinden ayrıldığı bir suret düşünülememektedir. Buna göre, satış gibi ticari bir işlem veya karz olmasına bakılmaksızın borç faizindeki borcu doğuran unsurda, her zaman vade karşılığı artırım anlamının bulunması beklenmektedir.

Karzdaki vadenin bağlayıcı olduğunu savunanlara göre vadenin şer'î bir varlığı bulunduğu için, karzdan doğan borçlarda tahakkuk eden faizde vade karşılığı artırım anlamının bulunduğunda herhangi bir şüphe yoktur. Fakat karzdaki vadenin bağlayıcı olmadığını savunan cumhura göre, bu tip borçlarda cereyan eden faizde vade karşılığı bir artırımın yapıldığını söylemek problemli gibi gözükmektedir. Zira karzdaki vade şartının bağlayıcı olmaması, akdin vade şartından etkilenmeyeceği ve şartın geçersiz sayılacağı, dolayısıyla da şer'î bir varlığının bulunmayacağı anlamına gelmektedir. O zaman şöyle bir soru akla gelmektedir: Karzdaki vadenin bağlayıcı olmadığını söyleyen cumhura göre, karzdan doğan borç faizi sadece fazlalık içerdiği için mi haram kılınmıştır? Dolayısıyla alışveriş faizinin alt kısmı olan fazlalık faizi kapsamında mı değerlendirilmelidir? Yoksa karz işleminde vadenin şer'î varlığının bulunmaması, işlemin faiz yasağı kapsamına girmesiyle bağlantılı mıdır?

Nitekim bazı Şâfiî fıkıh kitaplarında, "ödünç verene çıkar sağlamanın şart koşulduğu faiz" anlamında kullanılan karz faizi (ribe'l-karz) adıyla üçüncü bir faiz çeşidi zikredilmişse de bunun fazlalık faizi kapsamında değerlendirilmesi gerektiği söylenmiştir.[234] Bununla birlikte aynı mezhep içerisinde karz faizinin müstakil bir kısım olduğu söylenmişse de bu zayıf bir görüş olarak görülmektedir.[235] Aynı şekilde karzdaki vadenin bağlayıcı olmadığını savunan cumhura ait klasik fıkıh eserlerinde, vade şartının karz akdini ifsat etmeyeceği ve şartın geçersiz sayılacağı bildirilmiştir.[236] Bu bilgiler

---

233 Mısrî, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, s. 223-225; Ebû Zeyd, *Fıkhu'r-ribâ*, s. 44-47.

234 İbnü'r-Rif'a, *Kifâyetü'n-nebîh fî şerhi't-Tenbîh*, thk. Mecdî Muhammed Sürûr Bâsallûm, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009, IX, 125; Zekeriyyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib*, II, 21; Remlî, Şemseddin, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003, III, 424; Büceyremî, Süleyman b. Ahmed, *Tuhfetü'l-habîb 'alâ şerhi'l-Hatîb*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1996, III, 296.

235 Bekrî, Ebû Bekir Osman b. Muhammed Şetâ ed-Dimyâtî, *İ'ânetü't-tâlibîn 'alâ halli elfâzi Fethi'l-mübîn*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1997, III, 26.

236 Bâbertî, *el-'İnâye*, (*Fethu'l-kadîr* içinde), Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003, VI, 484; Aynî, *el-Binâye*, VII, =

doğrultusunda meseleye bakıldığında cumhura göre karz faizinin, sadece fazlalıktan dolayı haram kılındığı ve alışveriş faizinin alt kısmı olan fazlalık faizi kapsamında değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir. Fakat bazı çağdaş müfekkirlere göre karz faizi, hem fazlalık hem de vade sebebiyle haram kılınmıştır. Her ne kadar faizsiz karz işleminde, veresiye faizinin bir istisnası olarak vadenin hukuki varlığına itibar edilmese de, faizli karz işleminde şart koşulan fazlalığın normalde caiz olan vadeyi de pislettiği ve onu da haram kapsamına soktuğu söylenmektedir.[237]

Ancak bu görüşe göre karz faizi, hem fazlalık hem de veresiye açısından altı madde hadisinde ele alınan alışveriş faizi kapsamında değerlendirilmektedir. Zira zor durumda olan borçlulara kolaylık için meşru olan karz akdinde borçludan alınmak üzere bir fazlalığın şart koşulması, onu asıl konusu olan teberru olmaktan çıkarıp bir tür faizli mübadeleye çevirmektedir.[238] Yine bu görüşe göre, faiz konusunda fukahanın fazlalık ve veresiye faizi olarak yaptığı ikili taksim sahih olup borç faizinin ayrı bir kısım olarak ele alınması ise buna zıt değildir. Zira borç faizi, bu iki kısmın birleşmesinden oluşmaktadır.[239] Nitekim karz akdinde alacaklıya çıkar sağlayan herhangi bir şartın koşulmasının karzı, teberru mahiyetinden çıkarıp mübadeleye çevireceğine işaret eden bir takım ifadelere klasik fıkıh eserlerinde de rastlanmaktadır.[240] Ayrıca bir kısım fukahanın borç faizini, deynin deyn karşılığında satışı kapsamında değerlendirmesi de bu tezi destekler niteliktedir.[241] Bununla birlikte diğer bir kısım fakihe göre borç faizi, teslimi sonraya bırakılan borç karşılığında borçlunun zimmetindeki borcun feshedilmesi kapsamında değerlendirilmiştir.[242]

F. Faizin İlleti

Fıkıh ve fıkıh usulü eserlerinde altı madde hadisinden[243] yola çıkılarak faizin illeti belirlenmeye çalışılmıştır. Hadiste belirtilen altı maddenin dışındaki mallarda da

335-336.
237 Mısrî, *Ribe'l-kurûz ve edilletü tahrîmih*, s. 15-29.
238 Mısrî, *a.g.e.*, s. 16, 23-29.
239 Mısrî, *a.g.e.*, s. 19.
240 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 436.
241 Ebû Zeyd, *Fıkhu'r-ribâ*, s. 47.
242 Desûkî, *Hâşiye 'ale'ş-Şerhi'l-kebîr*, III, 61.
243 Müslim, "Müsâkât", 81.

faizin söz konusu olabileceğini söyleyen fukahaya göre[244] faiz yasağı, her türlü malın diğeriyle mübadelesini kapsamayıp bir kısmı için geçerlidir. Fakat sözü edilen bu bir kısım malların neler olabileceği hususunda ihtilaf edilmiş, bunun belirlenmesi amacıyla da hadiste geçen altı maddenin ortak özellikleri sıralanmış, bunlardan hükmün belirlenmesinde tesiri olduğu düşünülen vasıf tespit edilmeye çalışılmış, sonuçta da birçok müçtehit diğerinden farklı bir illet ortaya koymuştur. Bununla birlikte altın ve gümüşün bir grup, diğer dört maddenin de bir grup olmak üzere altı maddenin toplam iki grupta değerlendirilmesinde ittifak etmişlerdir. Bu kapsamda birinci grup olan altın ve gümüşteki fazlalık faizinin illeti, Hanefî mezhebine göre ağırlık ölçüsü olan tartı ve cinsin toplamı, Hanbelî mezhebine göre sadece ağırlık ölçüsü olan tartı, Mâlikî ve Şâfiî mezhebine göre ise galip semeniyet (para olma) vasfı olduğu belirtilmiştir.[245] Hanefî mezhebine göre fazlalık faizinde cins illetin bir parçası iken, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre illetin bir parçası olmayıp fazlalık faizinin tahakkuk şartıdır.[246] Diğer dört maddedeki fazlalık faizinin illeti ise, Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre hacim ölçüsü olarak kile ve cinsin toplamı,[247] Mâlikî mezhebine göre tek başına kullanıldığında sağlığı tehdit etmeksizin yaşamı sürdürme için gerekli veya yardımcı[248] besin maddesi olma (ıktiyât) ile bozulmadan belli bir müddet saklanabilmenin (iddihâr) toplamı,[249] Şâfiî mezhebine göre ise mutlak olarak gıda maddesi olmaktır.[250]

Hanefî mezhebine göre, birinci gruptaki cins ile tartı, ikinci gruptaki cins ile kileden sadece birisinin mübadele edilen mallarda bulunması durumunda fazlalık faizinin tahakkuk etmeyip sadece veresiye faizinin gerçekleşeceği bildirilmiştir.[251] Yine Hanefî mezhebine göre veresiye faizinin bir istisnası olarak, altın veya gümüş para karşılığında demir gibi bir malda selem akdi yapılmasının caiz olduğu belirtilmiştir.

---

244 Hadislerde belirtilen altı madde dışındaki mallarda alışveriş faizinin tahakkuk etmeyeceğini söyleyen âlimler de vardır. Bunlar arasında genel olarak Zâhirî mezhebi ulemâsı, Osmân el-Bettî, Katâde, Tâvûs, Hanbelî mezhebi fakihlerinden İbn Akîl zikredilmektedir. Bilgi için bk.: Ebû Zeyd, *Fıkhu'r-ribâ*, s. 124-126.

245 Serahsî, XII, 113; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 54-56; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 369; Adevî, Ali b. Ahmed, *Hâşiye 'ale'ş-Şerhi'l-kebîr*, 2. bs., Bulak: el-Matba'atü'l-kübra'l-emîriyye, 1318/1900, V, 56. Mâlikî mezhebinde fazlalık faizinin illetinin mutlak semeniyet olduğu söylenmişse de bu meşhur olmayan ve mezhepte revaçta olmayan bir görüştür. Bilgi için bk.: Adevî, *Hâşiye 'ale'ş-Şerhi'l-kebîr*, V, 56.

246 Buhûtî, *Dekâiku üli'n-nühâ*, III, 259.

247 Serahsî, XII, 113.

248 Tuz gibi.

249 Adevî, *Hâşiye 'ale'ş-Şerhi'l-kebîr*, V, 57.

250 Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, II, 369.

251 İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, VII, 12-13.

Oysa kurala göre, tartılan mallar kategorisinde yer alan altın veya gümüş para ile demirin veresiye olarak mübadele edilmesinin caiz olmaması gerekmektedir. Zira her ikisinde de veresiye faizinin illeti olarak tartılma özelliği mevcuttur. Fakat Hanefîler, altın ve gümüşün miskal ve dirhem gibi hassas terazilerle, demir gibi malların ise kantar gibi tartı aletleriyle ölçüdüğünden yola çıkarak tartı çeşitleri arasında fark bulunduğunu, dolayısıyla tartılan malların da farklı olarak ele alınması gerektiğini söylemişlerdir. Nitekim bu iki çeşit mal arasındaki fark bununla da sınırlı olmayıp onlara göre para semen olup tayinle teayyün etmezken demir gibi tartılan mallar mebî‘ olup tayinle teayyün etmektedir.[252]

Mâlikîlere göre dört maddedeki veresiye faizinin illeti fazlalık faizinden farklıdır. Onlara göre veresiye faizinin tahakkuk etmesi için mübadele edilen malların, tedavi maksatlı kullanılanlar dışında insanların besin maddelerinden olması yeterli olup, bunun ötesinde bünyenin sağlığı için gerekli olması veya saklanılması gerekmemektedir. Yine onlara göre tedavi maksatlı kullanılan besin maddelerinin birbiriyle takas edilmesi durumunda veresiye faizi tahakkuk etmez.[253] Diğer taraftan Mâlikîlere göre, aynı cinsten olup illet birlikteliği bulunmayan iki malın eşit miktarda veresiye mübadelesi caiz iken birisinin fazla olması durumunda söz konusu malların veresiye mübadelesi caiz değildir. Yani Mâlikîlere göre fazlalık faizinin illeti tahakkuk etmeyen mallardaki cins birlikteliği veresiye faizini doğurmamakla birlikte iki maldan birinde herhangi bir fazlalık olması durumunda söz konusu işlemin borç faizine benzediği gerekçesiyle yasak kapsamına girdiği belirtilmiştir.[254] Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre ise, aralarında illet birlikteliği bulunmayan iki maldan birinde fazlalık bulunsa bile, sadece cins birlikteliği veresiye faizini doğurmaz. Fakat mübadele edilecek iki malda faiz illeti bulunursa, farklı cinsten de olsalar veresiye faizi tahakkuk eder.[255]

Klasik fıkıh ve usûl-ü fıkıh litearatürüne bakıldığında faizin illeti konusu işlenirken genellikle alışveriş faizinin illeti üzerinde durulmuş, borç faizinin hangi

[252] İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-kadîr*, VII, 12-13.
[253] Sâvî, Ahmed b. Muhammed, *Bülgatü’s-sâlik li akrebi’l-mesâlik*, Kahire: Dâru’l-me‘ârif, 1973, III, 72.
[254] Kâdî Abdülvehhâb, *el-Ma‘ûne ‘alâ mezhebi ‘âlimi’l-Medîne*, Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1998, II, 32; a.mlf., *el-İşrâf ‘alâ nüketi mesâ’ili’l-hilâf*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999, II, 533.
[255] Mâverdî, *el-Hâvi’l-kebîr*, V, 100-101; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 64-66; Buhûtî, *Keşşâfü’l-kınâ‘*, II, 558.

mallarda cereyan edeceğine pek değinilmemiştir. Modern literatürde bunun sebepleri arasında, borç faizinin herhangi bir illetle sınırlı olmadığı ve her türlü malda gerçekleşebileceğinden dolayı bu faiz türünün illeti üzerinde durulmadığı söylenmiştir. Nitekim borç faizinde sadece alacaklıya çıkar sağlayan bir fazlalığın şart koşulmasının haram olduğu, bunun borç verilen malın cinsinden olup olmamasının sonucu değiştirmediği ve bunun yasak olduğunda bütün fakihlerin ittifak ettiği belirtilmiştir.[256] Borç olarak alınan hayvanın, vade tarihi gelmesine rağmen benzeri iade edilmediğinde borçlanılan hayvanda yaş artırımına gidilmesinin Câhiliye faizi türlerinden biri olarak sayılması da anlatılanları destekler nitelikte olduğuna temas edilmiştir. Ayrıca alışveriş faizinin tahakkuk ettiği malları ilgili hadiste geçen altı maddeyle sınırlandıran İbn Hazm (ö. 456/1064), borç faizinin her türlü malda tahakkuk edebileceğini ifade etmiştir.[257] Genel olarak alışveriş sözleşmesinde akde konu olabilen ve özellikleri vasıfla zabtedilebilen kıymî malların zimmette deyn olarak sabit olabileceğini söyleyen cumhura göre bu görüşte bir sıkıntı yoktur. Zira neredeyse bütün mallar borca konu olabilir. Fakat Hanefîlere göre istısnâ‘ ile kısmen selemde bazı kıymî malların zimmette sabit olabileceği kabul edilse de, vasıfla zabtedilemediği gerekçesiyle hayvan gibi kıymî malların selem akdine konu olamayacağı ve genel olarak karzda kıymî malların zimmette sabit olamayacağı söylenmektedir. Buna göre bu tür kıymî mallarda gerçekleştiği iddia edilen borç faizindeki yasak, Hanefî mezhebine göre farklı nedenlerle açıklanmaya müsait gibi gözükmektedir. Ayrıca âlimlerin büyük çoğunluğuna göre yakut ve inci gibi vasıfla zabtedilemeyen mücevherlerin zimmette deyn olarak sabit olması caiz değildir.[258]

Klasik fıkıh literatüründe borç faizinin illeti olarak gösterilebilecek ifadelere daha çok sulh ve mükatebe gibi bölümlerin iskontoyla ilgili meselelerinde rastlanmaktadır. Bu ifadelerin ortak noktası, vadeden dolayı bir ivaz alınamayacağı ve vadenin malî karşılığının bulunmasının caiz olmadığıdır. Zira Kur’an’da haram kılınan Câhiliye faizinin, genelde miktarın artırılması mukabilinde vadenin ötelenmesi şeklinde tahakkuk ettiği, bunun da vadenin malla mübadelesinin yasaklanması anlamına geldiği

256 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 436.
257 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VIII, 467; Hamûd, *Tatvîrü’l-a‘mâli’l-masrifiyye*, s. 163-166; Mısrî, *el-Câmi‘ fî usûli’r-ribâ*, s. 103.
258 “Deyn”, *el-Mevsû‘atü’l-fıkhiyyetü’l-Küveytiyye*, XXI, 103-106.

söylenmektedir. İskontoda da düşürülen miktarın geriye kalan vade karşılığında eksiltildiğine, dolayısıyla da vade karşılığında bir ivaz bulunduğuna vurgu yapılarak bu işlemin Kur'an'da ifade edilen Câhiliye faiziyle aynı anlamı taşıdığı ifade edilmiştir.[259] Buna göre borç faizinin illeti vadenin malla değiştirilmesi (i'tiyâz 'ani'l-ecel bi'l-mâl) gibi gözükmektedir. Fakat önceki bölümde de değinildiği üzere bu illetin pek tutarlı olduğu düşünülmemektedir. Zira Câhiliye faizinin yasak olmasında ihtilaf olmamasına rağmen, bu illetin bulunduğu söylenen birçok işlemin caiz olup olmadığında kıyası kabul eden fukaha arasında görüş ayrılıkları vardır. Bu da, muhaliflerce söz konusu illetin kabul edilmediğini veya en azından tesir alanının bu denli geniş olmadığını göstermektedir. Nitekim illet olarak gösterilen vadenin malî karşılığının bulunmamasının, farklı suretlerde tezahür edebileceği söylenmiş, bunlar arasında neredeyse bütün fukaha tarafından kabul edilen vadeden ötürü bir malın peşin fiyatından fazlasına veresiye olarak satılması örnek olarak gösterilmiştir.[260]

G. İskontonun Şebeh Kıyası Üzerinden Borç Faiziyle İlişkilendirilmesi

Konuyu başka bir şekilde ele alan İbn Rüşd el-Hafîd, faizin biri satım akdinde, diğeri de satış veya karz gibi işlemler sebebiyle zimmette sabit olan alacaklarda olmak üzere toplam iki kısımda gerçekleştiğine dair âlimler arasında görüş birliği bulunduğunu aktarmakta, sonra da her iki kısmı kendi arasında ikiye ayırmaktadır. Buna göre zimmette sabit alacaklarda tahakkuk eden faiz iki kısma ayrılmaktadır. Birincisi, yasak olduğu herkesçe kabul edilen Câhiliye faizi, ikinci kısım ise haramlığı konusunda âlimler arasında ihtilaf bulunan ve "indirim yap ve peşin tahsil et" adıyla meşhur olan iskonto meselesidir. Satım akdinde cereyan eden faizin ittifakla iki kısım olduğunu beyan eden İbn Rüşd, bunlardan birinin veresiye faizi, diğerinin de fazlalık faizi olduğunu söylemiştir.[261]

Başka bir yerde iskonto konusunu detaylı bir şekilde ele alan İbn Rüşd, konuyla ilgili caiz diyenlerin ve demeyenlerin görüşlerini zikrettikten sonra her iki tarafın dayanak noktalarını izah etmiştir. Buna göre cevaz vermeyenlerin dayanak

[259] Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, V, 186-187; *Muhtasaru İhtilâfî'l-fukahâ*, Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1995, IV, 435.
[260] "Ecel", *el-Mevsû'atü'l-fikhiyyetü'l-Küveytiyye*, II, 39.
[261] İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 128.

noktası, iskontodaki erken ödeme karşılığı yapılan indirimin, belli bir kısmın zamana karşılık olarak belirlenmesi bakımından, haramlığı hususunda ittifak olan Câhiliye faizine benzemesidir. Nitekim birinde vadenin ötelenmesine karşılık alacak miktarında artırıma gidilirken, diğerinde vadenin öne çekilmesine karşılık alacak miktarında indirim yapılmaktadır. İskontoya cevaz verenlerin dayandıkları delil ise konuyla ilgili İbn Abbas'ın Hz. Peygamber'den naklettiği "*Alacaklarınızdan bir miktar düşürün ve peşin olarak tahsilat yapın!*" şeklindeki hadistir.[262] İbn Rüşd konuyu noktalarken, meseleyle ilgili görüş ayrılığının temelinde, cevaz vermeyenlerin delil olarak öne sürdükleri şebeh kıyasının, iskontonun caiz olduğunu gösteren hadise aykırı düşmesinin yattığını belirtmektedir.[263] O zaman şöyle bir soru sorulabilir: Şebeh kıyası nedir ve bu kıyas çeşidi herkese göre delil midir?

Yukarıdaki konunun geçtiği *Bidâyetü'l-müctehid* adlı eserin mukaddimesine bakıldığında şebeh kıyası şu şekilde tarif edilmektedir: Naslarda geçen bir meseleye ispat edilen hükmün, münasib bir illetten dolayı değil de sırf o meseleye benzediği için, naslarda hükmü belirtilmeyen bir meseleye verilmesine şebeh kıyası denir.[264] İbn Rüşd el-Hafîd, bir başka kitabında şebeh kıyasını şu şekilde tanımlamıştır: Araştırma sonucunda münâsib illetin tespit edilemediği, fakat illeti içerdiği düşünülen bir meseleye benzediği için, naslarda hükmü belirtilmemiş bir meselenin naslarda ele alınan bir meseleye katılmasına şebeh kıyası denir.[265] Hem bu tanımlar hem de İbn Rüşd'ün iskontoyla ilgili meselede kullandığı şebeh kıyası ifadesi dikkate alındığında, iskontoyu reddedenlerin kullandıkları kıyas çeşidinin, münâsib bir illeti içermeyip benzerliği esas alan bir kıyas olduğu ve iddia ettikleri meselenin hükmünün direkt olarak naslarda geçmediği anlaşılmaktadır. Bu da İbn Rüşd'ün, iskontonun caiz olmadığını hadisle ispat etmeye çalışanlara katılmadığını göstermektedir. Diğer taraftan şebeh kıyası bütün âlimler tarafından muteber bir delil olarak kabul edilmemekte, onu reddedenler arasında başta Hanefî usûlcüleri olmak üzere Ebû Bekr es-Sayrafî (ö. 330/942), Ebû İshak el-Mervezî (ö. 340/951), Bâkıllânî (ö. 403/1013), Ebû Mansur Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö.

---

262 Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, XI, 56.

263 İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 143. İbaredeki mu'âraza kelimesinin kıyâsü'ş-şebehe nisbet edilmesinden hareketle, İbn Rüşd'e göre bu kıyas çeşidiyle delil getirenlerin zayıf kaldığı ve hadisi delil alanların daha kuvvetli olduğu sonucu çıkarılabileceği düşünülmektedir.

264 İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 4.

265 İbn Rüşd el-Hafîd, *ez-Zarûrî fî usûli'l-fıkh*, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1994, s. 128-129.

429/1038), Ebü't-Tayyib et-Taberî (ö. 450/1058) ve Ebû İshak eş-Şîrâzî (ö. 476/1083) gibi âlimler yer almaktadır.[266] Dolayısıyla delil olması tartışmalı olan bir kıyas çeşidinin iskontonun caiz olmadığına delil gösterilmesi, bu görüşün usûl açısından zayıf olduğunu akla getirmektedir.[267]

III. İskontoyla İlişkilendirilen Bazı Akitler

Borçlunun, vadesi gelmemiş borcunu erken ödemesi şartıyla alacaklının borç miktarında indirime gitmesine dair mesele, başta Mâlikî mezhebi kitapları olmak üzere fıkıh kitaplarının farklı bölümlerinde gündeme gelmiştir. Fıkıh literatüründe söz konusu meseleye, vadeli satış, faiz, murabaha, selem, karz, müeccel mehir, alacak karşılığı muhâlea, kefalet, sulh, ibrâ ve mükâtebe gibi farklı konu başlıkları altında rastlamak mümkündür. Özellikle Mâlikî mezhebinde faize vasıta kılınması muhtemel vadeli satışlar (büyû'u'l-âcâl) kapsamında değerlendirilen ve "indirim yap ve peşin tahsil et" (ضَعْ وتَعجَّلْ) adıyla anılan mesele, ilk dönemden itibaren birçok meselede mekîsün 'aleyh olarak kullanılmış ve faizin asıllarından kabul edilmiştir.[268] Bu çalışmada ise fıkıh kitaplarında meselenin geçtiği bölümler içerisinden, daha fazla öne çıktığı gerekçesiyle vadeli murabaha, sulh ve mükâtebe sözleşmeleriyle ilgili kısımlar ele alınacaktır.

A. İskonto ve Vadeli Murabaha

Vadeli satışın güvene dayalı akitlerden murabaha usulüyle gerçekleştirilmesi durumunda, gerçeğe aykırı beyanın akti nasıl etkileyeceğine ve vadenin semenden payının bulunup bulunmadığına dair dört fıkıh mezhebi içerisindeki görüşleri, klasik fıkıh kitaplarından zaman tercihi kavramının örneklerini verirken ele almıştık. Bu bölümde ise vadeli murabahadan doğan borcun erken ödenmesi durumunda yapılan

---

[266] Sem'ânî, *Kavâtı'u'l-edille*, IV, 254; Zerkeşî, Bedreddin, *el-Bahru'l-muhît*, 2. bs., Hurgada: Dâru's-safve, 1992, V, 236.

[267] Özellikle iskontoyu reddedenlerin getirdikleri kıyas çeşidinin, şebeh kıyası altında ele alınan galebetü'l-eşbâh kıyası olduğu düşünülmektedir. Galebetü'l-eşbâh kıyası, fer'in, iki mekîsün 'aleyhten en çok benzeyenine hüküm bakımından katılması anlamında kullanılmaktadır. Buna göre meselenin benzediği farklı iki asıl meselenin bulunması gerekmektedir. İskontoyu reddedenlerin bazısına göre, iskonto sadece Câhiliye faizine benzememekte, bir tür teberru ve karşılıklı yardımlaşmaya da benzemektedir. Nitekim mükatebe ve iskonto ilişkisi bölümünde de ele alınacağı üzere iskontoyu reddeden Hanefî ve Hanbelîlere göre, kitabet bedelinin erken ödenmesi şartıyla miktarda indirime gidilmesinin caiz olduğu belirtilmiş, gerekçe olarak da bu meselede yardımlaşma anlamının daha ağır bastığı öne sürülmüştür. Diğer taraftan hem şebeh kıyasını hem de galebetü'l-eşbâh kıyasını delil almadığını söylenen Hanefîlerin iskonto meselesinde ona başvurmaları da ilginçtir.

[268] İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid*, II, 143.

indirime ilişkin, bazı klasik Hanefî mezhebi fıkıh kitaplarında geçen çok önemli bir misal üzerinde durulacaktır. İlk olarak hicrî 6. yüzyılda ortaya çıktığı düşünülen bu örnek, Osmanlı'nın 15. şeyhülislâmı Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574) tarafından fetva olarak tercih edilmiş,[269] özellikle bazı son dönem fakihlerine ait klasik eserlerde etraflıca ele alınmıştır. Son dönem Hanefî fakihlerinin önde gelenlerinden İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) tarafından da tenkitsiz bir biçimde zikredilen bu fetva, iskontonun cevazına meyledenlerin en önemli dayanakları arasında yer alırken, diğer taraftan aksi görüşte olanların mezhep sistematiği bakımından açıklamasında güçlük çektikleri bir meseledir.

Günümüze ulaşan klasik fıkıh kitaplarında ilk olarak Hanefî fukahasından Zâhidî'nin (ö. 658/1260) *el-Kunye* adlı eserinde rastlanan söz konusu mesele, kitabın müdâyenâta (borçlanmalara) dair bölümünde müteahhir Hanefî fakihleri[270] ile Necmü'l-eimme el-Hakîmî'nin (ö. 567/1171)[271] konuyla ilgili sorulan soruya verdikleri bir fetva

---

[269] Ebüssuûd Efendi, *Mecmû'a-i Fetâvâ*, Millet Ktp., Ali Emiri (Şeriyye), no: 80, 129b.

[270] Buradaki müteahhirînden maksat, Hakîmî'den önceki Hanefî fakihleri olmalıdır. Zira fetvada, Hakîmî'ye müteahhirînin fetvası uyarınca fetva verip vermeyeceği sorulmuş, o da "evet" diyerek cevaplamıştır. Ayrıca Hanefî mezhebi fakihlerini üç tabakaya ayıran bir taksim vardır. Bu taksime göre, Ebû Hanîfe'den (ö. 150/767) Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye (ö. 189/805) kadar selef, Şeybânî'den sonra Şemsüleimme Abdülaziz b. Ahmed el-Halvânî'ye (ö. 452/1060) kadar halef, Halvânî'den sonra Hâfızüddîn el-Kebîr Muhammed b. Muhammed b. Nasr el-Buhârî'ye (ö. 693/1294) kadar müteahhirîn denilmektedir. Diğer bir taksime göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye yetişen Hanefî fakihlerine mütekaddimîn, bu üç imama yetişemeyenlere müteahhirîn denir. Daha kapsamlı olduğu için bu son taksimi tercih edenler de vardır. Bilgi için bk.: Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs en-Nu'mânî, Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, 1324/1906, s. 241; a.mlf., *Umdetü'r-ri'âye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, thk. Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009, I, 82-84; Muhammed İbrahim Ahmed Ali ve Ali b. Muhammed el-Hindî, *el-Mezheb 'inde'l-Hanefiyye ve'l-Mâlikiyye ve'ş-Şâfi'iyye ve'l-Hanâbile*, Kuveyt: Mecelletü'l-va'yi'l-İslâmî, 2012, s. 29-31.

[271] Ebu'l-Muzaffer Necmü'l-eimme (veya Necmüddîn) Muhammed b. Es'ad b. Muhammed b. Nasr el-Hakîmî: İbn Hakîm diye de bilinir. Bu nisbet, dedelerinden hikmetli söz söylemeyle meşhur birinin bulunması ihtimaliyle açıklanmıştır. Bazı kaynaklarda el-Halîmî ve İbn Halîm şeklinde de zikredilmektedir. Hicrî 484 (m. 1091) tarihinde Bağdat'ta doğduğu, sonradan Şam'a yerleştiği aktarılmaktadır. Şam'daki Tarhan ve Sâdıriyye medreselerinde ders verdiği ve Muînüddevle Emîr Vâsık tarafından onun için bir medrese inşa edildiği zikredilmektedir. Vaizlikle meşhur Hanefî fakihlerinden olup Bağdat'tayken Hanefî fakihlerinden Nûru'l-Hüdâ Hüseyin b. Muhammed ez-Zeynebî'den (ö. 512/1118) fıkıh tahsil ettiği aktarılmaktadır. Yine fıkıh hocaları arasında Kadîhân, Zahîruddîn el-Mergînânî ve Burhânüddîn el-Kebîr Abdülaziz İbn Mâze de zikredilmektedir. Fıkıh ilminin yanısıra müfessir, dilci ve şair olduğu da söylenmektedir. Çok yönlü bir âlim olduğu anlaşılan Hakîmî'nin, fasih ve tatlı dilli, hafızasının ve meseleler arası intikalinin kuvvetli, şiir ve diğer edebî metinlerden mahfuzatının bol olduğu bildirilmektedir. Yazdığı eserler arasında tefsirde *Tefsîru'l-Kur'ân*, edebiyatta *Şerhu Makâmâti'l-Harîrî*, Hanefî fıkhında *Nazmu Muhtasari'l-Kudûrî*, hadiste *Şerhu Şihâbi'l-ahbâr* zikredilmektedir. Bazı muhaddislerce hadis halkalarına katılmadığı gerekçesiyle hadis ilminde yalancılıkla itham edilmişse de diğer birçok muhaddise göre hadisi yazılabilecek derecede bir muhaddistir. Râfızîlerin cenazelerini gasletmekle ve genellikle boş konuşmakla da suçlanan Hakîmî'ye yöneltilen tenkitlerin muasırlarından geldiği de hesaba katılırsa, hakkında yapılan eleştirilerin kaynağının çekememezlik olması kuvvetle muhtemeldir. Kaynaklarda hicrî 567 (m. 1171) yılı Muharrem ayında Dımaşk'ta seksen yaşındayken vefat ettiği kaydedilmektedir. Bilgi için bk.: İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1995, LII, 45; Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 2. bs., Kahire: Dâru Hecer, 1993, III, 89-92; Kefevî, *Ketâibü* =

olarak zikredilmiştir.[272] Bahsedilen yerde söz konusu mesele şu şekilde geçmektedir: "Vadeli borcu bulunan kişi, borcunu vade dolmadan ödemek isterse[273] veya söz konusu borçlu kişinin vade tarihi gelmeden vefat etmesi üzerine[274] alacağın terekeden tahsili istenirse bu durumda, yapılan murabaha sözleşmesine istinaden alacaklının, (anapara dışında) sadece geçen süreye tekabül eden kâr miktarını tahsil etme[275] hakkının bulunduğu ifade edilmiştir. Nitekim Hanefî mezhebinin müteahhir fakihleri soruya bu şekilde cevap vermişlerdir. Necmü'l-eimme el-Hakîmî'ye, 'Bu şekilde fetva verir misin?' diye sorulduğunda 'evet' diyerek cevap vermiş ve şunu eklemiştir: 'Şayet söz konusu alacaklı,[276] alacağı anaparayı ve kârın tamamını vade dolmadan bir yolla tahsil etmiş olsa, vadenin geri kalanına tekabül eden kâr oranınca borçlunun alacaklıya rücu (iade talebi) hakkı doğar."[277]

Günümüze ulaşan kaynaklar arasında Ebüssuûd Efendi'den sonra bu meseleyi ele alan Hanefî mezhebi fakihleri arasında Muhammed b. Abdullah et-Timurtâşî (ö. 1006/1598) bulunmaktadır. Güvenilir fıkıh kitaplarındaki meselelerin derlendiği, bilhassa müftü ve kadılar için el kitabı mahiyetinde özlü bir metin olan *Tenvîru'l-ebsâr ve câmi'u'l-bihâr* adlı eserinde konuyu ele alan Timurtâşî, herhangi bir açıklama getirmeksizin meseleyi *el-Kunye*'de geçtiği şekilde zikretmiştir. Kitabı *ed-Dürrü'l-muhtâr* ve *Minehu'l-Gaffâr* adlı eserleriyle şerh eden Haskefî (ö. 1088/1677) de her iki

a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr, Selimağa Ktp., Gülnûş Valide Sultan, no: 60, vr. 225b-226a; Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 2002, VI, 31.

272 el-Kunye'nin henüz ilmî anlamda tahkikli neşrinin yapılmamış olması, kitaptaki bilgilerin sağlaması için yazmalara müracaatı kaçınılmaz kılmaktadır. Kitaptaki atıfların sembollerle ifade edilmesi, bir yandan kitap hacminin kısalması açısından bir kolaylık getirirken, diğer taraftan kimi zaman yazmalar arasındaki noktalamaların birbirinden farklı olması sebebiyle sembollerin, dolayısıyla da atıf yapılan kişi veya eserlerin birbiriyle karışmasını beraberinde getirmektedir. Nitekim söz konusu meselede bu sorunla karşılaşılmıştır. Örnek olarak bk.: İrlanda: Chester Beatty Ktp., no: 3032, vr. 206a; Câmi'atü'l-Melik Suûd Ktp., no: 7382, vr. 198a; Kalküta baskısı 1245/1830, s. 365. Fakat hem meselenin geçtiği yer, hem de sembollerin ifade ettiği anlamlarla ilgili sayfalar kitabın farklı yazmalarından kontrol edildiğinde buradaki sembolün (نح) olduğu, bununla da Necmü'l-eimme el-Hakîmî'nin kastedildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Zâhidî'ye nispeti tartışmalı olan *el-Hâvî* adlı eserdeki bilgiler de bunu desteklemektedir. Bilgi için bk.: Süleymaniye Ktp., Kara Çelebi Zâde, no: 180, 263b; Murad Molla, no: 1174, 163a; Laleli, no: 879, vr. 195a; Reisülküttâb Mustafa Efendi, no: 320, vr. 186a-b; Çelebi Abdullah, no: 101, vr. 160a; Şehid Ali Paşa, no: 763, vr. 257a; Hamidiye, no: 472, vr. 305b-306a; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, no: 1013, 234b.

273 Hânûtî, *İcâbetü's-sâ'ilîn bi fetva'l-müteahhirîn* (*Fetâva'l-Hânûtî*), Dımaşk: ez-Zâhiriyye Ktp., no: 5377, vr. 78b.

274 Bu durumda borçlunun ölmesiyle vadeli borç peşine dönüşür. Bilgi için bk.: Sindî, Muhammed Âbid, *Tavâli'u'l-envâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, Kahire: el-Ezheriyye Ktp., no: 1917, c. XVI, vr. 312a.

275 Buradaki tahsilden maksat mahkeme aracılığıyla yapılandır. Bilgi için bk.: Sindî, *Tavâli'u'l-envâr*, c. XVI, vr. 312a.

276 İbare aslında "mukriz karzı ve murabahayı alırsa…" şeklinde geçmektedir. Fakat buradaki karz kelimesinin genel anlamdaki deyn kelimesiyle anlaşılması gerekir. Zira Hanefîlere göre karzın tecili bağlayıcı değildir. Bilgi için bk.: Hânûtî, *İcâbetü's-sâ'ilîn*, vr. 78b.

277 Zâhidî, *Kunyetü'l-Münye li tetmîmi'l-gunye*, İrlanda: Chester Beatty Ktp., no: 3032, vr. 206a.

kitabında konuyu pek fazla açıklamamış, sadece meseleyle ilgili Ebüssuûd Efendi'nin fetvasının bulunduğunu ve bu fetvasını, hem alacaklının kârın tamamından mahrum bırakılmaması, hem de akdin başında konuşulan kârın tamamının borçluya yüklenmemesi açısından her iki tarafa fayda sağlandığı şeklinde gerekçelendirdiğini bildirmiştir.[278] Ebüssuûd Efendi'nin bu gerekçesinden anlaşıldığına göre, her iki tarafın maslahatını korumak için böyle bir fetva verilmiştir. Yine bu gerekçe karşılıklı bir yardımlaşma işlemi olarak da değerlendirilebilir. Fakat bu durumda kârın geri kalanının alacaklı tarafından tahsil edilememesi, diğer bir ifadeyle alacaklının bu kısmı iade etmeye mecbur olması teberruyla uyuşmayan bir durum gibi gözükmektedir.

Ahmed b. Muhammed et-Tahtâvî (ö. 1252/1836), Haskefî'nin *ed-Dürrü'l-muhtâr* isimli kitabı üzerine yazdığı haşiyesinde meselenin tasvirini şu şekilde yapmıştır: "Bir malın peşin olarak ona satın alınıp, başkasına on aylık vadeyle yirmiye satılması durumunda, şayet borçlu olan ikinci müşteri beşinci ayda borcunu kapatmak isterse veya ömrü yetmeyip vefat ederse alacaklı kararlaştırılan kârdan sadece beşi alabilir, gerisini alamaz." Ayrıca konuyla ilgili olarak farklı bir örnek üzerinde duran Tahtâvî, meselede geçen murabaha yoluyla satış ifadesinin ihtirazi bir kayıt mı olduğu, yoksa her hâlükârda malın kıymetine mi bakılmasının gerektiğinin araştırılması gerektiğine temas etmiş, miras yoluyla elde edilen bir malın değerinin üstünde satılması durumunda esas değer ile ödenen miktar arasındaki farkta rücu hakkının bulunup bulunmamasına göre meselenin vuzuha kavuşabileceğini beyan etmiştir.[279] Fukahanın konuyla ilgili açıklamalarından anlaşıldığına göre, fetvadaki murabaha yoluyla satış ifadesi ihtirazî bir kayıt olup meseleyi, vadenin satış bedelindeki etkisinin bilindiği durumlara tahsis için getirilmiştir. Dolayısıyla değerinin üzerinde bir fiyata satılan malda asıl değer ile ödenen miktar arasındaki farkta rücu (iade talebi) hakkı bulunmadığı rahatlıkla söylenebilir.

Son dönem Hanefî mezhebi muhakkiklerinden İbn Âbidîn (ö. 1252/1836) ise, *ed-Dürrü'l-muhtâr* üzerine kaleme aldığı *Reddü'l-muhtâr* adlı haşiyesinde konuyla ilgili

---

[278] Haskefî, *Minehu'l-Gaffâr*, Mekke: el-Haremü'l-Mekkî Ktp., no: 2169, c. I, vr. 288a; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 387; X, 489; Sindî, *Tavâli'u'l-envâr*, c. XVI, vr. 312a-b.

[279] Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed, *el-Hâşiye 'alê'd-Dürri'l-muhtâr 'alâ Tenvîri'l-ebsâr*, 3. bs., Bulak: el-Matba'atü'l-'âmira, 1282/1865, IV, 363.

olarak meselenin geçtiği farklı yerlere temas etmiş ve meseleyi biraz daha detaylandırmıştır. İlk olarak meselenin, Zâhidî'nin *el-Kunye* adlı eserinden alındığına dikkat çekerek meseleyi olduğu gibi aktarmış ve *el-Kunye*'deki sembolün Hanefî fakihlerinden Necmüddîn'e atıf olduğuna değinmiştir. Şârih Haskefî'nin yukarıda belirtilen açıklamalarına değindikten sonra Hânûtî (ö. 1010/1601) ve diğer fakihlerin de bu yönde fetva verdiğini belirten İbn Âbidîn, İmâdî'nin (ö. 1171/1758) *el-Fetâva'l-Hâmidiyye* adlı eserinden konuyla ilgili benzer bir fetva örneğine yer vermiştir.[280] Meselenin geçtiği diğer bir yerde de bu fetvadan, borçlunun vadeli borcunu vadeden önce ödemek istemesi durumunda alacaklının ödemeyi kabul etmeye mecbur olduğunun anlaşıldığını ifade etmiştir.[281] Muhammed Âbid es-Sindî de, *ed-Dürrü'l-muhtâr* üzerine yazdığı *Tavâli'u'l-envâr* adlı haşiyesinde, Hakîmî'nin konuyla ilgili sözünü açıklarken konunun murabaha yoluyla yapılan vadeli satışla ilgili olduğunu, Hanefî mezhebine göre karz akdi tecil edilemeyeceği için karzda vadeli murabahanın mümkün olmadığını, dolayısıyla da meselenin burada tasavvur edilemeyeceğini belirtmiştir.[282]

Timurtâşî'den sonra Mısırlı Hanefî fakihlerinden Şemsüddin Muhammed b. Ömer el-Hânûtî'nin de (ö. 1010/1601) *İcâbetü's-sâilîn bi fetva'l-müteahhirîn* adlı eserinde, *Kunye*'deki söz konusu meseleyle ilgili sorulan bir soruya, önce ibareyi tahlil edip sonra da fetvanın gerekçesi üzerinde durarak cevap verdiği görülmektedir. Hânûtî, söz konusu fetvanın gerekçesi sadedinde şunları kaydetmiştir: Faiz konusunda şüphe hakikate katılmasına rağmen bu meseleye caiz denilmesi, meselenin faiz şüphesinden uzak olmasından kaynaklandığıyla yorumlanabilir. Nitekim murabaha konusunda da şüphe hakikate katılmaktadır.[283] Şöyle ki, murabaha yoluyla yapılan vadeli satım akdinde, önceki alım bedeli üzerine vadeden dolayı bir miktar eklenerek bir mal satın alındığında buradaki kârın vade karşılığında alındığı kabul edilir. Çünkü hadd-i zatında vade (hava gibi) mal olarak telakki edilmeyip semenden bir payının bulunmayacağına dair genel bir kabul olsa da, murabaha konusunda vadenin fiyattaki artırım mukabilinde

[280] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 387.
[281] İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, X, 489.
[282] Sindî, *Tavâli'u'l-envâr*, c. XVI, vr. 312a.
[283] Murabahadaki şüphenin hakikatle bir tutulması, daha önce zaman tercihi bölümünün murabahaya ilişkin örneğinde de belirtildiği gibi, akdin mahiyetine aykırı bir davranışa ihtimalli olan bir durumun kesin hıyanet olarak yorumlanması ve mal olması şüpheli olan bir şeyin hakikî mal olarak kabul edilmesiyle gerçekleşmektedir. Sanki burada müellifin demek istediği son şıktaki vadenin mal olma şüphesidir.

zikredilmesi durumunda vade bir tür mal olarak kabul edilmiştir. Nitekim buna birçok kaynakta işaret edilmiştir.[284] O takdirde alacaklı olan satıcının, murabaha yoluyla sattığı malın bedelini vadeden önce alması durumunda sanki bedelin bir kısmını karşılıksız olarak almış sayılır.[285] İbn Âbidîn, Ebüssuûd Efendi'nin gerekçesine ek olarak Hânûtî'nin bu gerekçesine de kısaca yer vermiştir.[286] Bu gerekçeye göre vade öncesi indirim yapılmaması faize benzer bir durum ve haksız kazanç olarak değerlendirilmiştir. Bu açıklama klasik eserlerde alışveriş faizinin tanımında geçen "karşılıksız fazlalık" ifadesiyle örtüşmektedir. Vade veya ek süre karşılığı borç miktarındaki artırım olan borç faizindeki yasak, mal olmayan vadeye karşılık artırım yapılması cihetiyle karşılıksız fazlalık olarak yorumlanmaya açıktır. Yine de bu fetva, klasik dönemdeki fukahanın vadenin ivaza tekabül edemeyeceğine dair açıklamalarına ters gibi gözükmektedir.

Klasik literatürde söz konusu meseleye Hanûtî'den sonra, Devlet-i Âliye-i Osmâniye'nin 57. şeyhülislâmı Ankaralı Mehmet Emin Efendi'nin (ö. 1098/1687) *Fetâvâ-yı Ankaravî* adlı eserinde rastlanılmaktadır. Şeyhülislâmların kendi fetvalarından oluşan fetva mecmualarının aksine fıkhî meselelerde genellikle müftâ bih olan görüşlerin toplanmasına özen gösterilen ve ulema arasında hayli kabul gören bu eserde,[287] ilgili fetva *Kunye*'nin müdâyenât bahsine atıfla aynen zikredilmiş ve kenara "ve bihî yüftâ" kaydı düşülerek fetvanın da bu yönde verileceği belirtilmiştir.[288]

Klasik literatüre bakıldığında Ankaravî'den sonra söz konusu meseleye Hâmid b. Ali ed-Dımaşkî el-İmâdî de (ö. 1171/1758) *el-Fetâva'l-Hâmidiyye* adlı eserinde birkaç kez değinmektedir. İbn Âbidîn tarafından kitap üzerine yapılan *el-'Ukûdü'd-dürriyye fî tenkîhi'l-Fetâva'l-Hâmidiyye* çalışmada söz konusu meseleye ilk olarak karz bölümünde değinilmiştir. Tertibi soru-cevap şeklinde olan kitapta, mesele şu şekilde ele alınmıştır: "Soru: Zeyd Amr'dan bir miktar dirhemi belli bir vadeye kadar murabaha-i

---

284 Siğnâkî, *en-Nihâye*, c. II, vr. 52a; İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râik*, VI, 191; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 362; Desûkî, *Hâşiye 'ale'ş-Şerhi'l-kebîr,* II, 157.

285 Hânûtî, *İcâbetü's-sâ'ilîn*, vr. 78b. Söz konusu meselede de bu karşılıksız miktarın alınmaması söylendiğine göre, karşılıksız fazlalık olduğu söylenen faizin ne kendisi ne de şüphesi tahakkuk etmeyecektir. Bu yönüyle söz konusu mesele faiz şüphesinden uzaktır.

286 İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, X, 489.

287 Tahsin Özcan, "Mehmet Emin Efendi, Ankaravî", *DİA*, XXVIII, 461.

288 Mehmet Emin Efendi, Ankaravî, *el-Fetâva'l-Ankaraviyye*, Bulak: el-Matba'atü'l-'âmire, 1281/1865, I, 308.

şer'iyye[289] yoluyla borç almış olsa, sonra da Zeyd borcunu vadeden önce ödese bu durumda aralarında gerçekleşmiş olan murabahadan sadece geçen gün kadarı mı alınabilir? Cevap: Evet. Nitekim *Tenvîr Şerhi*'nde de zikredildiği üzere bu, müteahhir Hanefî fakihlerinin meseleyle ilgili fetvasıdır. Ebüssuûd Efendi de bununla fetva vermiştir. (…) Soru: Zeyd'in, Amr'ın zimmetinde belli bir miktar alacağı olsa ve onunla alacağı karşılığında bir senelik murabaha yapsa, yirmi gün sonra borçlu olan Amr vefat edip böylece borcu peşin hale gelse ve Amr'ın mirasçıları da Zeyd'e borcu ödemek isteseler bu durumda murabahaya istinaden herhangi bir kâr alınabilir mi, yoksa alınamaz mı? Cevap: Müteahhir Hanefî fakihlerinin cevabına göre, aralarındaki murabahaya dayalı kârdan ancak geçen güne tekabül eden miktar alınabilir. Nitekim Allâme Necmüddîn'e 'bununla fetva verir misin' diye sorulduğunda 'evet' diye cevap vermiştir. Bu meselenin cevabı *Fetâva-yı Ankaravî* ve *Tenvîr*'de de bu şekilde geçmektedir."[290] Kitapta konunun geçtiği diğer bir yerde yukarıdakine benzer ifadeler kullanılmış, fakat İbn Âbidîn tarafından konuya şöyle farklı bir izah getirilmiştir: "Malı pahalıya satın alan borçlu bunu vade karşılığında yapmış, dolayısıyla bu işleme vade mukabilinde rıza göstermiştir. Öyleyse vade, her ne kadar mal olmayıp semenden bir karşılığı yoksa da murabaha konusunda satış bedelindeki artışla mukabele edildiğinde mal olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla alacaklı, murabaha yoluyla satıştan doğan alacağının tamamını vade dolmadan önce tahsil ederse, almış olduğu miktar içerisinde karşılığı olmayan fazlalık bulunmuş olur. Bu da faiz şüphesini doğurur ki hüküm açısından faizin şüphesi gerçeğiyle bir tutulmaktadır. Buna göre borçlu vefat edip borç peşin hale gelse malın semeninden doğan borçtan, vadeden geri kalan güne tekabül eden kâr miktarı düşer. Bu mesele, satılan maldaki rağbet edilen özelliğin bulunmamasıyla ilgili meseleye benzemektedir. Nitekim okur-yazar olması şartıyla bin dirheme satın alınan bir kölenin okur-yazar çıkmaması durumunda alıcıya muhayyerlik hakkı doğar. Alıcı isterse köleyi satıcıya geri verir, isterse de olduğu gibi kabul eder. Şayet köleyi geri vermeye engel bir durum söz konusu olursa en sahih görüşe göre bu özelliğin kölede bulunmamasından ötürü oluşan fiyat farkı mukabilinde alıcının satıcıya rücu

[289] Bir malı satın almak için yeterli parası olmayan kişinin yeterli parası olan bir kimseye giderek, söz konusu malı satın alması durumunda o malı ondan veresiye olarak satın almayı söylemesi durumunda, peşin parayla alınan bir malın vadeli olarak ve alım bedelinin üzerine kâr eklenerek satılması.

[290] İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, *el-'Ukûdü'd-dürriyye fî tenkîhi'l-Fetâva'l-Hâmidiyye*, 2. bs., Bulak: Dâru't-tıbâ'ati'l-kübra'l-mîriyye, 1300/1883, I, 278.

hakkı doğar."[291] Görüldüğü gibi İbn Âbidîn'in bu açıklaması, daha önce geçen Hânûtî'nin kanuyla ilgili yaptığı izahata benzerlik arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'nde 1885-1894 yılları arasında Humus'ta müftülük yapmış olan Muhammed Hâlid el-Etâsî (ö. 1326/1908) de *Şerhu'l-Mecelle* adlı eserinde meseleye değinmiştir.[292] Mecelle'nin Sulh bölümünün 1553. Madde[293] şerhinde konuyu detaylı bir şekilde ele alan Etâsî'ye göre müteahhirînin vermiş olduğu bu fetva, vadeli bin dirhem alacaktan peşin beş yüz dirhem üzerine sulh yapılmasının caiz olmadığına dair Hanefî mezhebi fıkıh kitaplarında geçen meselenin istisnası mesabesinde olup bu meselenin söz konusu fetvayla kayıtlanması gerekmektedir. Buna göre vadeli alacağın belirli bir kısmının vadeye tekabül etmesi ve ödemenin vade tarihinden önce yapılmak istenmesi durumunda peşin ödeme karşılığında vadenin geriye kalanına tekabül eden kâr miktarında iskonto yapılması sahih olup, caiz olmayan erken ödeme indiriminin, vadenin kârdan ne kadara tekabül ettiğinin önceden belirlenmemiş olması durumuna tahsis edilmelidir. Nitekim Etâsî, İbn Âbidîn'in *Reddü'l-muhtâr* ve *el-'Ukûdü'd-dürriyye*'deki geçen ifadelerini bu görüşüne delil olarak göstermiştir.[294]

Ayrıca Etâsî'ye göre vadenin kâr içerisindeki payının bilinmesi, akdin başında bunun açıkça ifade edilmesiyle olabileceği gibi örfen bilinmesiyle de olabilir. Nitekim ticaret malının peşin bin kuruşa, bir ay vadeyle bin on kuruşa, iki ay vadeyle bin yirmi kuruşa satılması gibi vade arttıkça kâr miktarının da ona uygun olarak artırılması ticaret erbabı arasında örf haline gelmiş bir uygulama olup satıcılar ve alıcılar bunu bilmektedir. Buna göre müşteri, bir malı on ay vadeyle bin yüz kuruşa satın alsa, bir ay sonra da parayı peşin verip geri kalan dokuz aya tekabül eden doksan kuruşun iskonto edilmesini talep ederse bu işlem caiz olup satıcının bunu kabul etmesi gerekir. Şayet aynı meselede söz konusu iskonto talebi müşteriden değil de satıcıdan gelecek olursa bu durumda müşteri bunu kabul etmeye mecbur değildir; ister kabul eder, isterse de reddeder. Çünkü vade müşterinin hakkı olup, onu ıskat edip işleme onay verme veya

[291] İbn Âbidîn, *el-'Ukûdü'd-dürriyye*, II, 224-225.
[292] Etâsî, Muhammed Hâlid, *Şerhu'l-Mecelle*, Humus: Matba'atü Humus, 1349/1930, II, 455.
[293] "Bir kimse muaccel olan her türlü alacağını tecil ve imhâl etmek üzere sulh olsa kendisinin ta'cîl hakkını ıskat etmiş olur."
[294] Etâsî, *Şerhu'l-Mecelle*, IV, 564-565.

ona binaen işlemi reddetme müşteriye aittir.[295] Ancak Etâsî'ye göre müteahhir Hanefî fakihlerinin verdikleri fetva, vadenin kârdan hangi miktara tekabül ettiğinin açıkça veya örfen bilinmemesi durumunda geçerli olmayıp böyle bir meselede, genellikle Hanefî fıkıh metinlerinin sulh bahsinde geçen vadeli borçta peşin ödeme karşılığı indirimin caiz olmadığı görüşüyle amel edilmelidir. Örneğin bir kişi, bir sene vadeyle bin kuruşa ev satın alsa ve vade dolmadan peşin dokuz yüz kuruş verilmesi karşılığında hesabın kapatılması gündeme gelse, teklif edenin alıcı ya da satıcıdan hangisi olduğuna bakılmaksızın bu işlemin caiz olmadığı yönünde fetva verilmesi gerekmektedir. Zira bu örnekteki yüz kuruşun, vadenin geri kalanına tekabül ettiği ne açıkça ne de örfen bilinmektedir.[296]

Çağdaş dönemde Hanefî mezhebine göre müstakil olarak helaller ve haramlar konusunun işlendiği fıkıh kitaplarının ilk örneklerinden sayılabilecek olan Nahlâvî'nin (ö. 1931) *ed-Dürerü'l-mübâha fi'l-hazri ve'l-ibâha* adlı eserinde de söz konusu meseleye rastlamak mümkündür. Nahlâvî kitabında, vade dolmadan önce borcun ödenmesine dair bir bölüm açmış ve İbn Âbidîn'in *Reddü'l-muhtâr* adlı eserinden meseleyi olduğu gibi aktarmıştır.[297]

Son devir Osmanlı hukukçusu Batum'lu Ali Haydar Efendi de (ö. 1935) Mecelle üzerine kaleme aldığı *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* adlı eserinde; şirket kitabının muamele-i şer'iyye ile karz vermeye dair 12. bölümde yukarıda geçen meseleyi zikretmiş ve fetvayı İbn Âbidîn'in *Reddü'l-muhtâr* adlı kitabındaki karz bölümünün hemen öncesine atfetmiştir. İlgili bölümün 36. Maddesinde mesele şu şekilde ele alınmıştır: Vade dolmadan önce borçlu borcunu ödese veya borçlu vefat edip borç peşine dönüşerek terekesinden tahsili söz konusu olsa bu durumda ancak geçen güne tekabül eden kâr alınabilir. Örneğin, bir kişi yılda 9 Mecidiye kâr ile bir başkasından muamele-i şer'iyye yoluyla 100 adet Mecidiye gümüşü borç aldıktan sonra o kişi, altıncı ayın sonunda borcunu ödese veya vefat edip borcun terekesinden tahsili söz konusu olsa alacaklı sadece 4.5 Mecidiye gümüşü kâr olarak alabilir, gerisini

[295] Etâsî, *Şerhu'l-Mecelle*, IV, 565.
[296] Etâsî, *Şerhu'l-Mecelle*, IV, 565.
[297] Nahlâvî, Halil b. Abdülkadir eş-Şeybânî, *ed-Dürerü'l-mübâha fi'l-hazri ve'l-ibâha*, thk. Mâcid el-Hamevî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005, s. 100.

alamaz.[298] Ali Haydar Efendi bu fetvayı zikrettikten sonra tenkide tabi tutmamış, Mecelle'nin 1553. Maddesinin şerh ederken son paragrafta ise, musâlehun 'anhın vadeli olması durumunda ondan daha düşük miktarda olan musâlehun 'aleyhin peşin olmasının caiz olmadığını bildirmiştir. Bu hükmün gerekçesi olarak peşinin vadeliden üstün olduğunu, dolayısıyla alacaklının borcu doğuran akitte alacağını peşin almaya hak kazanmadığından ötürü peşin ödemenin ıskat edilen borç miktarına ivaz olarak yapıldığını, bunun da haram olduğunu zikretmiştir.[299]

Son dönem fıkıh âlimlerinden Ahmed Muhammed ez-Zerkâ (ö. 1938) küllî kaidelere dair kaleme aldığı *Şerhu'l-kavâ'idi'l-fıkhiyye* adlı eserinde, on sekizinci kaide olarak zikrettiği "Zarar ve mukabele bi'z-zarar yoktur." kaidesinin uygulandığı örnekler arasında bu meseleyi de zikretmiş ve kaynak olarak da İbn Âbidîn'in *Reddü'l-muhtâr* adlı kitabını göstermiştir.[300] Meselenin bu kaidenin örnekleri arasında zikredilmesinden anlaşıldığına göre, bir yönden borçluya akdin başında kararlaştırılan kârın tamamının ödetilmemesi, diğer taraftan da alacaklının tamamen kârdan mahrum bırakılmaması bakımından her iki tarafın zarara uğramasının önüne geçilmiştir.

Mısırlı âlim Muhammed Ebû Zehre, *Bühûs fi'r-ribâ* adlı kitabında söz konusu meseleyi, faizi meşrulaştırma çabası içinde olanların dayanakları arasında zikretmektedir. Bu kimselere göre, vadeli fiyatın peşin fiyattan fazla olarak belirlenmesi ittifakla caiz olup bundan hareketle aradaki farkın vade karşılığında alındığı rahatlıkla söylenebilir. Nitekim *Reddü'l-muhtâr*'da geçen mesele de bunu desteklemektedir. O zaman faizle vade farkı arasında bir fark olmaması ve faizin de meşru olması gerekir. Faizcilerin bu işkaline cevap vermeye çalışan Ebû Zehre, satılan malın tüketilerek bile olsa bir takım menfaat ve gelirlerinin bulunduğunu, buradaki fiyat farkının da zamana göre değişiklik arz edebileceğini, fakat malların değerlerini belirlemedeki ölçü birimi olan parada zamanın etki etmemesi gerektiğini belirtmiştir. Ona göre *Reddü'l-muhtâr*'da geçen fetvanın da esas konusu satılan mal olup sadece para olmadığı için, bu

[298] Ali Haydar Efendi, Küçük, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*, 3. bs., İstanbul: Ebüzziyâ Matbaası, 1330/1911-1912, III, 327.
[299] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 57.
[300] Zerkâ, Ahmed Muhammed, *Şerhu'l-kavâ'idi'l-fıkhiyye*, 2. bs., Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1989, s. 171.

meselede faizcilerin delil alabilecekleri herhangi bir durum söz konusu değildir.[301] Önce cevap sadedinde bunları aktararak fetvayı savunan Ebû Zehre, birkaç satır sonra müteahhir Hanefî fakihlerinin bir kısmından nakledilen bu fetvanın sadece Haskefî'nin *ed-Dürrü'l-muhtâr* adlı eserinde geçtiğini söyleyerek onu zayıflatmaya çalışmakta, bu fetvanın mütekaddimînden olan Cessâs'ın konuyla ilgili söyledikleriyle ters düştüğünü belirtmektedir. Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'nin bu fetvayı tercih etmesini de eleştiren Ebû Zehre'ye göre onun bu fetvasının arka planında, Batı menşeli fikirlerin Osmanlı topraklarına sokulmasını isteyen Kanuni Sultan Süleyman'ın (ö. 974/1566) arzusunu kolaylaştırma düşüncesi yatmaktadır. Ona göre bunun farkında olan diğer Türk âlimleri de bu yüzden onun fetvalarına itibar etmemektedir.[302] Ebû Zehre'nin bu sözleri, Batı'ya karşı geleneksel gazâ siyasetini yeniden canlandıran, Avrupa'ya yapılan seferlerde at sırtında ömür tüketen ve bu minval üzere garbın afakındaki Sigetvar seferindeyken ruhunu teslim eden Muhteşem Süleyman[303] ile İslâm hukukunun açık hüküm ve ilkelerine aykırı uygulamalara karşı çıkan, yeri geldiğinde "Nâ meşrû olan nesneye emr-i sultânî olmaz." diyerek itiraz ettiği erbabınca bilinen[304] ve gerek halefi olan şeyhülislâmlarca gerek Türk ve Arap kökenli nice âlimlerin verdikleri fetvalarda kendisine yapılan atıflarla bilinen Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi hakkındaki bilgilerle çelişkili gibi gözükmektedir. Türk kökenli İmâdî ve Ankaravî gibi şeyhülislâmlar ile birkaç satır önce adı geçen Arap kökenli İbn Âbidîn'in özellikle söz konusu meselede Ebüssuûd Efendi'nin fetvasına atıf yaparak bu görüşünü tercih etmeleri, yöneltilen eleştirilerin asılsız olduğunu gösterir nitelikte olduğu düşünülmektedir. Ayrıca Ebû Zehre diğer bir kitabında, vade öncesi ödeme karşılığında yapılan indirimi borçluya ödemesini kolaylaştırma amacıyla yapılan bir ibra olarak görmüş ve onu vade karşılığı yapılan artırımdan farklı değerlendirmiştir.[305]

Çağdaş literatüre bakıldığında muasır fakihlerden Muhammed Takî el-Osmânî'nin de söz konusu meseleyi ele aldığı görülmektedir. Osmânî *Bühûs fî kadâyâ fıkhiyye mu'âsıra* adlı eserinde, erken ödeme şartıyla yapılan indirimin müsaveme

[301] Muhammed Ebû Zehre, *Bühûs fi'r-ribâ*, Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1986, s. 37.
[302] Muhammed Ebû Zehre, *Bühûs fi'r-ribâ*, s. 37-38.
[303] Feridun Emecen, "Süleyman I", *DİA*, XXXVIII, 63.
[304] Ahmet Akgündüz, "Ebüssuûd Efendi", *DİA*, X, 368.
[305] Muhammed Ebû Zehre, *el-İmâm Zeyd*, s. 301.

yoluyla yapılan alışverişlerde herkese göre yasak olduğunu, müteahhir Hanefî fakihlerinin verdikleri fetvanın sadece güvene dayalı satışlardan vadeli murabahada geçerli olduğunu söylemektedir.[306] Söz konusu meseleyi bu kapsamda değerlendiren Osmânî, İbn Âbidîn'in her iki eserinde konuyla ilgili geçen ifadeleri aktarmış, sonra da İbn Âbidîn'in fetvayla ilgili gerekçesini izah ederken şunları kaydetmiştir: Herhalde müteahhirîne ait bu fetvanın temelinde, yalnız başına vadeye tekabül eden bir ivaz bulunmasının caiz olmadığı, fakat satılan mala tabi olarak zımnen vadenin satış bedelinden bir payının bulunmasının caiz olduğu yatmaktadır. Nitekim ineğin karnındaki ceninin tek başına satışı caiz değilse de fakat ondan dolayı ineğin değeri artırılabilir. Dolayısıyla müstakil olarak satışı caiz olmayan bir şeyin, satılan mala tabi olarak malî bir karşılığının bulunması caiz kabul edilmektedir. Murabahanın temeli kâr miktarının beyanı üzerine olunca kârın bir kısmının vadeye tekabül etmesinde bir sakınca görülmemiş, dolayısıyla da vade satılan malın vasfı gibi kabul edilmiştir.[307] Ancak konuyla ilgili İbn Âbidîn'in açıklamalarını bu şekilde değerlendiren Osmânî, bu gerekçeyi hukuk sistematiğine uygun bulmamaktadır. Ona göre bu gerekçe, konuyla ilgili diğer delillere aykırı olup bu mesele, zimmette sabit borç miktarının farklı ödeme tarihlerine göre değiştiği faizli işlemlere daha çok benzemektedir. Dolayısıyla ona göre, taksitli satışlarda ve katılım bankalarında uygulanan murabaha işlemlerinde bu fetvayla amel edilmesi uygun değildir.[308]

Osmânî diğer bir kitabı olan *Fıkhü'l-büyû'* adlı eserinde meseleyle ilgili başka açıklamalar da getirmektedir. Murabahadaki kârın, satış bedelinin ödeme zamanıyla bağlantılı olmasının caiz olup olmadığına dair bir soruyu gündeme getiren Osmânî, müteahhirîn Hanefî fakihlerinin buna cevaz verdiklerini söyleyerek söz konusu meseleyi İbn Âbidîn'den aktarmış ve farklı kaynaklara atıf yapmıştır. Hanbelî mezhebinden de bunu teyit eden bazı görüşler olduğunu söyleyerek, Ali b. Süleyman el-Merdâvî'nin (885/1480) *el-İnsâf* adlı eserinden vadeli borcu olup da vefat eden kişinin

[306] Osmânî, Muhammed Takî, *Bühûs fî kadâyâ fikhiyye mu'âsıra*, Dımaşk: Dâru'l-kalem, 2013, I, 33. Fakat müellif alış fiyatı belirtilmeyen, bununla birlikte vadenin kâr içerisindeki payının açıkça belirtildiği satışların ne sebeple bu kapsamda yer almadığına değinmemiştir.
[307] Osmânî, Muhammed Takî, *Bühûs fî kadâyâ fikhiyye mu'âsıra*, I, 34.
[308] Osmânî, *Bühûs fî kadâyâ fikhiyye mu'âsıra*, I, 35.

borcuyla[309] ilgili bir nakil yapmıştır. Bu nakle göre vadeli borcu olup da vefat eden kişinin borcu peşine dönüşürse, bu durumda mezhepteki sahih görüşe göre alacaklı borcun tamamını alabilirse de İbn Kâdi'l-Cebel'in (ö. 771/1370) *el-Fâik* adlı eserinde zikredildiğine göre bu meselede tercih edilen görüş, geriye kalan vade mukabilindeki kâr miktarının düşmesi ve alacaklının bunu tahsil edememesi yönündedir. Bu hükmün, erken ödeme şartıyla indirim (الوضع والتعجيل) meselesinden alındığını aktaran Merdâvî de, bu görüşün güzel olduğunu belirtmiştir.[310]

Bu bilgileri aktaran Osmânî, müteahhirînden aktarılan fetvanın iki farklı boyutuna dikkat çekmiş ve bunlara bir takım eleştiriler yöneltmiştir. İlk olarak söz konusu fetvadan, murabahadaki kârın ödeme zamanıyla ilişkili olmasında şer'an sakınca olmadığının anlaşıldığını belirten Osmânî, bunun borcu doğuran akdin şartlarına uygun bir biçimde kurulmuş olmasına bağlı bulunduğunu belirtmiştir. Bu kapsamda vadeden ötürü satış bedelinde artırım yapmanın şartları arasında her iki tarafın, akdin kurulumu sırasında belli bir vade ve satış bedeli üzerinde mutabık kalmaları ve semenin iki vade arasında muallakta bırakılmaması gerektiğine dikkat çekmiştir. Söz konusu fetvada bu şartın uygulamasını da ele alan Osmânî, satıcının müşteriden tahsil edeceği kâr miktarının yüz lirada senelik on lira olması üzerinde tarafların anlaşma sağladığı bir örnekten hareketle bu ittifakın, müşterinin bir senelik vadeyle satın almayı tercih etmesi durumunda satıcının alacağı kârın on, altı aylık vadeyle almayı istemesi durumunda da satıcının alacağı miktarın beş lira olacağı manasına geldiğini söylemiş, bununla birlikte söz konusu ittifakın genel anlamda bir anlaşma olup akit özelliğini taşımadığını da belirtmiştir. Dolayısıyla akdin kurulumu esnasında tek bir vade ve karşılığında belirli bir kâr üzerinde sözleşmenin gerçekleştirildiğini ifade etmiştir.

Osmânî'ye göre bu fetvadan anlaşılıp üzerinde durulması gereken ikinci bir nokta ise, vade dolmadan ödeme yaparak hesabı kapatmak isteyen müşterinin vereceği

---

[309] Hanbelî mezhebinde vadeli borcu olup da vefat eden kişinin mirasçıları, tereke veya borçtan en az olanını ödemeye dair kefil veya rehin gibi bir şeyle güvence verdikleri takdirde vefat eden kişinin borcu peşine dönüşmez. Şayet mirasçılar buna dair bir güvence sunmazlarsa mezhep görüşüne göre borç peşine dönüşür. Bilgi için bk.: Merdâvî, *el-İnsâf*, XIII, 326-327.

[310] Merdâvî, *el-İnsâf*, XIII, 328; Osmânî, *Fıkhu'l-büyû'*, II, 3644-646.

kâr miktarının geriye kalan süreyle bağlantılı olarak değişmesidir. Osmânî'ye göre Hanefî ve Hanbelî mezheplerindeki müteahhir fakihlerin ortaya attıkları bu görüş, mezhep kurucuları ve mütekaddimînin iskonto konusundaki söyledikleriyle çelişmektedir.[311] Ona göre Hanûtî ve İbn Âbidîn'in ilgili fetvanın gerekçesinde zikrettikleri kârın vade mukabilinde olması, akit öncesi semeni belirleme sırasında söz konusu olsa da akdin kurulumu esnasında böyle bir durum kesinlikle bulunmayıp, miktarı belirlenen satış bedelinin tamamı satılan mal karşılığında verilmekte ve vadenin kâr içerisinde herhangi bir payı söz konusu olmamaktadır. Nitekim vadenin ötelenmesi karşılığında semende artırım yapma herkese göre haram olup bunun yasaklanma nedeni vadenin artırılan miktara tekabülüdür. Bu yüzden vadenin önce çekilmesi karşılığında miktardaki indirim de aynı sebeple yasak kapsamında değerlendirilmesi gerekir. Mezhep kurucularının açıklamalarından anlaşıldığına göre, vade öncesi ödeme yapılması durumunda satıcının alacağı miktarda indirim yapması mecburi olmamalı, aksine bu alacaklının tercihine bırakılmalıdır.[312] Osmanî'nin son ifadelerinden anlaşıldığına göre şartlı veya şartsız olarak alacaklının isteğe bağlı indirim yapması caiz olup sakıncalı olan alacaklının buna zorlanmasıdır. O takdirde vade öncesi ödeme şartıyla miktarda indirime gitmek isteyen bir alacaklının yapacağı bu işlemde, indirim yapılacak miktar neye göre belirlenecektir? Eğer vadeye göre belirlenecekse aynı sorunlar tekrar gündeme gelmeyecek midir? Öte yandan zaman tercihi bölümünde de aktarıldığı üzere Hanefî mezhebinin kurucularından ve diğer mezhep fakihlerinden bazı durumlarda vadenin malî karşılığının bulunabileceğine dair açıklamalar da vardır ve müteahhir Hanefîlerin verdiği fetva buna göre değerlendirilebilir.

Modern dönem İslâm İktisatçılarından Refîk Yûnus el-Mısrî de bu konuya *er-Ribâ ve'l-hasmü'z-zemenî* adlı kitabında değinmiş ve ilgili fetvayı dayanak göstererek vadeli borçlarda erken ödeme karşılığında indirim yapılabileceğini ifade etmiştir. Meseleye ilişkin İbn Âbidîn ve Nahlâvî'den aktarımlar yapan Mısrî, bu fetvanın güvene dayalı satışlardan vadeli murabahayla alakalı olup bu gibi vadenin kâr içerisindeki payının bilinebileceği akitlerde bu işlemin caiz olduğunu söylemektedir. Normal şartlar altında pazarlığa dayalı satışlarda da peşin ile vadelinin arasında belli bir fiyat farkı

[311] Örnek olarak bk.: Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 126.
[312] Osmânî, *Fıkhu'l-büyû'*, II, 646-648.

bulunduğunu ve bunun örfen bilindiğini söyleyen Mısrî, sadece vade karşılığında yapılan artırımın tespitinden sonra bu miktarın kârdan ıskat edilebileceğini öngörmektedir.[313]

Söz konusu fetvayı *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ* adlı eserinde de ele alan Mısrî'ye göre, günümüz İslâmî bankalarındaki satın alma emrini verene murabaha yoluyla satış (el-murâbaha li'l-âmir bi'ş-şirâ) adıyla bilinen işlem ile bu fetvada belirtilen suret arasında benzerlik bulunmaktadır. Nitekim İslâmî banka da, müşterinin istediği bir malı kendi namına peşin paraya satın aldıktan sonra aynı malı müşteriye belli bir vadeyle daha yüksek fiyata murabaha usulüyle satmaktadır. O takdirde bu fetvaya göre, söz konusu müşteri vade dolmadan önce borcunun tamamını ödeyip hesabı kapatmak isterse peşin ödeme karşılığında vadeden geriye kalana tekabül eden kâr miktarının iskonto edilmesi, araya üçüncü bir şahıs girmediği sürece caiz olmalıdır.[314]

Çağdaş literatürde müteahhirîn Hanefî fakihlerinin verdiği fetva, bir takım İslâm İktisatçılarına göre sebepsiz zenginleşme kapsamında değerlendirilmiştir. Vadeli malî mübadelelerde, vade öncesinde peşin ödeme yapılmak istenirse geri kalan süreye tekabül eden kârın hukukî sebebi gerçekleşmemiş sayılır. Hukukî sebebi gerçekleşmemiş olan edimin alacaklı tarafından tahsili ise onun malvarlığındaki sebepsiz zenginleşmeyi doğurur. Nitekim alacaklının haklı bir nedene dayanmadan ve hukukî bir sebep olmaksızın, borçlunun malvarlığını azaltarak ve onun zararına mal edinmesi hukukî açıdan sebepsiz zenginleşme olarak nitelendirilmektedir.[315] Dolayısıyla müteahhirînin verdiği örnekte de, haksız kazanç kapsamında değerlendirilen sebepsiz zenginleşmeden ötürü alacaklı tarafından tahsilat yapılamayacağı için, borcun erken ödenmesi durumunda alacaklı, vadenin geriye kalanına tekabül eden kâr miktarını alacaktan düşürmeye mecburdur. Eğer borçlu bunu bilmeden borcun tamamını îfâ etmişse, hukukî sebebi gerçekleşmeyen ve borç olmayan bir şeyin yanlışlıkla ödenmesi söz konusu olduğu için, alacaklının vadenin geriye kalanına tekabül eden kâr miktarını

[313] Mısrî, *er-Ribâ ve'l-hasmü'z-zemenî*, s. 33-34.
[314] Mısrî, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, s. 33-34.
[315] Ali Kaya, *İslâm Hukukunda Sebepsiz Zenginleşme*, Bursa: Emin Yayınları, 2005, s. 33-34, 134.

geri vermesi gereklidir.[316]

B. İskonto ve Sulh İlişkisi

Sulh akdi, davacı ile davalının karşılıklı rızalarıyla aralarındaki davaya sebep olan anlaşmazlığı ortadan kaldırmaya yönelik bir sözleşmedir.[317] Cumhura göre sulh diğer akit türlerinden farklı bir akittir. Nitekim tariflerde geçen "çekişme" ve "anlaşmazlık" gibi ifadelerle, sulh sözleşmesini diğer akitlerden ayıran özelliğe işaret edilmektedir. Çünkü sulhun söz konusu olabilmesi için davacı ile davalının, aralarındaki hukukî bir ilişki sebebiyle anlaşmazlığa düşmüş olmaları gerekmektedir. Taraflar arasında herhangi bir anlaşmazlık bulunmadığı durumda ise, amacı aradaki anlaşmazlığı bitirmek olan sulh işleminden söz etmek mümkün değildir.[318] Yine sulh işleminde taraflar arsında karşılıklı rızanın bulunmasına ilişkin kayıt, ikrah halinde yapılan sulhleri tanım dışında tutmaya yöneliktir. Mâlikî mezhebine göre, anlaşmazlığı ortandan kaldırmak ya da doğmasını engellemek amacıyla, genellikle bir ivaz mukabilinde gerçekleştirilen, hak veya davadan vazgeçmeye sulh denir. Dolayısıyla Mâlikîlere göre sulh müstakil bir akit olmayıp alışveriş, kiralama veya hibe sözleşmelerinden biriyle yorumlanır.[319] Davalı tarafından, davacının öne sürdüğü hak iddiasının kabul edilip edilmemesi açısından sulh, ikrara dayalı sulh, sükûta mebnî sulh ve inkârla birlikte sulh olmak üzere üç kısımda incelenir. Konusu ve karşılık alınıp alınmaması bakımından da sulh, ayndan ve deynden olmak üzere ikiye ayrılır.[320]

"Konusu zimmette sabit bir alacak olan sulh" anlamına gelen deynden sulh, bazen ıskat ve ibrâ olarak değerlendirilirken, bazen de muâvaza olarak yorumlanır. Alacaklının, herhangi bir ivaza mukabil olmadan alacağının bir kısmından veya belli bir oranından vazgeçmesine ıskat ve ibrâ sulhu denir. Kural olarak deynden yapılan sulhlarda, akdin muâvazayla değil de ıskat ve ibrayla yorumlanması için sulh bedelinin (musâlehun 'aleyh), borçlanmayı doğuran sözleşme sebebiyle davacının davalıya karşı hak iddia ettiği sulh konusu (musâlehun anh) olan alacakla aynı türden olması ve onun

316 Gays, *Nazariyyetü'l-hasmi'z-zemenî*, s. 78-81.
317 Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm*, IV, 2.
318 Ertuğrul Boynukalın, "İslâm Hukukunda Sulh", (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992), s. 24.
319 Sâvî, *Bülgatü's-sâlik*, III, 256.
320 Fahrettin Atar, "Sulh", *DİA*, XXXVII, 483.

bir kısmına tekabül etmesi gereklidir. Dolayısıyla ıskat ve ibrâ olarak yorumlanan sulhlardaki sulh bedelinin, miktar veya nitelik olarak sulh konusundan üstün olmaması ve onunla aynı türden olması beklenir. Şayet sulh bedeli, miktar veya nitelik açısından sulh konusundan üstün olursa ya da farklı bir tür ise bu durumda söz konusu sulh muâvaza olarak değerlendirilip, muâvaza kapsamına giren satış, sarf, selem, icâre gibi akitlerin özel şartları dikkate alınır. Sulh bedelinin, sulh konusuyla aynı cinsten olup miktar ve vasıfta ondan üstün olmaması durumunda alacaklı, hakkının bir kısmını ıskat edip geri kalanını tahsil etmiş sayılır. Sulhun herhâlükârda muâvazaya hamledilmemesinin arka planında, Müslümanların işlerini sıhhate yorma gayesi bulunmaktadır. Çünkü alacağının bir kısmı karşılığında sulh olan kişi, görünüşte alacağının tamamını bir kısmıyla mübadele etmektedir ki bu açıdan bakıldığında ortada faizli bir işlem söz konusudur. Fakat aynı işlem, alınmayan kısmın ıskat edilmesi şeklinde yorumlanınca kişinin zimmetinde ona tekabül eden kısmın düştüğü, dolayısıyla bu gibi yerlerde faiz değil de hakkın tamamen alınması durumunun söz konusu olduğu belirtilmiştir. Artık cumhura göre bu şekilde yapılan sulh geçerli olup ibrâ hükümlerine tabidir.[321]

Sulhun kısmî ibrâ olarak yorumlanabilmesi için akitte söz konusu olan sulh bedelinin, miktar veya vasıf bakımından sulh konusundan üstün olmamasını şart koşan fakihler, tüccar nezdinde satış bedelinde artış sebebi olduğu gerekçesiyle peşinin vadeliden üstün olduğunu ileri sürmüşler, bundan dolayı da vadeli borcun peşine dönüştürülmesinin nitelik açısından alacaktaki bir üstünlük olarak kabul etmişlerdir. Bu yüzden vadesi gelmemiş borcun peşin olarak ödenmesi şartıyla miktarında indirime gidilmesi (iskonto) karşılığında yapılan sulh da, sulh bedelinin sulh konusundan üstün olması açısından muâvaza olarak değerlendirilmiş ve muâvaza şartlarına uygunluk sağlamadığı gerekçesiyle söz konusu işlem caiz görülmemiştir. Uygunluk sağlanmadığı söylenen şartlar arasında, aynı cinsten az miktardaki paranın çoğuyla mübadelesinin fazlalık faizi kapsamına girdiği zikredilmiştir. Buna göre indirim sonrası peşin ödenen miktar zimmetteki alacağın tamamına tekabül etmekte, bu da fazlalık faizine yol

[321] Zeylaî, Osman b. Ali, *Tebyînü'l-hakâik*, Bulak: el-Matbaatü'l-kübra'l-emîriyye, 1315/1898, V, 41-42; İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye Ktp., no: 6693, cüz VI, vr. 327a-b; Fahrettin Atar, "Sulh", *DİA*, XXXVII, 484.

açmaktadır. Nitekim Şeybânî meseleyi bu şekilde gerekçelendirmiştir.[322] Meselenin muâvaza şartına aykırı bulunduğu diğer bir yön ise vadenin malî karşılığının bulunmasıyla ilgilidir. Zira aslında vadeli olan indirimli miktarın peşin ödenmesi ıskat edilen vadeli miktar karşılığında yapıldığı için, söz konusu meselede vadeye maddî bir değer biçildiği söylenmiş, bu yönüyle de borç faizi kapsamında değerlendirilerek caiz olmadığı söylenmiştir.[323] Hasan b. Ziyâd'ın (ö. 204/819) *el-Mücerred* adlı eserinden söz konusu işlemin caiz olmadığına dair İbn Ömer'in (ö. 73/692) fetvasını aktaran İtkânî (ö. 758/1357), Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) de bu görüşü aldığını belirtmiştir. Alâüddîn Ahmed b. Mansûr el-İsbîcâbî'nin (ö. 480/1087), Hâkim eş-Şehîd'in (ö. 334/945) *el-Kâfî* adlı eseri üzerine kaleme aldığı şerhinden nakil yapmaya devam eden İtkânî, konuyla ilgili farklı bir görüşe yer vermiştir. İsbîcâbî'ye göre, Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) benzer meseledeki görüşüne kıyasla[324] bu meselenin de caiz olduğu söylenebilir. Çünkü bu işlem, borçlu tarafından bakıldığında ödemeyi peşin olarak yapması suretiyle alacaklıya yapılmış bir ikramı, alacaklı zaviyesinden bakıldığında alacağın bir kısmının ıskat edilmesi şeklinde yapılmış bir iyiliği içermektedir. Yani borçlunun yaptığı peşin ödeme, hadislerde teşvik edilen borcu en güzel bir şekilde ödeme kapsamında bir ikram olarak değerlendirilirken, bu ikrama karşılık alacaklının yaptığı indirim de farklı bir iyilik olup bu açıdan Ebû Yûsuf'a göre söz konusu işlem, iyiliğe iyilikle mukabele etme ve karşılıklı yardımlaşma bâbından ele alınmalıdır. Fakat İsbîcâbî'ye göre bu fetva, bir ikramın diğeri karşılığında şart koşulmaması durumunda geçerlidir. Bundan sonra İbn Ömer ve Şa'bî'nin (ö. 104/722) konuyla ilgili olumsuz kanaatlerini aktaran İsbîcâbî, Nehaî'nin (ö. 96/714) cevaz görüşünü naklettikten sonra Ebû Yûsuf'un bu görüşü aldığını beyan etmiştir.[325]

---

322 Şeybânî, Muhammed b. Hasan, *Muvatta'u'l-İmâm Mâlik*, 4. bs., Kahire: Müessesetü'l-ehrâm, 1994, s. 247.

323 İbnü'ş-Şelebî, Şihâbüddîn Ahmed b. Yûnus el-Mısrî (ö. 947/1540), *Hâşiye 'alâ Tebyîni'l-hakâ'ik* (*Tebyînü'l-hakâik* kenarında), Bulak: el-Matbaatü'l-kübra'l-emîriyye, 1315/1898, V, 42.

324 İsbîcâbî'nin işaret ettiği mesele, Şeybânî'nin *el-Asl* adlı eserinde geçen şu mesele olmalıdır: "Kûfe gallesi" denilen düşük kalitedeki dirhemlerden peşin bin dirhem alacağı olan kimse, borçlusuyla "Bahhiyye" denilen yüksek kalitedeki dirhemlerden olmak üzere peşin beş yüz dirhem üzerine sulh olsa bu sulh işlemi, Ebû Yûsuf'un ilk görüşüne göre caizdir. Zira ona göre bu meselede alacaklı ve borçlu arasında bir tür karşılıklı ikram ve hediyeleşme vardır. Bu da dinen teşvik edilen bir husustur. Zaten sulh işleminin herhangi bir yolla tashihi mümkünse bu işlemi o yola hamletmek gerekir. Bu meselede de tashih bu yönden mümkündür. Fakat aynı yerde Ebû Yûsuf'un bu görüşünden vazgeçtiği ve bu sulh işlemini fasit kategorisinde ele aldığı bildirilmektedir. Bilgi için bk.: Şeybânî, *el-Asl*, XI, 54; Serahsî, *el-Mebsût*, XX, 166; XXI, 29.

325 Şeybânî, *el-Asl*, XI, 58; İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye Ktp., no: 6693, cüz VI, vr. 329a-b; İbnü'ş-Şelebî, *Hâşiye 'alâ Tebyîni'l-hakâ'ik*, V, 42.

Hanefî fakihlerinden İbn Ebi'l-İz (ö. 792/1390), iskonto üzerine sulh yapılmasının caiz olmadığına dair mezhep görüşünü iki noktada eleştirmiştir. İlk olarak peşinin veresiyeden üstün olduğuna dair gerekçeyi tenkit ederek bunun mutlak olmadığını, dolayısıyla da peşin ve veresiye bedellerin birbirine eşit olması şartıyla bu kuralın kayıt altına alınması gerektiğini bildirmiştir. Nitekim ona göre, akıllı kişilerin sürekli olarak çok miktardaki veresiye malı az miktardaki peşin mala tercih etmeleri de söz konusu kuralın mutlak olmadığına işaret etmektedir. İkinci olarak zamanın malî karşılığının bulunmasının haram olduğuna dair gerekçeye itiraz ederek bunun delile dayalı olmayan bir iddia olduğunu söylemiştir. İbn Abbas ve bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel'den iskontonun caiz olduğuna dair bir görüş bulunduğunu belirterek, yine İbn Abbas'tan nakledilen konuyla ilgili hadisi delil olarak göstermiştir. Ayrıca zimmette sabit olan ivazla zimmetten sakıt olan ivaz arasındaki farkın bariz olduğunu, söz konusu işlemde alacaklının kâr elde etmeyip aksine malının eksildiğini, borçlunun da zimmetindeki borçtan kurtulmaktan başka bir çıkar sağlamadığını belirtmiştir. Diğer taraftan söz konusu işlemi, vadenin semenden bir payı bulunduğu gerekçesiyle vadeli satışlardaki satış bedelinin peşine göre fazla olarak belirlenmesine kıyas ederek, bu işlemin de diğeri gibi caiz olması gerektiğini ifade etmiştir.[326]

İskonto üzerine sulh olmak faiz niteliğinde görüldüğünden ötürü bu işlem, dört mezhep fakihlerinin çoğunluğuna göre caiz görülmemiştir. Başta sahâbeden İbn Abbas (ö. 68/688) olmak üzere Nehaî, Hanefî fakihlerinden Züfer b. Hüzeyl (ö. 158/775), Ebû Sevr (ö. 240/854) ve diğer bazı fakihlere göre ise bu işlem, tarafların birbirine iyilikte bulunmasından ibaret olup faiz ile ilişkisi olmadığı için caizdir. İslâm Konferansı Teşkilatı'na bağlı İslâm Fıkıh Akademisi de, 9-14 Mayıs 1992 tarihlerinde yapılan yedinci dönem toplantısında bu görüşü esas alarak önceden kararlaştırılmış olmamak ve araya üçüncü bir taraf girmemek şartıyla ister alacaklı ister borçlunun isteği üzerine olsun peşin ödeme karşılığı vadeli alacaktan indirim yapılarak sulh olmanın caiz sayıldığı kanaatine varmıştır.[327]

---

[326] İbn Ebi'l-İz, *et-Tenbîh 'alâ müşkilâti'l-Hidâye*, thk. Enver Salih Ebû Zeyd, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2003, V, 576-577.

[327] İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 21; Nezîh Kemal Hammâd ve diğerleri, "el-Bey' bi't-taksît", *Mecelletü Mecma'i'l-fikhi'l-İslâmî*, S. 7 (Mayıs 1992), II, 217-218; Fahrettin Atar, "Sulh", *DİA*, XXXVII, 484.

C. İskonto ve Mükâtebe İlişkisi

"Fıkıh terimi olarak mükâtebe akdi, köle veya câriyenin bir bedel karşılığında hürriyetini elde edebilmesi için efendisiyle anlaşmasını ifade etmektedir."[328] Böyle bir sözleşme yapan mükâteb köle, efendisinin mülkiyetinden tam olarak çıkmamakla birlikte akdin kurulduğu andan itibaren kendi adına hukukî işlemlerde bulunma ve mülk edinebilme gibi bir takım haklara sahip olur. Birçok vesileyle köle ve câriyelerin azat edilmesine teşvik eden İslâm, Câhiliye dönemindeki uygulamalar arasında yer alan mükâtebe akdini de bu kapsamda bir takım düzenlemelerle birlikte onaylamıştır. Dört mezhebe göre emin bir kölenin mükâtebe teklifinin efendisi tarafından kabul edilmesi mendup olup dinen teşvik edilen bir husustur. Hatta Hanefî ve Mâlikîlere göre efendinin mükâteb kölesine ödemede kolaylık göstermesi, üstlendiği kitâbet bedelinin bir kısmını düşürmesi ve ona maddi yardım yapması da menduptur. Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise efendinin mükâteb kölesine bir miktar malî yardımda bulunması vaciptir. Ayrıca Hanefî ve Mâlikîlere göre kitâbet bedelinin müeccel olması şart olmayıp peşin de olabilirken Şâfiî ve Hanbelîlere göre ise, kitâbet bedelinin müeccel olması şart koşulmuş ve en az iki takside bölünmesi gerektiği bildirilmiştir.[329]

Bazı hadis ve fıkıh kitaplarının mükâtebeyle ilgili bölümlerinde iskontoyla ilişkili olarak önemli bir mesele zikredilmektedir. Belli bir vadeye bağlanmış kitâbet bedelinde, mükâtebin peşin ödemesine karşılık efendinin indirim yapması veya bunun üzerine efendi ile mükâteb kölesi arasında sulh akdi yapılması hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Sahâbeden Ümmü Seleme (ö. 62/681) ve Abdullah b. Abbas (ö. 68/688), tâbiînden Tâvûs (ö. 106/725) ve Zührî (ö. 124/742) ile Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre gerek urûz[330] gerekse de para mukabilinde bu işlemin yapılması caizdir. Sahâbeden Abdullah b. Ömer b. Hattâb (ö. 73/692), tâbiînden Ömer b. Abdilaziz (ö. 101/720) ve İbn Cüreyc'e (ö. 150/767) göre peşin olarak ödenen bedelin urûz olması durumunda bu işlem caiz, yoksa değildir. Tâbiînden Şa'bî (ö. 104/722), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) ile Süfyân es-

[328] Fahrettin Atar, "Mükatebe", XXXI, 531.
[329] Fahrettin Atar, "Mükatebe", XXXI, 532-533.
[330] "Urûz, altın ve gümüş para dışında kalan mal türlerini ifade eden fıkıh terimi." Bilgi için bk.: Hasan Hacak, "Urûz", *DİA*, XLII, 181.

Sevrî (ö. 161/778), Osman el-Bettî (ö. 143/760) ve Şâfiî mezhebine göre ise bu işlemin gerek urûz gerekse de para karşılığında yapılması caiz değildir.[331]

Bir taraftan söz konusu işlemi caiz gören, fakat köle olmayanların aralarında gerçekleştirdiği aynı işlemi caiz görmeyen Şeybânî, iki işlem arasındaki farkı şu şekilde izah etmiştir: "Mükâteb hâlâ efendisinin kölesi ve mülkü sayıldığı için, efendisinin ondaki alacağı gerçek anlamda bir hakkı temsil etmemektedir. Nitekim bundan ötürü ikisi arasında faiz de tahakkuk etmez." Konuyla ilgili zıt bir örneğe de yer veren Şeybânî, bin dirhem tutarındaki vadeli bir bedel üzerinden mükâtebe akdi yapıldıktan sonra, vade dolumunda bir sene tecil edilmesi karşılığında borca yüz dirhem eklenmesi üzerine mükâteb ile efendisi arasında sulh yapılması durumunda bu sulhun geçerli olduğunu belirtmiştir. Zira bu işlem, gerçek anlamda bir muâvaza değildir.[332] Benzer şekilde konuyu ele alan Serahsî'ye göre de, taraflardan biri diğerinin kölesi olduğu için bu işlemde muâvazaya nispetle yardımlaşma anlamı daha ağır basmaktadır. Nitekim efendinin mükâteb kölesine ödemede kolaylık göstermesi, üstlendiği kitâbet bedelinin bir kısmını düşürmesi ve ona maddi yardım yapması menduptur. Bu açıdan bakıldığında efendinin yaptığı indirim işlemi, zâten şer'an teşvik edilen bir fiildir. Diğer taraftan vade hakkını ıskat edip kullanmayan mükâteb köle de, özgürlük şerefine nail olma amacıyla yine dinen teşvik edilen bir iş işlemektedir. Dolayısıyla bu işlem, özgür kişiler arasında cereyan eden benzer iskonto işlemleri gibi vadenin parayla mübadelesi olarak değerlendirilemez.[333] Mâlikî mezhebinde de benzer açıklamalara yer verilmiştir.[334]

Hanbelî mezhebi fakihlerinden İbn Kudâme, el-Muğnî adlı eserinde cevaz verenler ile vermeyenlerin adlarını verdikten sonra her iki tarafın gerekçelerini zikretmiş ve bu meyanda şunları kaydetmiştir: Şâfiî'ye göre bu işlem, Câhiliye faizine benzediği için caiz değildir. Nitekim her ikisinde de vadenin malî bir karşılığı vardır. Ayrıca bu

---

331 Mâlik, "Mükâteb", 5; Şeybânî, *el-Asl*, XI, 164; Abdürrezzak, *el-Musannef*, VIII, 428-431; İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, Beyrut: Dâru Kurtuba, 2006, XI, 391-392; Cessâs, *Muhtasaru İhtilâfi'l-ulemâ*, thk. Abdullah Nezir Ahmed, Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1995, 434-435; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIV, 557; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 696; Desûkî, *Hâşiye 'ale'ş-Şerhi'l-kebîr*, IV, 390. Ebû Yûsuf'un *el-İmlâ* (*el-Emâlî*) adlı eserinden, mükâtebeyle ilgili bu işleme cevaz vermediği aktarılmıştır. Bilgi için bk.: Cessâs, *Muhtasaru İhtilâfi'l-ulemâ*, 435

332 Şeybânî, *el-Asl*, V, 212; VI, 202; XI, 164-165. Bu mesele, Hanefî mezhebindeki mükâteb ile efendisi arasında faizin söz konusu olduğunu söyleyen görüşle ters düşmektedir.

333 Serahsî, *el-Mebsût*, VIII, 6.

334 Sahnûn, *el-Müdevvene*, VII, 88-90;

işlem, özgür kişiler arasında caiz olmadığı gibi mükâteb ile efendisi arasında da caiz olmamalıdır. Zira faiz yasağı onlar için de geçerlidir. Cevaz görüşünü savunanlara göre ise, söz konusu işlemdeki kitabet bedeli sahih ve istikrarlı bir borç değildir. Bundan dolayı mükâteb köle, bunu ödemeye zorlanamayacağı gibi borcu doğuran sözleşmeden tek taraflı olarak cayması da mümkündür. Yine bu sebeple söz konusu borç, mükâteb adına kefalet bi'n-nefs yapmaya da elverişli değildir. Ayrıca mükâtebin yapacağı ödeme sonuçta efendisinin malıdır. Dolayısıyla ortada gerçek anlamda bir muâvaza bulunmamaktadır. Öte yandan mükâtebe sözleşmesinin dinen meşru kabul edilmesinin temelinde, özgürleştirmeye aracı olması yatmaktadır. Bu borcun vadeye bağlanmasına verilen izin de özgürlüğe giden yolun kısaltılması ve mükâtebin işinin kolaylaştırılması amacına hizmet etmektedir. Dolayısıyla mükâteb kölenin eline, üzerindeki borcun bir kısmının düşmesiyle birlikte erken ödeme fırsatı geçtiğinde onun için bu, özgürlüğüne kavuşturma ve işini kolaylaştırmada büyük bir adım olacaktır. Böylelikle mükâteb köle için taşıdığı anlam ve yarar göz önünde bulundurularak bir yönden kul hakkı olan efendisinin alacağının bir kısmı ıskat edilmiş, diğer taraftan da Allah hakkı olan vadenin maddî karşılığı bulunmaması ilkesi çiğnenmemiş ve tecil mükâteb lehine yorumlanmış olacaktır. Bunlardan ötürü bu borç, diğer borçlara benzememektedir. Efendisiyle arasındaki kölelik ilişkisi (rakabe mülkiyeti) hâlâ devam ettiği için, mükâtebin diğer özgür insanlarla eşit tutulması yanlıştır. Mükâteb ile efendisi arasında diğer faiz işlemlerinin gerçekleşebileceğini kabul etsek bile bu işlem Câhiliye faizi kapsamında değerlendirilemez. Zira söz konusu işlemde alacağın bir kısmı düşürülüp eksilmekteyken Câhiliye faizinde ise alacak miktarı artmaktır. Diğer taraftan Câhiliye faizi, borçlunun mal varlığını tüketip ödeyemeyeceği borçların altına girmesine yol açarken iskonto işlemi, mükâtebin özgürlüğüne kavuşup kölelikten kurtulmasına vesile olmakta ve onun işini kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla sonuçları itibarıyla bu denli farklı olan iki mesele arasında yapılan kıyas da geçersizdir.[335]

Konuyla ilgili bu açıklamalara bakılırsa, köle ile efendisi arasında şartlı yardımlaşmanın caiz olduğu ve her iki tarafa çıkar sağlayan şartların yasak kapsamına girmediği anlaşılmaktadır. Arka planında anlaşmazlık yatan sulh işlemini yardımlaşma

[335] İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIV, 557.

olarak yorumlama fikri biraz uzak bir ihtimal olsa da sulh dışındaki tekliflerde bu olasılık gözardı edilmemelidir. Özellikle son açıklamadan yola çıkılarak, alacaklı ile borçlu arasındaki iskonto işleminin borç faiziyle taban tabana zıt bir işlem olduğu, bu açıdan köle ve özgür kişiler arasında fark olmadığı da söylenebilir.

İKİNCİ BÖLÜM
İSKONTOYA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ

I. Genel Olarak İskontoyla İlişkili Görüşler

Dört mezhebin de içinde yeraldığı fakihlerin çoğunluğuna göre, vade öncesi yapılan erken ödeme indirimi -tersten de olsa- faize benzemekte ve bu benzerlik söz konusu işlemde faiz şüphesine yol açmaktadır. Karşıt görüşteki fakihlere göre bu işlem, karşılıklı gerçekleştirilen bir ihsan; ibra ve ıskat ameliyesi olup faiz değildir. Burada tartışmanın esas olarak cereyan ettiği meseleyi belirleme açısından birkaç noktaya açıklık getirilmesinde fayda olacaktır.

Esasında iskontonun tanımından da anlaşılacağı üzere miktarında indirim yapılacak borçtan maksat, ifa vakti yani vadesi henüz gelmemiş olan müeccel (vadeli) edimlerdir. Zira başından itibaren bağlayıcı bir vadesi olmaması hasebiyle peşin kabul edilen borçlar ile başlangıç bakımından müeccel olup vadesinin gelmiş olması açısından muaccel olan edimlerde fakihlerin herhangi bir görüş ayrılığı söz konusu değildir. Şöyle ki, vadenin ya baştan itibaren bulunmaması veya sonradan nihayete ermesinden ötürü vadenin bilfiil varlığından söz edilemeyeceğinden dolayı yapılacak indirimin vadeye tekabülünden söz edilemez. Dolayısıyla da faiz şüphesi tahakkuk etmeyeceği için söz konusu işlem, edimin alınmayan kısmında kısmen ibrâ ve geri kalan kısmında ise alacağın tahsili olduğundan herkese göre caiz olmalıdır. Hatta bunun dinen teşvik edilen bir uygulama olduğu bile söylenebilir. Nitekim ileride ele alınacağı üzere, Mescid-i Nebevî'de Ka'b b. Mâlik (ö. 50/670) ile Abdullah b. Ebî Hadred (ö. 71/691-692) arasında cereyan eden alacak tartışmasında bu işlem, Hz. Peygamber'in tavsiyesine mazhar olmuştur ki hadis şarihleri tarafından buradaki alacağın peşin olduğu belirtilmektedir.[336]

Edimin kaynağı açısından konuya bakılacak olursa, burada da işlemin caiz kabul edilmemesi için edim kaynağının, vadeye bağlanması bağlayıcılık arz eden bir hukuki işlem olması gerekmektedir. Bu da üç mezhebin genel görüşüne göre tüketim

[336] İbn Battâl el-Kurtubî, *Şerhu'l-Câmi'i's-sahîh*, 2. bs., Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2003, VIII; Osmânî, *Bühûs fî kadâyâ fikhiyye mu'âsıra*, Dımaşk: Dâru'l-kalem, 2013, I, 29-32.

ödüncü (karz) sözleşmesi için geçerli değildir. Zira karz akdi, mahiyeti itibarıyla bir teberru akdi sayıldığından vade şartına bağlanması geçersiz olup şer'an vadenin varlığı söz konusu değildir. Bu durumda zamanın indirim yapılan kısma tekabülünden doğan faiz şüphesi de bulunmadığından karz sözleşmesi konumuzun kapsamında değerlendirilmez. Öte yandan Mâlikîlerin de içinde bulunduğu karşıt görüştekilere göre ise karz sözleşmesindeki vade şartı bağlayıcılık arz ettiğinden dolayı yapılacak indirim miktarının vadeye tekabülü, yani faiz şüphesi söz konusu olur. Bundan dolayı Mâlikîler, müeccel karz sözleşmesinde yapılan erken ödeme indirimini de yasak kapsamında değerlendirirler.[337]

İşlemin taraflar arasındaki sunum şekline göre konuya bakılacak olursa alacaklının, borçluya yapacağı indirim teklifinde borçlunun peşin ödemesini veya borçlunun, alacaklıya yapacağı peşin ödeme teklifinde alacaklının borç miktarında indirim yapmasını şart koşmaması durumunda söz konusu işlem caiz görülmektedir.[338] Bazı kaynaklarda, Mâlikîlerin sedd-i zerî'a delili gereğince bunu da caiz görmediği aktarılmaktadır ki bu, Mâlikîlerin faize vasıta kılınması muhtemel vadeli satışlardaki (büyû'u'l-âcâl) görüşleriyle de bağdaşmaktadır.[339]

II. Caiz Görmeyenler ve Delilleri

Vadesi henüz gelmemiş borcun erken ödenmesine karşılık yapılan indirim anlamında olan iskonto, İslâm hukukunda daha çok "indirim yap ve peşin tahsil et" (ضَعْ وتَعَجَّلْ) adıyla bilinmektedir.[340] İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre, böyle bir işlem caiz değildir. Nitekim sahâbeden Ömer b. Hattâb (ö. 23/644), Mikdâd b. Amr (ö. 33/653),[341] Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Abdullah b. Ömer (ö. 73/692), Tâbiînden Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713), Şa'bî (ö. 104/722), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728), Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729), Hakem b. Uteybe (ö. 115/733), Ma'mer b. Râşid (ö. 153/770) bu

[337] Sahnûn, IX, 130; Nefrâvî, *el-Fevâkihü'd-devânî*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1995, II, 90-91; Osmânî, *Bühûs fî kadâyâ fikhiyye mu'âsıra*, I, 31-32.
[338] Sahnûn, IX, 123; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, XI, 65; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 187; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VIII, 83-84; Sübkî, Takıyyüddin, *el-Fetâvâ*, Beyrut: Dâru'l-m'arife, bs. ty., I, 340.
[339] İbrahim b. Muhammed Kasım, "Hükmü'l-iskât mine'd-deyni'l-müeccel ıvadan 'ani't-ta'cîl", *Mecelletü'l-Bühûsi'l-İslâmiyye*, S. 81 (2007), s. 218.
[340] Osmânî, *Bühûs fî kadâyâ fikhiyye mu'âsıra*, I, 25.
[341] Mikdâd b. Esved olarak da bilinmektedir.

işlemin caiz olmadığını söylemiş,[342] ayrıca Kabîsa b. Züeyb (ö. 86/705), Sâlim b. Abdillah b. Ömer (ö. 106/725), Süleyman b. Yesâr (ö. 107/725), Kasım b. Muhammed b. Ebî Bekr (ö. 107/726), Rebîatürre'y (ö. 136/753), Osman el-Bettî (ö. 143/760), Ebû Hanîfe (ö. 150/767), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Mâlik b. Enes (ö. 179/795), Hüşeym b. Beşîr (ö. 183/799), İbn Uleyye (ö. 193/809), Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814), sahih görüşe göre Şâfiî (ö. 204/820), İshak b. Râhûye (ö. 238/853), en meşhur görüşe Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855),[343] Zâhirîlerden İbn Hazm (ö. 456/1064) ve Zeydîlerden Ebû Tâlib Yahya b. Hüseyin'inden (ö. 424/1033) de bu işlemi caiz görmediği aktarılmıştır.[344] Fakat bu caiz görmeyenlerden Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Sîrîn ve Süfyân es-Sevrî'ye göre, peşin ödenen bedelin urûz olması durumunda söz konusu işlem caizdir.[345] Mâlik b. Enes'in de bu görüşte olduğu söylenmektedir.[346]

A. Merfû Hadisler

1. *Mikdâd Hadisi*

Mikdâd b. Esved adlı sahâbîden aktarıldığına göre o şöyle demiştir: "Bir adama, belli bir süreliğine[347] yüz dinar borç vermiştim. Fakat sonra Hz. Peygamber'in sevk ettiği bir seriyyede (gidecekler arasında) adımın çıkması üzerine (borç verdiğim) o

---

342 Abdürrezzak, *el-Musannef*, VIII, 71-74. Söz konusu rivayetlerde Hasan el-Basrî, Muhammed b. Sîrîn, el-Hakem b. 'Uteybe ve Ma'mer'in bu işlemi mekruh saydığı geçmektedir.

343 Sahnûn, *el-Müdevvene*, IX, 130; İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî, *el-İşrâf 'alâ mezâhibi ehli'l-ilm*, Ra'sü'l-hayme: Mektebetü Mekke es-Sekâfiyye, 2005, VI, 255-256; a.mlf., *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, 2. bs., Feyyûm: Dâru'l-felâh, 2010, XI, 56-58; Cessâs, *Muhtasaru İhtilâfi'l-ulemâ*, IV, 435; İbn Abdilber en-Nemerî, *el-İstizkârü'l-câmi' li mezâhibi fukahâ'i'l-emsâr ve 'ulemâ'i'l-aktâr fî mâ tezammenehü'l-Muvatta' min me'âni'r-re'y ve'l-âsâr*, Beyrut: Dâru Kuteybe, 1993, XX, 260-264; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 109. Said b. Cübeyr'in de cevaz vermeyenlerden olduğu söylenmiştir. Bilgi için bk.: Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 467. Sahnûn *el-Müdevvene* adlı eserinde İbn Vehb, Ebû Sa'îd el-Hudrî ve İbn Abbas'ın da bu işlemi caiz görmediklerini aktarmışsa da bu, İbn Abbas'ın fazlalık ribasıyla ilgili görüşünden döndüğüne kıyasla ortaya atılmış bir çıkarım gibi gözükmektedir. Yoksa günümüze ulaşan kaynaklarda İbn Abbas'ın cevaz görüşünden döndüğüne dair herhangi bir sözüne rastlanılamamaktadır. Bilgi için bk.: Özsoy, *Faiz ve Problemleri*, s. 202, 233-236. Ayrıca yukarıdaki kaynaklarda zikredilen zevatın bu işlemi mekruh olduğunu söyleyerek yasakladıkları geçmektedir. Konuyu aynı şekilde ele alan ve onu Câhiliye ribasına kıyasla mekruh olduğunu söyleyen İmam Mâlik'in bu sözünün şerhi sadedinde, buradaki mekruh ifadesinin haram anlamında olduğu söylenmiştir. Konuyla ilgili yukarıdaki kaynaklarda geçen mekruh ifadesinin de bu anlamı taşıdığı düşünülmektedir. Bk. Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî, *Şerhu'l-Muvatta'*, Kahire: Mektebetü's-sakâfe, 2003, III, 484.

344 İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VIII, 83; İbnü'l-Murtazâ, *el-Bahrü'z-zahhâr el-câmi' li mezâhibi 'ulemâi'l-emsâr*, III, 409; 5/95-96.

345 Abdürrezzak, *el-Musannef*, VIII, 71-74.

346 İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, XX, 262.

347 Hadisin metninde geçen "belli bir süreliğine" ifadesi, her ne kadar Beyhakî rivayetinde olmasa da metnin iç tutarlılığı için, Ebû Nu'aym rivayetinde bulunan bu ziyadenin burada takdir edilmesi gerekmektedir. Zira bu ifade takdir edilmezse hadisin devamında geçen "bana peşin olarak doksan dinar ver" ifadesi anlamsız kalır. Zira ortada vade olmadığı için peşin ödeme talebi manasız olur.

adama şöyle dedim: 'Bana peşin olarak doksan dinar ver, ben de geri kalan on dinarlık alacağımı düşeyim.' Bunun üzerine o kişi bu teklifimi kabul etti (ve alacağımı bu şekilde tahsil ettim.) Daha sonra bu işlemi Peygamber Efendimize anlattığımda o şöyle buyurdu: '*Ey Mikdâd, hem faiz yedin, hem de yedirdin!*"[348]

Hadis, senedi bakımından eleştiriye tabi tutulmuştur. Nitekim kaynaklarda, Muhammed b. Yûnus el-Küdeymî > Gânim b. Hasan b. Salih es-Sa'dî > Yahya b. Ya'lâ el-Eslemî > Abdullah b. Ayyâş b. Abbas > Ayyaş b. Abbas > Sâlim b. Ebî Ümeyye Ebü'n-Nadr el-Medenî > Büsr b. Saîd > el-Mikdâd b. el-Esved yoluyla aktarılan hadisin senedindeki Muhammed b. Yûnus birçok muhaddis tarafından müttehem bi'l-vad' ya da metruk kabul edildiği için,[349] esasında bu hadisin fıkhî istidlâle elverişli olamayacak derecede çok zayıf olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Beyhakî de hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir. Yine senetteki râvilerden Yahya b. Ya'lâ el-Eslemî[350] ile Abdullah b. Ayyâş b. Abbas'ın[351] da muhaddislerce zayıf birer râvi oldukları söylenmiştir.

Senedi bakımından çok zayıf olduğu belirtilen söz konusu hadis, metni açısından da tenkit edilmiştir. Bu kapsamda böyle bir hadisin Hz. Peygamber'e nisbeti kabul edilse bile bu hadisin konumuzla alakası olmadığı söylenmiştir.[352] Zira hadiste geçen işlem vadeli bir ikrâz, yani ödünç para verme işlemi olup herhangi bir ticari akitten doğan bir vadeli borç söz konusu değildir. Diğer bir ifadeyle hadiste sözü edilen eylem, karz (tüketim ödüncü) sözleşmesi olup selem akdi değildir. Zira hadisin metninde geçen ifade "bir adama belli bir süreliğine yüz dinar ödünç verdim" (أسْلَفْتُ رَجُلاً مائةَ دينارٍ إلى أجل) şeklinde olup Arapçada bu fiil yukarıdaki gibi kullanıldığında selem akdi

---

348 Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ma'rifetu's-sahâbe, Riyad: Dâru'l-vatan, 1419/1998, V, 2555; Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ, VI, 28. Hadisin Arapça metni: (أسْلَفْتُ رجُلاً مائةَ دينارٍ [وفي رواية أبي نعيم زيادةُ: إلى أجلٍ]، ثم خرج سهْمي [وفي رواية: اسمي] في بَعْثٍ بعثه رسول الله صلى الله عليه وسلم، فقلتُ له: عجِّلْ لي تسعين دينارًا وأحُطُّ عشرَةَ دنانيرَ. فقال: نعم. فذكر [وفي روايةٍ: ذكرتُ] ذلك للنبي صلى الله عليه وسلَّم، فقال: "أكلتَ رِبًا يا مقدادُ وأطعمتَه").

349 Bu râviyi müttehem bi'l-vaz' ya da metruk olarak değerlendirenler arasında Ebû Dâvûd, İbn Hibbân, İbn Adî, Dârekutnî ve Zehebî gibi muhaddisler yer almaktadır. Ayrıca İbn Hacer el-Askalânî'nin de *Tehzîbü't-Tehzîb* adlı eserinde bu görüşe meylettiği anlaşılmaktadır. Bilgi için bk.: İbn Hibbân, *Kitâbü ma'rifeti'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, Riyad: Dâru's-sumey'î, 2000, II, 332; İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'ir-ricâl*, 3. bs., Beyrut: Dâru'l-fikr, 1988, VI, 292; Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, (t.y.), IV, 74; İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1995, III, 741-743; a.mlf., *Fethu'l-Bârî*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1960, I, 460; Sıbt İbni'l-Acemî, *el-Keşfü'l-hasîs*, Beyrut: Âlemu'l-kütüb, 1987, s. 254; Şerîf Hâtim b. Ârif el-Avnî, *Şerhu'l-Mûkıza*, Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 2006, s. 186.

350 İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 3. bs., Halep: Dâru'r-rüşd, 1991, s. 598.

351 Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnavûd, *Tahrîrü Takrîbi't-Tehzîb*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1997, II, 250.

352 Gays, *Nazariyyetü'l-hasmi'z-zemenî*, s. 150.

yapma anlamına değil, karz yoluyla borç verme anlamına gelmektedir. Ayrıca hadisin metninde geçen para veresiye olduğundan dolayı da fiile selem akdi yapma anlamı verilemez. Çünkü selem akdinde paranın peşin, müslemün fîh olan mebî'in ise veresiye olması gerekmektedir.[353] Dolayısıyla bu hadis sadece Mâlikîler ve onlar gibi karz akdindeki vadeyi bağlayıcı görenlere göre konuyla alakalı ve delil olarak gösterilebilir. Zira hadiste geçen ifadeye göre karz akdi vadeye bağlanmıştır ki peşin ödeme karşılığı indirim yapma anlamına gelen bu durumda zamana bir bedelin tekabülü söz konusudur.[354]

Öte yandan karz akdindeki vadenin bağlayıcılığını kabul etmeyen cumhura göre ise bu hadisin konuya delil olarak gösterilmesinin yanlış olması gerekir. Şöyle ki, cumhura göre karz akdinde vade bağlayıcı olmadığından, vade şart koşulsa bile borç peşin kabul edilir ve zamanın bedele tekabülüyle ilgili bir sorun ortaya çıkmaz. Dolayısıyla vadesi gelmiş borçtan indirim yapmanın caiz olduğunu söyleyen cumhur adına bu hadisin konuyla ilgili delil olarak sunulması hatalı gözükmektedir.[355]

2. *İbn Ömer Hadisi*

İbn Ömer'den şöyle dediği aktarılmıştır: "Allah'ın elçisi şigarı, mecr ve garar satışını, kâli'i kâli' mukabilinde (deyni deyn karşılığı) satmayı ve peşini veresiye karşılığında satmayı yasaklamıştır." (Râvi) der ki: "Mecr: Hayvanın karnındaki yavrudur. Garar: Yanında olmayanı[356] satmandır. Kâli'i kâli' karşılığı demek, deyni deyn mukabilinde satmak anlamındadır. Peşini veresiye karşılığı satmak demek, (örneğin) senin bir adamdan bin dirhem alacağın olup onun sana 'beş yüzünü peşin

---

353 *el-Mu'cemu'l-vesît*, Kahire: Mektebetü'ş-şürûki'd-devliyye, 2004, (سلف) maddesi. Aynı fiil (في) ve (إلى) harf-i cerleriyle birlikte kullanıldığında ise selem akdi yapmak, selem akdiyle birine bir şeyi vermek anlamına gelmektedir. Bilgi için bk.: İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (س ل ف) maddesi, IX, 158.

354 Nefrâvî, II, 90-91; Osmânî, *Bühûs fî kadâyâ fıkhiyye mu'âsıra*, 29-32.

355 İbn Cüzey, *el-Kavânînü'l-fıkhiyye*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013, s. 427-428; Osmânî, *Bühûs fî kadâyâ fıkhiyye mu'âsıra*, I, 29-32; Abdullah Durmuş, "Fıkıhta Karz (Ödünç) Sözleşmesinde Vade Şartının Bağlayıcılığı Meselesi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 16 (2010), s. 315-330. Ayrıca konunun geçtiği klasik eserlere bakıldığında Ebû Nu'aym (ö. 430/1038) ve Beyhakî'ye (ö. 458/1066) kadar Mikdâd hadisinin delil olarak gösterilmemiş olması, konuyu ele alan muhaddis ve fakihlerin de onu sahâbî görüşleri ve Câhiliye faizine kıyasla anlatmaya çalışmaları manidar gözükmektedir. Hadisin çok zayıf olması da buna katılacak olursa olay biraz daha aydınlanmaktadır. Örnek olarak bk.: Mâlik, II, 673; Muhammed b. el-Hasen, *Muvatta'u'l-İmâm Mâlik*, s. 247; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, XI, 56; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, II, 186-187.

356 "Sahip olmadığını satmandır" diye de anlam verilebilir. Bilgi için bk.: İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî*, IV, 349.

ödeyeyim de geri kalanı bırak' demesidir. Şigar ise bir kadınla, başka bir kadın (ile evlenilmesi) karşılığında mehir olmaksızın evlenmedir."[357]

Bu hadis senedi açısından çok zayıf gözükmektedir. Zira ilgili kaynaklarda yapılan araştırmalar neticesinde, İbn Ömer'den garar satışı yasağına dair aktarılan hadisin toplamda üç tarikten aktarıldığı, fakat peşini veresiye karşılığında satmaya sadece Bezzâr'ın aktardığı Musa b. Ubeyde > Abdullah b. Dinar yolunda değinildiği görülmektedir.[358] Muhaddislerce Musa b. Ubeyde er-Rebezî genelde zayıf bir râvi olarak nitelendirilirken, özellikle Abdullah b. Dinar'dan olan rivayetlerinin daha zayıf ve münker olduğu ifade edilmiştir.[359] Dolayısıyla böyle zayıf bir râvinin diğer sika râvilere muhalif olarak getirdiği hadisin münker olarak değerlendirilip hadisin fıkhî istidlâle elverişli olamayacak derecede çok zayıf olması gerekmektedir.[360]

Diğer taraftan hadisin metninin de sorunlu olduğu düşünülmektedir. Çünkü metinde geçen "peşini veresiye karşılığında satma" ifadesine hadisin devamında getirilen açıklama, senetteki râvilerden birine ya da Bezzâr'a aittir.[361] Dolayısıyla bu ifadeye böyle bir anlam yüklemesinin İbn Ömer'e ait olmadığı anlaşılmakta olup ifadenin başka anlamlara da ihtimalli olduğu göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca hadis, istidlale elverişli kabul edilse bile peşini veresiye karşılığında satma ifadesi, sarf akdindeki meclis şartı kapsamında değerlendirilebilir. Yoksa veresiye satışlar da bir bakıma peşin malın veresiye para karşılığı satıldığı bir akit türüdür ki bunun sahih olduğu hususunda âlimler arasında neredeyse ihtilaf yoktur. Sonuç olarak söz konusu ifadeye bakıldığında genel ve ihtimalli bir tabir olduğu ve bunun konumuzla ilgili olduğuna dair açıklamanın İbn Ömer'e ait olmadığı görülmektedir. Böyle ihtimalli bir ifadenin bazı ravilerce konumuza tahsis edilerek tefsir edilmesinin delil anlamı taşımadığı göz önünde bulundurulacak olursa, bu hadisin konuyla ilgili gösterilmesi problemli gözükmektedir.

---

357 Bezzâr, *el-Bahrü'z-zahhâr*, Medine: Mektebetü'l-ulûmi ve'l-hikem, 2004, XII, 297.
358 Nebîl b. Mansûr, *Enîsü's-sârî*, Beyrut: Müessesetü'r-reyyân, 2005, VIII, 5689.
359 İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 181-183; a.mlf., *Takrîbü't-tehzîb*, s. 552.
360 Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1994, IV, 144; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1965, II, 157.
361 İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye*, II, 157.

B. Sahâbe Kavilleri

1. *Ömer b. Hattâb'ın Görüşü*

Ebü'l-Minhâl Abdurrahman b. Mut'im'den şöyle dediği aktarılmıştır: "İbn Ömer'e, vadeli bir alacağımın bulunduğu kişiye, peşin ödeme yapması durumunda borç miktarını düşürme teklifinde bulunmamla ilgili fetva sorduğumda o şöyle cevap verdi: 'Müminlerin emîri (yani Ömer b. el-Hattâb) aynı deyn mukabilinde (peşini veresiye karşılığında) satmamızı yasakladı."[362]

Her ne kadar bazı âlimler bu görüşü Hz. Ömer'e dayandırsalar da,[363] İbn Ömer'in yukarıdaki aktardığından başka Hz. Ömer'in iskontoya dair açık bir sözünün bulunmaması, bu görüşün ona nisbetiyle ilgili şüphe uyandırmaktadır. Çünkü İbn Ömer iskontoyla ilgili soruya cevap verirken, babası Hz. Ömer'den işittiği ve konuyla doğrudan alakalı olan bir görüşünü aktarmamış, aksine genel olarak alışveriş yasaklarına dair bir konudaki görüşünü aktararak sanki sorulan sorunun da bu kapsamda değerlendirileceğini ve özel olarak bu meselede babasının da böyle fetva vereceğini îma etmek istemiştir. Gerçi kişinin babasını daha iyi bileceği, dolayısıyla babasının bu meseleyi genel olan aynı deyn mukabilinde satma yasağının altında değerlendirdiğine dair İbn Ömer'in özel bir bilgiye sahip olma ihtimali de elbette vardır. Fakat böyle doğrudan konuyla ilgili olan bir bilgiye sahip olan İbn Ömer'in, ilgili konudaki soruya cevap verirken, aynı deyn mukabilinde satma gibi genel bir satış yasağını aktarıp da doğrudan konuyla ilgili babasının görüşünü paylaşmaması biraz tuhaf durmaktadır. Buradan yola çıkılarak, İbn Ömer'in iskontoyla ilgili babasının görüşünü akıl yürütme yoluyla çıkarttığı ve buna işaret için de onun benzer bir konudaki görüşünü getirdiği söylenebilir. Nitekim aynı deyn mukabilinde satmakla ilgili bizzat İbn Ömer'in babasından aktardığı daha açık hadisler vardır. Bunlar ise sarf akdindeki akit meclisinde her iki bedelin de hazır bulundurulması ve tarafların birbirlerinden ayrılmadan her

---

[362] Abdürrezzak, *el-Musannef*, VIII, 72; İbnu'l-Münzir, *el-Evsat*, XI, 57; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 28.

[363] Şeybânî, *Muvatta'u'l-İmâm Mâlik*, s. 247; Sahnûn, IX, 130. Sahnûn'un İbn Vehb'ten aktardığına göre, Hz. Ömer bu işlemin mekruh olduğunu söylemektedir. Buradaki mekruh tabirinin haram anlamına gelebileceği göz ardı edilmemelidir.

ikisinin de peşin olarak teslim edilmesi gerektiğiyle ilgili hadislerdir.[364]

2. *Mikdâd b. Esved'in Görüşü*

Ebu'l-Me'ârik Ali el-Vâdî'den[365] şöyle aktarılmıştır: "Hz. Osman zamanında, Mehre kabilesinden bir adamın Gâfık kabilesinden bir adama yüz dinar borcu vardı. Derken Müslümanlar bir yerden yüklü bir miktar ganimet elde ettiler. Bunun üzerine Mehrî olan zat alacaklı olana şöyle bir teklifte bulundu: 'Yüz olan borcumu silmen şartıyla sana peşin yetmiş dinar öderim.' Hâlbuki yüz dinarlık borcun henüz vadesi gelmemişti. Gâfik kabilesinden olan alacaklı bunu kabul etti. Birden Mikdâd b. el-Esved yanlarına geldi ve kendine doğru çekip durdurmak için bineğinin gemine asıldı. Olay ona anlatılınca onlara şöyle dedi: 'İkiniz de Allah'a ve Elçisine harp ilan ettiniz!'"[366]

3. *Zeyd b. Sâbit'in Görüşü*

Ebû Sâlih 'Ubeyd'den şöyle dediği aktarılmaktadır: "Dâr-ı Nahle[367] ahalisinden birilerine veresiye bir kumaş satmış, sonra da oradan çıkıp Kûfe'ye gitmek istemiştim. Derken onlar, bana alacağımın bir kısmını düşürmemi ve (geri kalanı da vadesinden önce) peşin ödemeyi teklif ettiler. Ben de bunu Zeyd b. Sabit'e sordum, o da bana şöyle cevap verdi: 'Bu parayı yemeni ve başkalarına yedirmeni emretmem[368]/tavsiye etmem.'"[369]

---

364 Mâlik, " Büyû'", 34-36, 38.

365 Ebû Hâtim er-Râzî bu zatın meçhul olduğunu söylemiştir. Bilgi için bk.: İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1952, VI, 209; İbn Kutluboğa, *es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-kütübi's-sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed, San'â: Merkezu'n-Nu'mân, 2011, VII, 249.

366 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Silefî, 2. bs., Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994, XX, 252. Heysemî, Ebu'l-Me'ârik'in meçhul olduğunu, senetteki diğer râvilerin sika olduğunu bildirmektedir. Bilgi için bk.: Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IV, 209, 234.

367 Medine'de manifaturacıların bulunduğu bir mahalle. Bilgi için bk.: Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta'*, III, 482.

368 Bu lafızla kasdedilen, bu işlemin haram olduğunu ifade etmektir. Nitekim diğer bir rivayette Zeyd'in, vade öncesi iskontolu ödeme işlemini faiz olarak nitelendirmesi de bunu destekler niteliktedir. Bilgi için bk.: Bâcî, *el-Müntekâ*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'lilmiyye, 1999, VI, 448; İbnu'l-Münzir, *el-Evsat*, XI, 57.

369 Mâlik, "Büyû'", 81; Abdürrezzak, *el-Musannef*, VIII, 71. Serahsî *el-Mebsût* adlı eserinde, Zeyd b. Sâbit'in vade öncesi iskontolu ödemeyi caiz gördüğünü nakletmekteyse de diğer kitabı *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*'de Hz. Zeyd'i caiz görmeyenler arasında saymaktadır. Serahsî'nin *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr* adlı eserini *el-Mebsût*'tan sonra kaleme aldığı göz önünde bulundurulursa ikinci naklin daha doğru olduğu söylenebilir. Bilgi için bk.: Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 126; XXI, 31; a.mlf., *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997, IV, 185; M. Hamîdullah, "Serahsî", DİA, XXXVI, 546-547.

4. *İbn Ömer'in Görüşü*

Zührî, Sa'îd b. el-Müseyyeb ve İbn Ömer'in her ikisinden de şöyle dediklerini aktarmıştır: "Her kimin belli bir vadeye bağlı bir alacağı olur da bunun bir kısmını peşinen tahsil etme karşılığında diğer kısmını almazsa yapmış olduğu bu işlem faizdir." (Senetteki râvilerden) Ma'mer der ki: "Bizden önce herkes bu işlemi mekruh saymıştır."[370]

Sâlim b. Abdillah'tan şöyle aktarılmıştır: "İbn Ömer'e, vadeli bir alacağı olan kişinin, alacak miktarını düşürmesi, buna mukabil borçlunun da ödemeyi peşin yapmasının hükmü soruldu. İbn Ömer de cevaben, bu işlemin mekrûh olduğunu söyleyerek onu yasakladı."[371]

Ziyâd b. Meysera'nın babasından şöyle dediği nakledilmiştir: "İbn Ömer'e, bir adama vadeli dört bin dirhem borcum olduğunu ve bana, iki binini peşin vermem karşılığında geriye kalan iki bini düşürmeyi teklif ettiğini sorduğumda bana bu işin şer'an yasak olduğunu söyledi. Sonra iki defa daha sordum ve her keresinde aynı cevabı verdi. Dördüncü kez aynı şeyi sorduğumda ayağa kalktı ve kolumdan tutup (insanlara) şöyle dedi: 'Bu adam kendisine faiz yedirmemi istiyor."[372]

Mekkeli bir adamın babasından şöyle aktarılmıştır: "Bir adama borcum olduğunu ve bana, peşin ödeme yapmam karşılığında alacak miktarında düşürme yapmayı teklif ettiğini İbn Ömer'e sorduğumda bana bu işin şer'an yasak olduğunu söyledi. Ona: 'Alacağı onun malı, bana da bir kısmını hibe ediyor.' dediğimde bana aynı şekilde cevap verdi. Aynı sözü bir daha söylediğimde ise elimden tutup (insanlara) dedi ki: 'Bu adam kendisine faiz yedirmemi istiyor."[373]

İbn Yâmîn'in azatlısı Kays'tan şöyle dediği aktarılmıştır: "İbn Ömer'e, ticaret maksadıyla Basra ve Şam topraklarına kadar gittiğimizi, veresiye satış yaptığımızı, şehirden [hesapları kapatarak] çıkmayı istediğimizde ise borçluların, peşin ödeme

---

370 Abdürrezzak, *el-Musannef*, VIII, 71.
371 Mâlik, *el-Muvatta'*, "Büyû'", 82.
372 Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1936, s. 185.
373 Ebû Yûsuf, s. 186.

karşılığında indirim yapmamızı bize teklif ettiklerini sorduğumda bana (insanlara dönerek) şöyle cevap verdi: 'Bu adam benden, faiz yiyip yedirmesinin caiz olduğuyla ilgili fetva vermemi istiyor.' Pazumdan üç kere yakaladı. Ona, 'Sadece sana fetva sormuştum.' dediysem de bunu kabul etmedi."[374]

C. Aklî Deliller

Bu meseleyi *el-Muvatta'* adlı eserinin "Borçtaki Faiz" bölümünde ele alan İmam Mâlik, konuyla ilgili Zeyd b. Sâbit ve İbn Ömer'in fetvalarını aktardıktan sonra tâbiînden Zeyd b. Eslem'den rivayet edilen şu maktu hadise yer vermiştir: "Câhiliye'de faiz şöyle olurdu: Birinde vadeli bir alacağı olan kimse, alacağının zamanı gelince borçlusuna: 'Borcunu ödeyecek misin, yoksa artıracak mısın?' diye sorardı. Ödemeyi yaparsa alır, yapamazsa alacağının üzerine (bir miktar faiz) ekler ve vadeyi uzatırdı."[375] Bu hadisin peşine konuyla alakalı olarak İmam Mâlik şunları kaydetmektedir: "Bize (Medine fakihlerine) göre kendisinde görüş ayrılığı olmayan[376] mekruh (haram olan)[377] iş şudur: Bir adamın diğerinden vadesi gelmemiş bir alacağı olur da alacaklı indirimde bulunur, borçlu da peşin ödeme yapar. Bize (Medine fakihlerine) göre bu, bir adamın vadesi gelmiş olan alacağının vadesini uzatmasıyla birlikte borçlunun da borca ilave yapmasıyla aynıdır. İşte bu aynen faizin ta kendisidir ve bu da şüphe götürmeyen bir husustur."[378]

Görüldüğü gibi İmam Mâlik, konunun Medine ehlinin ameline dayandığını ifade etmişse de yaptığı kıyastan da anlaşılacağı üzere burada Medine fakihlerinin

---

374 Abdürrezzak, *el-Musannef*, VIII, 74.

375 Mâlik, "Büyû'", 83. Burada söz konusu olan faiz borç (ödünç) faizi olabileceği gibi herhangi bir alışveriş akdinden doğmuş vadeli bir borç da olabilir. Şöyle ki, usulüne uygun bir alışverişle zimmete geçen borç vadesi geldiğinde ödenmezse, taraflardan herhangi birisinin teklifiyle vadenin uzatılması ve miktarın da artırımı durumunda tam anlamıyla bir borç faizi ortaya çıkar ki bu da Kur'an'da ele alınan ve herkese göre haram olan faiz kapsamına girer. Nitekim ribe'l-câhiliyyenin tanımını içeren rivayetlerin vadeli bir alacaktan bahsetmesi ve Katâde'den gelen bir rivayette meselenin alışveriş üzerinden anlatılması da bunu destekler niteliktedir. Bilgi için bk.: Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, V, 38; Özsoy, "Faiz", *DİA*, XII, 113.

376 İmam Mâlik'in *el-Muvatta'* adlı eserinde geçen bu sözden maksat, başka beldelerdeki fakihlerden bir muhalefetin olup olmadığına bakılmaksızın Medine fakihlerinin görüş birliği ettikleri husustur. Bu amelü ehli'l-Medîne ise naklî amel olabileceği gibi ictihâdî amel de olabilir. Bilgi için bk.: Hacvî, *el-Fikrü's-sâmî fî târîhi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1995, I, 458; Huzeyrî, et-Tâhir el-Ezher, *el-Medhal ilâ Muvatta'i Mâlik b. Enes*, Küveyt: Mektebü'ş-şu'ûni'l-fenniyye, 2008, s. 145; İbrahim Kâfi Dönmez, "Amel-i Ehl-i Medîne", *DİA*, III, 21-25.

377 Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta'*, III, 484.

378 Mâlik, *el-Muvatta'*, II, 673. "el-Büyû'" bölümündeki 83. hadisin ardında zikredilmektedir.

ictihad ve istidlâl yoluyla bir ittifakı söz konusudur.[379] Yapılan kıyasta ise erken ödemeyle birlikte yapılan indirim, borcun vadesinin uzatılmasıyla birlikte miktarda yapılan artırıma, yani Kur'an'da yasaklanan ve haramlığı konusunda icmâ' olan Câhiliye faizine benzetilmiştir. Buradaki kıyasın illeti ise vade karşılığında bir bedel bulunmasıdır. Vadenin ertelenmesi karşılığında borç miktarında artırıma gidildiğinde anapara üzerindeki fazlalık ertelenen süreye karşı verildiği gibi, vadenin öncelenmesi karşılığında borç miktarında indirime gidildiğinde de peşin ödemenin yapıldığı zamandan vade tarihine kadarki süre ile anaparadan düşülen miktar birbirine tekabül etmektedir. Her ne kadar birindeki durum diğerinin tersi olsa da, süreyi maddi bir bedel karşılığı değiştirme durumu her ikisinde de bulunduğundan dolayı, Câhiliye faizine kıyasla iskonto işlemine haram denilmiştir.[380]

İmam Muhammed de konuyla ilgili Zeyd b. Sâbit'in fetvasını aktardıktan sonra "Adamın, bir eşyayı veresiye olarak satıp sonra: 'Ödemeyi peşin yap, ben de alacağımdan bir miktar düşüreyim.' demesiyle ilgili bölüm" başlığı altında şöyle demiştir: "Biz (Hanefîler) de bu görüşü alıyoruz. Vadeli borcu olan kişinin, borcundan bir miktar düşürülmesi karşılığında kalanı peşin ödemesi caiz değildir. Çünkü bu durumda borçlu, çok miktardaki vadeli borcu mukabilinde az miktarı peşin ödemiş sayılır ki bu çok miktardaki vadeli borcu karşılığında az miktarı peşin olarak satmaya benzemektedir. Bu Ömer b. el-Hattâb, Zeyd b. Sâbit ve Abdullah b. Ömer'in fetvasıdır. Aynı zamanda Ebû Hanîfe'nin de görüşü bu yöndedir."[381] İmam Muhammed'in tasvirine göre örneğin, yüz dinarlık vadeli borcu olan bir kişinin bu borcunu peşin elli dinar olarak ödemesi caiz değildir. Zira peşin elli dinarı vadeli yüz dinar karşılığında ödemesi, peşin elli dinarı vadeli yüz dinar karşılığında satmaya benzemektedir ki Câhiliye faizine giren bu işlem ittifakla haramdır.

Klasikte bu konuyu ele alan bir diğer fakih de Hanefîlerden Tahâvî'dir (ö. 321/933.) *Müşkilü'l-âsâr* adlı eserinde konuyu detaylı bir şekilde ele alan Tahâvî, caiz olmadığını savunanların naklî delillerini kısaca zikrettikten sonra cevaz verenlerin

[379] Bu tür bir icmâ'ın delil olmasında Mâlikîler'in kendi içlerinde bile büyük bir ihtilaf söz konusu olduğu göz ardı edilmemelidir. Bilgi için bk.: İbrahim Kâfi Dönmez, "Amel-i Ehl-i Medîne", *DİA*, III, 23.
[380] İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, XX, 259-260.
[381] Şeybânî, *Muvatta'u'l-İmâm Mâlik*, s. 247.

delilleri arasında yer alan İbn Abbas hadisiyle ilgili şunları ifade etmiştir: "Bize göre bu hadiste iskontonun caiz olduğunu söyleyenler için herhangi bir delil söz konusu değildir. Zira Hz. Peygamber bu hadisi, faiz yasaklanmadan önce söylemiş, faiz yasaklandıktan sonra da ona götüren sebepler kapsamında iskonto da yasaklanmış olabilir. Bu konu, fıkıhta geçen ve üzerinde durulması gereken önemli bir meseledir. (…) İskonto işlemi şartlı bir şekilde gerçekleşmişse bunun, Kur'an'da geçen faiz kapsamında değerlendirilip caiz olmayacağı gayet açıktır. (…) Zira buradaki peşin ödeme, düşürülen borç karşılığında satın alınmış olup bu da caiz değildir. Nitekim Ebû Hanîfe, Mâlik, Ebû Yûsuf ve Muhammed bu görüştedir. Züfer ise bu işlemin caiz olduğunu söylemiştir. Şâfiî ise, Müzenî'nin bize söylediğine göre mükâtebe akdi dışında bu işlemi caiz görmektedir. Şayet iskonto işleminde erken ödeme ve indirimden herhangi birisi taraflar arasında diğeri için şart koşulmaz, fakat borçlunun erken ödemesini indirim yapan alacaklının istediği anlaşılacak bir şekilde işlem gerçekleştirilirse bu önceki gibi olmayıp farklı değerlendirilmelidir. Nitekim aklen bu işlemi iptal için geçerli bir gerekçe bulunmamakla birlikte söz konusu işlem, alacaklıya çıkar sağlayan karz mesabesinde olup kerahetle birlikte caizdir."[382]

III. Caiz Görenler ve Delilleri

Alışveriş gibi ticaretle ilgili bir akitten doğan vadeli borcun, vadesi gelmeden önce ödenmesine karşılık borç miktarında indirim yapılmasını sahâbeden Abdullah b. Abbas (ö. 68/688),[383] tâbiînden Zeynelâbidîn (ö. 94/712) ve İbrâhim en-Nehaî (ö. 96/714) ile Hanefî fakihlerinden Züfer b. Hüzeyl (ö. 158/775), Şâfiîlerden Ebû Sevr (ö. 240/854), Zâhirî mezhebi kurucusu Dâvud ez-Zâhirî (ö. 270/884), Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328) ve İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350) caiz görmüş ve fıkıh mezheplerinden Zâhirî, Zeydî, Caferî ve İbâzî mezhepleri ise bunu mezhep görüşü olarak kabul etmişlerdir.[384] Her ne kadar Müzenî, Şâfiî'den bu meselenin caiz olduğuna

---

382 Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, XI, 60-65.

383 Bazı çağdaş araştırmalarda, Üsâme b. Zeyd, Zeyd b. Erkam ve Abdullah b. Zübeyr'in de iskontoyu caiz görenler arasında yer aldığı aktarılmışsa da ilgili kaynakların karşılaştırılması sonrasında bu naklin, fazlalık faizi gibi farklı bir konuda olduğu anlaşılmıştır. Karşılaştırma için bk.: İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 52; Abdülaziz Bayındır, *Ticaret ve Faiz*, s. 64.

384 Abdürrezzak, *el-Musannef*, VIII, 72-74; İbnü'l-Münzir, *el-Evsat*, XI, 58; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, XI, 64; İbn Hazm, *el-Muhallâ*, VIII, 81; İbn Teymiyye, Takıyyüddin, *el-Fetâve'l-kübrâ*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1987, V, 396; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetü'l-lehfân min mesâyidi'ş-şeytân*, Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 2000, =

dair bir görüş aktarmışsa da bu mezhep âlimleri tarafından kabul görmemiş ve onun burada hatalı aktarımda bulunduğu söylenmiştir.[385] Ayrıca Mâlikî mezhebinden Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Lahmî, vadeli borcun miktarında indirim yapılması şartıyla peşin ödenmesinin caiz olduğuna dair bir görüşü İbnü'l-Kâsım'dan; Hanbelî mezhebinden Ebü'l-Ferec eş-Şîrâzî ve İbn Ebî Musa da bu meselenin cevazına dair bir rivayeti Ahmed b. Hanbel'den aktarmışlardır.[386]

A. Merfû Hadisler

1. *İbn Abbas Hadisi*

İbn Abbas'tan aktarıldığına göre Hz. Peygamber, Yahudilerden Nadîroğulları kabilesinin Medine'den çıkarılmalarını emrettiğinde içlerinden bir grup Resûl-i Ekrem'in huzuruna çıkarak şöyle dedi: "Ey Muhammed, sen bizim çıkartılmamızı emrettin, lâkin bizim (Medine'deki) insanlardan henüz vadesi gelmemiş alacaklarımız var!" Bunun üzerine Hz. Peygamber onlara hitaben şöyle buyurdu: "*Alacaklarınızdan bir miktar düşürün ve peşin tahsil edin!*"[387]

Konuyla ilgili en önemli delil olarak gösterilen bu hadis, senedi ve metni açısından bir takım eleştirilere tabi tutulmuştur. Senet açısından bakılacak olursa ulaşabildiğimiz kaynaklarda, söz konusu hadis metninin toplam dokuz yoldan aktarıldığı görülmektedir. Tüm bu isnatlara bakıldığında ise tariklerin kesiştiği toplam

---

II, 677; İbnü'l-Murtazâ, *el-Bahrü'z-zahhâr*, 5/96; Ebü'l-Hasan, *el-Münteze'u'l-muhtâr*, VI, 534; İbn Usfûr el-Bahrânî, *el-Hadâ'iku'n-nâdıre fî ahkâmi'l-'itreti't-tâhire*, 2. bs., Beyrut: Dâru'l-advâ, 1985, XX, 209-210; XXI, 114-115; Muhammed Hasan en-Necefî, *Cevâhirü'l-kelâm fî şerhi Şerâ'i'i'l-İslâm*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, 1981, XXIII, 121-122; XXV, 36-41; Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyiş, *Şerhu Kitâbi'n-nîl ve şifâi'l-'alîl*, 2. bs., Beyrut: Dâru'l-feth, 1972, VIII, 72, 78, 89-91.

385 Müzenî, *el-Muhtasar*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998, s. 428; Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, XVIII, 233; Cüveynî, XIX, 438; Lahmî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, *et-Tebsıra*, Katar: Vizâratu'l-evkâf, 2011, VI, 2529; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, XX, 262; Sübkî, *el-Fetâvâ*, I, 340.

386 İbn Ebî Musa, Muhammed b. Ahmed (428/1037), *el-İrşâd ilâ sebîli'r-reşâd*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1998, s. 191; İbn Müflih, Burhâneddin, *el-Mübdi' fî şerhi'l-Mukni'*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997, IV, 260. İbn Müflih, Ebü'l-Ferec eş-Şîrâzî'nin bu rivayeti *el-Mübhic* adlı eserinde zikrettiğini kaydetmektedir. Fakat bu eser günümüze ulaşmamıştır.

387 Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, XI, 56; Ukaylî, *ed-Du'afâ'u'l-kebîr*, Riyad: Dâru's-sumey'î, 2000, III, 972; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu'l-'İlel*, Riyad: Metâbi'u'l-Humaydî, 2006, III, 616; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 249; VII, 29; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 465-466; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, II, 52; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 28; a.mlf., *Kitâbü's-Süneni's-sağîr*, İskenderiye: Dâru'l-vefâ, 1989, II, 285; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, XX, 265; İbnü'l-Kattân el-Mağribî, *Beyânü'l-vehm ve'l-îhâm el-vâki'a 'ayn fî kitâbi'l-Ahkâm*, Riyad: Dâru taybe, 1997, III, 131-135; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibu'l-âliye*, Riyad: Dâru'l-âsıme, 1998, VII, 364; a.mlf., *İthâfu'l-mehera bi'l-fevâidi'l-mübtekera*, Medine: Mecme'u'l-Melik Fehd, 1994, VII, 527; VIII, 38; Bûsîrî, Ahmed b. Ebî Bekr, *İthâfü'l-hıyere bi zevâ'idi'l-mesânîdi'l-'aşere*, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1998, IV, 332.

üç râvi göze çarpmakta olup bunlar da İbn Cüreyc (ö. 150/767), Müslim b. Hâlid ez-Zencî el-Mekkî (ö. 179/795) ve Vâkıdî'dir (ö. 207/823).

Tariklerin kesiştiği râvinin İbn Cüreyc olduğu toplam üç mürsel isnat karşımıza çıkmaktadır. İbn Cüreyc, konuyla ilgili hadisi bu üç yerde Muhammed b. Ali b. Yezîd b. Rükâne'den aldığı anlaşılmaktadır.[388] Bu zat ise bir yerde Dâvûd b. Husayn > Vâkid b. Amr İbn Abdi'l-Eşhel Ebû Abdillah el-Eşhelî[389] tarikinden,[390] diğer bir yerde İbn Abbas'ın kölesi İkrime b. Abdillah el-Berberî'den,[391] başka bir yerde de Muhammed b. Ömer b. Ali b. Ebî Tâlib'den[392] söz konusu hadisi mürsel olarak aktarmıştır. Tabi'în dönemindeki Mekke fakihlerinden kabul edilen Ebü'l-Velîd Abdülmelik b. Abdilaziz b. Cüreyc el-Kuraşî, muhaddislerce sika bir râvi olarak kabul edilse de irsâl ve tedlîs yaptığı için eleştirilmiştir.[393] İbn Cüreyc'in hocası olarak zikredilen Muhammed b. Ali b. Yezîd b. Rükâne'nin ise sadûk olup hadisi hasen derecesinde bir ravî olduğu söylenmektedir.[394] Bu tarikten gelen ilgili hadisin râvileri en az hasenü'l-hadîs derecesinde olsalar da sonuçta mürsel bir hadis olup muhaddislerce zayıf kategorisinde ele alınmaktadır. Fakat her bir mürselin diğerini destekleyip kuvvetlendireceği göz önüne alınırsa bu tarike hasen li gayrihi de denilebilir.[395]

---

388 İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-'İlel*, III, 616; İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibu'l-âliye*, VII, 364; Bûsîrî, *İthâfü'l-hıyere*, IV, 332. İbn Hacer ve Bûsîrî bu hadisi İbn Ebî Ömer el-Adenî ed-Derâverdî'nin (ö. 243/858) *el-Müsned* adlı eserinden aldıklarını ifade etmişlerdir. Bu kitabın günümüze ulaşmadığı söylenmektedir. Bilgi için bk.: Emin Âşıkkutlu, "İbn Ebî Ömer", *DİA*, IXX, 438.

389 Bu zat sika bir tâbiî olup Dâvûd b. Husayn bundan rivayette bulunmuştur. Bilgi için bk.: Mizzî, Yûsuf b. Abdirrahman, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'i'ricâl*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1992, XXX, 412-413; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 579.

390 Bûsîrî, *İthâfü'l-hıyere*, IV, 332. İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye* adlı eserinde (VII, 364) İbn Cüreyc ile Dâvûd b. Husayn arasında bir râvi zikretmemiştir. Fakat söz konusu isnadda Bûsîrî, araya Muhammed b. Ali b. Yezîd b. Rükâne'yi eklemiştir. Bu isnadın daha güvenilir olduğu düşünülmektedir. Zira Bûsîrî'nin *İthâfü'l-hıyere* adlı kitabının (özellikle bu cildinin) müellif hattıyla mukabele edilmiş olduğu kaydedilmiştir.

391 İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-'İlel*, III, 616. Yazarın babası Ebû Hâtim er-Râzî, isnattan düşenlerin Dâvûd b. Husayn ve İbn Abbâs olduğunu belirtmiş, Müslim b. Hâlid tarikini eleştirerek böyle bir hadisin muttasıl olamayacağını söylemiştir.

392 İbn Hacer el-Askalânî, *el-Metâlibü'l-âliye*, VII, 364; Bûsîrî, *İthâfü'l-hıyere*, IV, 332. Muhammed b. Ömer b. Ali b. Ebî Tâlib sadûk bir râvi olup hicrî 130'dan (747 m.) sonra vefat etmiştir. Muhammed b. Ali b. Yezîd b. Rükâne ile aynı dönemde yaşıyan bu zattan İbn Cüreyc hadis rivayet etmiştir. Bk.: Mizzî, *Tehzîbü'l-kemâl*, XXVI, 173; İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 498.

393 İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 363.

394 İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 498. Bilgi için ayrıca bk.: Buharî, *et-Târîhu'l-kebîr*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1986, I, 183; İbn Hibbân, *es-Sikât*, Haydarabad: Dâiratu'l-me'ârifi'l-Osmâniyye, 1973, VII, 364; IX, 34; Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnavûd, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*, III, 294. İbnü'l-Kattân bu râvinin, benzerlerinin kabul edildiği mestûr râvilerden olduğunu söylemiş, İbn Cüreyc ve Müslim b. Halid'in ondan hadis rivayet ettiğini bildirmiştir. Bk.: İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-vehm ve'l-îhâm*, III, 134.

395 Murtazâ ez-Zeyn Ahmed, *Menâhicu'l-muhaddisîn fî takviyeti'l-ehâdîsi'l-haseneve'd-da'îfe*, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1994, s. 177-188.

Tariklerin kesiştiği râvinin Müslim b. Hâlid olduğu isnatların ise muztarib olduğu söylenmiştir. Zira Müslim b. Hâlid, bu hadisi kendisinden aldığı hocası olarak değişik yerlerde tam beş farklı kişi zikretmiş, bundan dolayı da kendisinden sonraki râvinin kim olduğu tam olarak netleştirilememiştir. Bu belirsizliğin sebebinin Müslim'in bizzat kendisi olduğu söylenerek o, bu hadis sebebiyle eleştirilmiştir.[396] Nitekim Müslim b. Hâlid, söz konusu hadisi bir keresinde Ali b. Yezîd b. Rükâne > Davûd b. Husayn > İkrime > İbn Abbas yoluyla aktarırken,[397] diğerinde Muhammed b. Ali b. Yezîd b. Rükâne > Davûd b. Husayn > İkrime > İbn Abbas tarikiyle aktarmış[398] ve her iki râviden de hadisi işittiğini bildirmiştir.[399] Ancak ilkinde geçen Ali b. Yezîd b. Rükâne adlı râvinin mechûlü'l-hâl olduğu söylenmiştir.[400] Başka bir yerde de 'an'ane yoluyla Davûd b. Husayn > İkrime > İbn Abbas yolundan hadisi aktarmışsa da[401] onunla Dâvûd arasında başka bir râvinin daha olması gerektiği söylenmiştir.[402] Ayrıca bu üç tarik Dâvûd b. Husayn'ın İkrime'den rivayetinin zayıf olduğuyla eleştirilmiştir.[403]

Müslim b. Hâlid, bir yerde Ali b. Muhammed > İkrime > İbn Abbas yoluyla,[404] diğer bir yerde de Ali b. Ebî Muhammed > İkrime > İbn Abbas tarikiyle hadisi aktarmış,[405] her iki isnatta da hadisi bu isimlerden işittiğini bildirmiştir. Birinci isnatta yer alan Ali b. Muhammed ile ikincisinde adı geçen Ali b. Ebî Muhammed'in her

---

396 Dârekutnî ile İbnü'l-Kattân genel olarak onun seyyi'ü'l-hıfz olduğunu, özellikle de bu hadiste tereddüt ettiğini, bunun da onun bu hadisi iyi muhafaza etmediğine işaret ettiğini söylemişlerdir. Bilgi için bk.: Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 466; İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-vehm ve'l-îhâm*, III, 132. Bu râvi, İmam Şâfiî'nin, İmam Mâlik ile karşılaşmasından önce Mekke'deki hocalarından olup her ne kadar Şâfiî ve bazı muhaddislere göre sika kabul edilse bile, Ali b. el-Medînî, Buharî, Ebû Dâvûd, Nesâ'î, Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Zür'a er-Râzî ve Zehebî gibi birçok muhaddis onun hadiste zayıf bir râvi olduğunu söylemiş ve genel kanaat bu yönde oluşmuştur. Daha fazla bilgi için bk.: İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 68-69; Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnavûd, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*, III, 372.

397 İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-'İlel*, III, 616; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VII, 29; İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, XX, 265.

398 Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, XI, 56; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 466; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, II, 52; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 28. Hâkim, bu hadisin sahîhu'l-isnâd olup Buhârî ve Müslim tarafından rivayet edilmediğini söylemişse de Zehebî, buna itiraz ederek hadisin zayıf olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Beyhakî de hadisin zayıf olduğunu söylemiştir.

399 Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, XI, 56; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, VII, 29.

400 Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnavûd, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*, III, 57; Mâhir Yasin el-Fahl, *Keşfü'l-ibhâm li mâ tedammenehû Tahrîru't-Takrîb mine'l-evhâm*, Riyad: Dâru'l-meymân, 2006, s. 488.

401 Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 466.

402 İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-vehm ve'l-îhâm*, III, 133-134.

403 Sâlih b. Hâmid er-Rifâ'î, *es-Sikâtü'l-lezîne du'ifû fî ba'dı şüyûhihim*, 2. bs., Medine: Dâru'l-Hudayrî, 1997, 154-159.

404 Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, I, 249; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 465. Taberânî, senette geçen Ali b. Muhammed'in, Ali b. Muhammed b. Talha b. Yezîd b. Rükâne olduğunu ifade etmiştir.

405 Ukaylî, *ed-Du'afâ'u'l-kebîr*, III, 972; İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-vehm ve'l-îhâm*, III, 131-132. Ayrıca bu isnadla gelen metinde "lâkin bizim (Medine'deki) insanlarda vadesi gelmemiş alacaklarımız var..." şeklinde bir ifade geçmektedir.

ikisinin de mechûlu'l-ayn olduğu söylenmiş, ayrıca hadisin de mahfûz olmadığı belirtilmiştir.[406] Sonuç olarak, Müslim b. Hâlid tarikiyle gelen bu hadise zayıf diyenler arasında Muhammed b. İdris Ebû Hâtim er-Râzî, Ukaylî, Dârekutnî, Beyhakî, İbnü'l-Kattân, İbn Kesîr, Heysemî ve Zehebî gibi muhaddisler yer almaktadır.[407] Öte yandan Hâkim en-Nîsâbûrî, hadisin isnadının sahih olduğunu söylemiş,[408] İbn Kayyim el-Cevziyye ise, Şâfiî'nin hocaları arasında yer alan Müslim b. Hâlid'in sika bir ravi olduğunu ve hadisin en az hasen derecesinde olması geektiğini beyan etmiştir.[409] Burada İbn Cüreyc tarikiyle birlikte, hadisteki zayıflığın da şiddetli olmadığı göz önünde bulundurulacak olursa, hadis ilmi açısından söz konusu hadisin birbirini kuvvetlendirerek en az hasen li gayrihi olarak değerlendirilmesi gerekir.[410]

Beyhakî, Müslim b. Hâlid tarikiyle hadisi aktardıktan sonra aynı hadisi Vâkıdî'nin de (ö. 207/823) *Kitâbü's-Siyer*'inde,[411] Muhammed b. Abdillah b. Müslim b. Ubeydillah ez-Zührî > İbn Şihâb ez-Zührî > Urve b. Zübeyr tarikiyle rivayet ettiğini kaydetmektedir.[412] Bu tarikteki sorun Vâkıdî'nin kendisidir. Zira o, derin tarih bilgisine rağmen hadis ilminde metruk ve çok zayıf bir râvi olarak kabul edilmektedir.[413] Bu yüzden Vâkıdî tariki, diğer yolları kuvvetlendirmede değerlendirmeye alınmamaktadır.

Söz konusu hadis, metni açısından da farklı şekillerde yorumlanmış ve hadisin konuya delil olmayacağı öne sürülmüştür. Nitekim Tahâvî'ye göre bu olayın, faizin haram kılınmasından önce gerçekleşme ihtimali söz konusu olup, sonradan faizin haram kılınmasıyla ona götürebilecek işlemler de haram kılınarak hadisin ifade ettiği hüküm

---

406 Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, III, 972; İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-vehm ve'l-îhâm*, III, 131-132; İbn Hacer el-Askalânî, *Lisânü'l-Mîzân*, Beyrut: Dâru'l-beşâ'iri'l-İslâmiyye, 2002, VI, 27.

407 Ukaylî, *ed-Du'afâ'ü'l-kebîr*, III, 972; İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-'İlel*, III, 616; Dârekutnî, *es-Sünen*, III, 466; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 28; İbnü'l-Kattân, *Beyânü'l-vehm ve'l-îhâm*, III, 131-132; İbn Kesîr, Ebü'l-fidâ, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2010, IV, 260; Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, IV, 234; İbnü'l-Mülakkın, *Muhtasaru İstidrâki'l-Hâfız ez-Zehebî*, Riyad: Dâru'l-âsıme, 1991, I, 562.

408 Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, II, 52

409 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmü ehli'z-zimme*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997, I, 396; a.mlf., *İğâsetu'l-lehfân min mesâyidi'ş-şeytân*, II, 680.

410 Mürtazâ ez-Zeyn Ahmed, s. 168-174, 377.

411 Vâkıdî'nin *Kitâbü's-Siyer* veya *Kitâbü's-Sîre* adlı kitabının günümüze ulaşmadığı söylenmektedir. Ayrıca eserin konusunun daha çok devlet umumi hukukuna dair olduğu iddia edilmektedir. Mustafa Fayda, "Vâkıdî", *DİA*, XLII, 473.

412 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 28. Ayrıca bk.: Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 3. bs., Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1984, I, 179; I, 374. Fakat belirtilen yerlerde Beyhakî'nin bahsettiği senet geçmeyip hadis metni, direkt senetsiz olarak aktarılmıştır. Ayrıca hadis, Vâkıdî'nin *el-Meğâzî* adlı eserinde toplam iki yerde geçmekte olup birinci yerde hadisin Kaynukâ' Yahudileri ile ilgili olduğu geçmekteyken, ikincisinde Nadîroğulları hakkında olduğu kaydedilmektedir. Ayrıca bk.: Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, IV, 184, 239.

413 İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, s. 498.

neshedilmiştir.[414] İbn Abdilber de bu olayın, Kur'an'da faiz yasağıyla ilgili âyetin inmesinden önce olabileceğini aktarır.[415] Nitekim Nadîroğulları kabilesinin Medine'den sürülme olayının hicretin dördüncü yılında (625 m.) gerçekleşmiş olması[416] ve faiz âyetleri denilen Bakara sûresinin 275-278. âyetlerinin de Kur'an'da helal harama dair en son inen âyetlerden olduğunu söyleyen Hz. Ömer hadisi de bu iddiayı destekliyor gibi gözükmektedir.[417] Bundan dolayı, söz konusu hadisin faiz âyetinden önce söylendiğiyle tevil edilmesinin bir tahmin olduğunu söyleyen Emîr es-San'ânî'nin bu görüşü pek isabetli gözükmemektedir.[418] Diğer taraftan caiz diyenlere göre iskonto işlemi, faiz kapsamında veya ona götürebilecek işlemler arasında yer almadığı için bu meselede nesih söz konusu olamaz.

Diğer bir görüşe göre, hadiste sözü edilen işlemin Yahudiler ile Müslümanlar arasında geçtiğinden hareketle bu işlemin, sadece Müslüman ile harbî arasında caiz olduğu iddia edilmiştir. Nitekim Şeybânî, söz konusu hadisi harbîye ait bir malın, faizli mübadele ve kumar dâhil olmak üzere onayladığı her türlü işlemle müslüman tarafından alınabileceğine dair deliller arasında zikretmektedir. Serahsî de burayı açıklarken, bu muamelenin dâru'l-İslâm'da müslümanlar arasında caiz olmadığını, hadisin ise dâru'l-harbde harbî ile müslüman arasında böyle bir işlemin caiz olduğunu ifade ettiğini belirtmektedir. Çünkü Hz. Peygamber, Nadîroğulları gazasının peşine Yahudilerin Medine'den sürülmesi esnasında bu hadisi söylemiş olup, onların ise bu esnada harbî statüsünde olmaları gerekmektedir. Nitekim Medine'den sürülmeleri de onların harbî statüsünde olduklarını teyit eder niteliktedir.[419]

Bir başka görüşe göre, söz konusu hadiste Hz. Peygamber'in düşürülmesini söylediği miktar, anapara üzerindeki faizdir. Dolayısıyla hadisin bağlamı farklı olup konuya delil teşkil etmemektedir. Bu bağlamda, konuyla ilgili söz konusu İbn Abbas

---

414 Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, XI, 63.
415 İbn Abdilber, *el-İstizkâr*, XX, 265; Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 126; XXI, 31.
416 Şâmî, Şemseddin, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd*, IV, 339; Nadir Özkuyumcu, "Nadîr", *DİA*, XXXII, 275. Takî Osmânî, bu olayın hicretin ikinci senesinde meydana geldiğini söylemektedir. Bilgi için bk.: Osmânî, *Bühûs fî kadâyâ fıkhiyye mu'âsıra*, I, 27.
417 Ahmed b. Hanbel, I, 50; İbn Mâce, "Ticârât", 58. Ayrıca esbâb-ı nüzule dair bazı eserlerde, söz konusu âyetlerin Hz. Peygamber'in vefatından üç ay önce indiği aktarılmaktadır. Bilgi için bk.: Muhammed Ebû Zehre, *Bühûs fi'r-ribâ*, s. 17.
418 Emîr es-San'ânî, *et-Tahbîr li îzâhi me'âni't-Teysîr*, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2012, I, 572.
419 Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, IV, 184-185, 239.

hadisinin peşine, işlemin nasıl gerçekleştirildiğine dair olaya ışık tutan, Vâkıdî'nin zikrettiği bir ifade delil olarak sunulmuş, bunun da Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilen, Yahudilerin diğer insanlara faiz esasına göre borç vermeyi âdet edindikleri bilgisiyle[420] birlikte değerlendirildiğinde hadiste düşürülmesi söylenen kısmın, alacaktaki anapara üzerine eklenen faiz miktarının olduğu söylenmiştir.[421]

Nitekim söz konusu hadisin peşine Vakıdî'nin aktardığı olaya göre, Ebû Râfi' Sellâm b. Ebi'l-Hukayk adlı Yahudi'nin Üseyd b. Hudayr'dan bir senelik vadeyle yüz yirmi dinar alacağı varken Medine'den çıkarılmaları söz konusu olmuş, Peygamber Efendimiz'in peşin tahsil karşılığı indirim yapılmasını emir buyurması üzerine de Sellâm, anaparası olan seksen dinarı alıp gerisini iptal etmek üzere Üseyd ile anlaşmaya varmıştır.[422] Vâkıdî'nin aktardığı bu rivayetteki alacaklının Yahudi olmasından hareketle, burada da faizli işlemden doğan bir alacağın bulunduğu, Hz Peygamber'in de alacaklı Yahudi'ye faiz miktarını düşürmesini emrettiği iddia edilmektedir.[423]

Muhaddislerce rivayetlerine itibar edilmeyen Vâkıdî'nin bu yönü bir kenara bırakılacak olursa, vürûd sebebinde geçen anapara (رأس المال) tabiri farklı yorumlara açıktır. Nitekim bu kelime borç faizindeki anaparaya denildiği gibi, ticari bir işe girişmeden önceki tüccarın elinde bulunan sermaye, ortaklıklardaki şirket malı, mudarebe ve selem akdindeki anapara, murabaha ve vadî'a gibi güvene dayalı satışlardaki maliyet bedeli veya geliş fiyatı anlamlarında da kullanılmaktadır.[424] Söz konusu meselede Sellâm'ın Üseyd'den alacağı olduğu ifade edilirken, bu alacağın faizli bir işlemden kaynaklandığının açıkça belirtilmemesi göz önüne alınacak olursa, buradaki borcun vadeli murabaha gibi bir sebeple oluşma ihtimali de söz konusudur. Dolayısıyla sadece Sellâm'ın Yahudi olmasından yola çıkılarak işlemin faizli borç muamelesinden kaynaklandığının söylenmesi, olayı borç faizine tahsis için yeterli değildir. Ayrıca bu görüşün, bağlam ve sebebin hususiliğine değil de lafız ve hükmün umumiliğine itibar edilmesiyle ilgili kurala da ters düştüğü düşünülmektedir.

---

420 Nisâ, 4/161.
421 Osmânî, *Bühûs fî kadâyâ fıkhiyye mu'âsıra*, I, 27-28.
422 Vâkıdî, *el-Meğâzî*, I, 374.
423 Osmânî, *Bühûs fî kadâyâ fıkhiyye mu'âsıra*, I, 27-28.
424 Şeybânî, *el-Asl*, II, 480, 481; Mısrî, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, s. 259

Diğer taraftan hadisin lafzına bakılırsa, Hz. Peygamber'e gelip Müslümanlarda vadeli alacakları olduğunu söyleyenler bir grup Yahudi olup sadece bir kişiden ibaret değildir. Vakıdî'nin ifade ettiği olayda ise sadece bir Yahudinin alacağından bahsedilmiş olup diğerlerine değinilmemiştir. Buradan diğerlerinin alacaklarının da bu şekilde olması gerektiği sonucu çıkartılamaz.

Hadisin metniyle ilgili farklı bir yoruma göre ise hadiste, taraflar arasında şart koşulmadan yapılan bir işlemden söz edilmektedir. Buna göre hadis, tarafların birbirlerine indirim veya peşin ödemeyi şart koşmaksızın yaptıkları bir işlemden bahsetmektedir.[425] Fakat şartlı ve şartsız yapılan işlemlerin her ikisine de ihtimalli olan bir ifadenin, geçerli bir delil olmaksızın sadece birine tahsis edilmesi gerekçesiz bir tercihi (tercih bilâ müreccih) andırmaktadır.

2. *Ka'b b. Mâlik Hadisi*

Abdullah b. Ka'b b. Mâlik'ten şöyle aktarılmıştır: "Bir gün Mescid-i Nebevî'de Ka'b b. Mâlik, Abdullah b. Ebî Hadred'den alacağını ödemesini istedi. Bunun üzerine yüksek sesle birbiriyle tartışmaya başlayan ikilinin konuştuklarını, o sırada evinde bulunan Peygamber Efendimiz de duydu. Bunun üzerine hücre-i saadetin perdesini aralayarak onlara yöneldi ve Ka'b b. Mâlik'e seslenerek: '*Ey Ka'b!*' dedi. O da: 'Ey Allah'ın elçisi, buyur!' diye cevap verdi. Resûlullah, ona eliyle işaret ederek şöyle buyurdu: '*Alacağının yarısını düşür!*' Bunun üzerine Ka'b: 'Ey Allah'ın elçisi, öyle yaptım!' deyince Efendimiz, İbn Ebî Hadred'e şöyle buyurdu: '*Haydi kalk ve kalan borcunu öde!*'"[426]

Şevkânî ve Nâsırüddin el-Elbânî bu hadisi İbn Abbas hadisine şahit olarak göstermişse de[427] buradaki borcun vadesi gelmiş bir borç olması açısından konumuzla alakası yoktur. Zira Ka'b'ın borçlusu olan İbn Ebî Hadred'in peşine düşüp ondan borcunu istemesi buradaki alacağın vadesinin geldiğini göstermektedir.[428] Bütün

---

425 Serahsî, *el-Mebsût*, XIII, 126.
426 Buharî, "Salât", 71; Müslim, "Müsâkât", 20.
427 Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, bs. ty., III, 147; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetü'l-lehfân*, II, 680.
428 Süleyman b. Türkî et-Türkî, *Bey'u't-taksît ve ahkâmüh*, s. 276.

âlimlere göre de, vadesi gelmiş bir borcun ibra yoluyla bir kısmında indirime gitmede herhangi bir sakınca olmayıp, aksine bu dinde teşvik edilen bir eylemdir. Dolayısıyla esas tartışma vadesi gelmemiş olan borçlarda olduğu için bu hadis konuya delil olarak gösterilemez.[429]

B. Sahâbî Kavli

İskontonun cevazına dair kendisinden görüş nakledilen tek sahâbî İbn Abbas'tır. Nitekim İbn Abbas'tan şöyle dediği aktarılmıştır: "Faiz, 'vadeyi artır, ben de borç miktarını artırayım' demektir. Yoksa 'borcunu peşin öde, ben de sana indirim yapayım' demek faiz değildir."[430]

Tâvûs ve Amr b. Dinar'dan şöyle aktarılmıştır: "İbn Abbas'a, birinden vadeli bir alacağı olan kimsenin, peşin ödeme yapması karşılığında indirim yapmayı borçlusuna teklif etmesi sorulduğunda o şöyle cevap vermiştir: 'Bunda bir sakınca yoktur."[431]

C. Aklî Deliller

Vadesi gelmemiş borcun peşin ve iskontolu olarak ödenmesinin caiz olduğunu savunanlardan birçoğu bu işlemin, sulh kapsamında iki taraflı kısmî bir ibra olduğunu söylemektedirler.[432] Klasik dönemde iskonto işleminin cevazını savunanların başında İbn Teymiyye ve talebesi İbn Kayyim el-Cevziyye gelmektedir. Konuyu farklı eserlerinde[433] ele alan İbn Kayyim, *İğâsetü'l-lehfân fî mesâyidi'ş-şeytân* adlı eserinde meseleyi kapsamlı bir biçimde tahlil etmektedir. Birisinde vadeli alacağı olup da yolculuğa çıktığında alacağının zayi olmasından endişe eden veya alacağına ihtiyaç duyan kişi üzerinden meseleyi tasvir eden İbn Kayyim, ilk dönemden itibaren konunun

---

429 İbn Battâl, VIII, 103.
430 Abdürrezzak, *el-Musannef*, VIII, 72.
431 Abdürrezzak, *el-Musannef*, VIII, 72.
432 İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VI, 109; Ömer b. Abdilazîz el-Mütrek, *er-Ribâ ve'l-mu'âmelâtu'l-masrifiyye fî nazari'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 2. bs., Riyad: Dâru'l-âsıme, 1995, s. 237; Henînî, Abdülhamîd Abdülmuhsin, "el-İbrâ hakîkatuh ve envâ'uh ve şurûtu sıhhatih", *Mecelletu Câmi'ati'l-Kuds el-meftûha li'l-ebhâs ve'd-dirâsât*, c. 1, S. 26 (Ocak 2012), s. 254-257; a.mlf., "el-İbrâ ve 'alâkatuhu bi'l-iskâtı ve't-temlîki ve's-sulh", *Mecelletü Câmi'ati'ş-şârika li'l-ulûmi'ş-şer'iyye ve'l-kânûniyye*, c. 9, S. 2 (Haziran 2012), s. 115-116.
433 İbn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmu'l-muvakki'în*, V, 330-332; a.mlf., *İğâsetu'l-lehfân min mesâyidi'ş-şeytân*, II, 677-682.

hükmüyle ilgili tartışma bulunduğunu ifade etmiştir. İhtilaf edenlerden birkaçının adını verdikten sonra her iki tarafa ait naklî ve aklî delillere yer vermiştir. Konuyla ilgili Şâfiî'den aktarılan cevaz görüşünü değerlendiren İbn Kayyim'e göre bu görüş, peşin ödemenin şartsız olarak gerçekleştirildiği durumla veya işlemden ayrı olarak bu şartın koşulmasından sonra erken ödemeye karşılık indirim yapılmasıyla alakalı olabileceği ihtimaline yer verir. Özellikle son ihtimalle ilgili olarak, Şâfiî mezhebine göre akdin hükmüne olumlu ya da olumsuz tesir eden şartın, hukukî işleme bitişik olup akit yapılırken ileri sürülen şart olduğunu ifade eden İbn Kayyim, önceden koşulan ve irade beyanında yer almayan şartların hükmü etkilemeyeceğini belirtir. Nitekim benzer bir takım açıklamalara Şâfiî mezhebi kitaplarında da rastlamak mümkündür.[434]

İbn Kayyim, iskontoyu caiz görmeyenlerin dayanakları arasında yer alan Mikdâd b. Esved hadisi ile Hz. Ömer, Zeyd b. Sâbit ve İbn Ömer'in görüşlerini değerlendirdikten sonra, bu görüşte olanların aklî delili olarak şunları söylemiştir: Erken ödeme karşılığında alacağın geriye kalanı düşürüldüğünde bu işlem, vadenin düşürülen miktar karşılığında satılması anlamına gelmektedir. Bu da bizzat faizdir. Nasıl ki veresiye satıştan doğan bir borcun vadesi dolduğunda ödenmemesi durumunda, tecil karşılığı borç miktarında artırıma gidiliyorsa vadesi gelmemiş bir borcun erken ödenmesi karşılığında borç miktarında indirime gidilmesi de aynı anlamı taşımaktadır. Birincisi faizse ikincisinin de faiz kapsamında değerlendirilmesi gerekir. Zira her ikisinde de vadeye karşı bir bedel alınmaktadır.[435]

İbn Kayyim, iskontoya cevaz verenlerin dayandıkları İbn Abbas hadisini değerledirmeye aldıktan sonra, bu görüşte olanların cevaz vermeyenlere karşı verdikleri cevaplara yer vermiştir. Bu sadette cevaz vermeyenlerin yaptıkları kıyasın, kıyas me'a'l-fârık olduğunu belirten İbn Kayyim, aradaki farkı şekil ve sonuç açısından izah etmeye çalışmış ve iki işlemin birbirine zıt olduğunu ifade etmiştir. Buna göre iki işlem, şekil ve sonuç bakımından farklıdır. Zira şekil açısından borç faizinde, vadenin ötelenmesine karşılık borç miktarı artırılmaktayken iskontoda, vadenin öne çekilmesi ve erken ödeme karşılığında borç miktarında eksiltmeye gidilmektedir. Ayrıca sonuç

[434] Sübkî, *el-Fetâvâ*, I, 340; İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetü'l-lehfân*, II, 677-678.
[435] İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetü'l-lehfân*, II, 677-678.

bakımından iki işleme bakıldığında borç faizindeki artırım işlemi, alacaklı tarafında kesin bir kâr oluştururken aynı işlem borçluyu zarara sokmaktan başka bir anlam ifade etmez. İskontoda ise bir taraftan borçlu borç yükünden kurtulup zimmetini temizlerken diğer taraftan alacaklı peşin ödemeden istifade etmekte ve her ikisi için hâsıl olan fayda diğerinin zararına sebep olmamaktadır.[436] Buna bir de ribâ kelimesinin sözlük anlamının katılması da faydalı olacaktır. Zira sözlükte fazlalık anlamına gelen ribâya, tam zıt anlamındaki indirim kıyas edilmektedir.

Vadenin tecili karşılığı artırım yapılması durumunda kişi borcun tahsil talebinden bir müddet kurtulsa da asıl borç hâlâ ödenmemiş olarak kalmaktadır. Nitekim ikinci vadenin dolup borçlunun ödemeye güç yetirememesi durumunda borcu kat be kat artacak ve daha beter bir tablo ortaya çıkacaktır. Öte yandan iskonto işleminde ise borçlu borcun bir kısmından ödeme yapmaksızın kurtulurken, geriye kalan kısmını peşin ödeyerek bir yandan zimmetini temizlemekte ve borç yükünden kurtulmaktayken, diğer taraftan peşin olarak yaptığı ödemeyle alacaklı da istifade etmektedir. Dolayısıyla borç ilişkisini bitirmeyip uzatılmasına sebep olan işlem ile bu ilişkiyi karşılıklı bir anlaşmayla bitirmeyi amaçlayan iskonto birbirine kıyas edilemeyecek kadar farklıdır. Ayrıca genel anlamda Şâriin, zimmetin borçtan temizlemesini teşvik ettiği ve borçluyu "esir" olarak adlandırdığı düşünülürse iskonto ile borç faizi arasındaki fark daha iyi anlaşılacaktır.[437]

İbn Kayyim'e göre, iskontoya cevaz verenler içinden karzdaki vadenin bağlayıcı olduğunu söyleyenler nezdinde bu işlemin müeccel karzda caiz olmaması gerekir. Zira karz sözleşmesinde ödünç alınan şey mislî ise mislinin, kıymî ise kıymetinin verilmesi gerekmektedir. Yani karzda ödünç verilen ile geriye ödenen şey arasındaki denklik önemlidir. Dolayısıyla böyle bir borçta iskonto yapılacak olursa, akdin gereğine aykırı hareket edilmiş olacağından bu işlem caiz olmaz.[438]

Yine satış ve kiralama gibi ticari işlemlerden doğan borçlarda, tarafların ikâleye gidip bedeli baştan düşük olarak belirlemelerinin herkes tarafından caiz olarak

[436] İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetü'l-lehfân*, II, 680.
[437] İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetü'l-lehfân*, II, 680-681.
[438] İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetü'l-lehfân*, II, 681.

kabul edildiğini ifade eden İbn Kayyim'e göre, akitlerde itibar edilen nokta maksat olup şekil olmadığından, aynı anlamı içeren iskontonun onun gibi caiz olması gerekir.[439]

IV. Caiz Görenlere Göre İskontonun Cevaz Şartları

İskontonun caiz olduğunu söyleyenlere göre bu işlemin, faiz veya diğer yasaklar kapsamında değerlendirilmemesi için bir takım şartların bulunması gereklidir. Çağdaş literatürde bu şartlar şu şekilde zikredilmiştir:

A. Alacağın kaynağı satış gibi vadenin bağlayıcı olduğu ticari bir işlem olmalıdır.

Şayet alacağın kaynağı karz gibi vadenin bağlayıcı olmadığı bir işlem olursa o takdirde iskonto herkese göre caizdir. Bununla birlikte herhangi makul bir sebep olmaksızın ödünç alan kimseyle ilgili, verdiği borçla herhangi bir dünyevî çıkar sağlamamış ve karşılığında bir bedel talep etmemiş olan alacaklısından ayrıca bir indirim talebinde bulunmasının etik olarak uygun olmadığı ifade edilmiştir.[440] Bununla birlikte karzdaki vadenin bağlayıcı olmadığını söyleyen cumhura göre karz akdi vadeye bağlansa bile bundan doğan borç peşin kabul edildiği için yapılacak indirim kısmî ibrâ kapsamında değerlendirilmiş ve caiz olduğu belirtilmiştir. Öte yandan karzdaki vadenin bağlayıcı olduğunu söyleyen Mâlikîlere göre, diğer yerlerde olduğu gibi müeccel karz işleminde de vade öncesinde erken ödeme şartıyla indirim yapılması caiz değildir. Onlara göre bu işlemin caiz olmamasının nedeni, daha önce de belirtildiği üzere borç faizine olan benzerliktir. Hem iskontonun caiz olduğunu hem de karzdaki vadenin bağlayıcı olduğunu kabul eden İbn Teymiyye ve İbn Kayyim'e göre de burada iskonto caiz değildir. Zira karzda ödünç verilen ile geriye ödenen şey arasındaki denklik bulunması gerekmektedir. Bu denklik de burada bulunmadığı için iskonto işlemi caiz değildir.

---

439 İbn Kayyim el-Cevziyye, *İğâsetu'l-lehfân*, II, 682.
440 Gays, *Nazariyyetü'l-hasmi'z-zemenî*, s. 82.

B. Vadenin maddî karşılığını belirleme işlemi, borcu doğuran sözleşmenin başında gerçekleşmelidir.

Vade karşılığında yapılacak artırımın caiz olup borç faizine girmemesi için, söz konusu işlemin borcu doğuran akdin kuruluşu esnasında yapılması gereklidir. Şayet akit kurulduktan sonra borcun tecili karşılığında bir bedel belirleme durumu söz konusu olursa bu işlem, borç faizi kapsamına gireceğinden caiz değildir. Öte yandan karz işleminin gerek başında gerek akdin kurulumu sonrasında belirlenen herhangi bir fazlalık faiz yasağı kapsamında değerlendirilmektedir.[441]

C. Sözleşmenin başında sunulan peşin ve veresiye fiyat tekliflerinden vadeli seçenek üzerinde karar kılınmalıdır.

Sözleşmenin başında bir malın hem peşin hem de veresiye fiyatının farklı miktarlarda belirlenmesi durumunda, akdin belli bir bedel üzere kurulması gerektiği şartından ötürü, iki fiyattan birisi üzerinde anlaşma sağlanmalıdır. Bununla birlikte iskonto işleminin gerçekleştirilebilmesi için bir de vadeli seçeneğin onaylanması gerekmektedir.[442]

D. Vadenin kâr içerisindeki payı bilinmelidir.

İskonto işleminin gerçekleşebilmesi için, borcu doğuran akdin başında vade için belirlenen bir pay bulunması ve bu miktarın bilinmesi gerekmektedir. Şayet veresiye olarak icra edilen bir akitte, vade karşılığı artırıma gidilmeyip kârsız olarak alış fiyatına veya vade dışı kârla bir mal satılacak olursa, vade karşılığı belirlenmiş bir kâr bulunmadığı için bu gibi akitlerde erken ödeme karşılığı indirim talep edilmesi caiz değildir. Aynı şekilde veresiye bir satışta bedel, peşin fiyata göre fazla miktarda belirlenip vade karşılığı bir artırım söz konusu olsa, fakat vade karşılığı yapılan artırımın kâr içerisindeki oran veya miktarı bilinmezse bu durumda da iskonto işleminin yapılmasının caiz olmadığı ifade edilmiştir.[443]

---

441 Gays, *a.g.e.*, s. 82-83.
442 Gays, *a.g.e.*, s. 84-85.
443 Gays, *Nazariyyetü'l-hasmi'z-zemenî*, s. 83-84.

Müteahhir Hanefî fakihleri ile Hanbelî mezhebindeki görüşe göre olan bu şartın temelinde, yapılacak iskontonun zorunlu olması gibi bir fikir yatmaktadır. İskontoya teberru ve karşılıklı bir yardımlaşma kapsamında değerlendirenlere göre indirim yapılacak miktarda herhangi bir anlaşmazlık söz konusu değilse, onlara göre bunun caiz olarak değerlendirilmesi gerekli gibi gözükmektedir. Çünkü onlara göre yapılacak indirimdeki temel faktör yardımlaşma fikri olduğu için, taraflar aralarında herhangi bir miktar üzerinde anlaşabilirler. Öte yandan diğer görüş sahiplerine göre yapılacak iskonto, haksız bir kazancın önüne geçme anlamı taşıdığı için alacaklı tarafından zorunlu olarak yapılmaktadır. Dolayısıyla alacaklının haksız bir kazanç elde etmesinin önüne geçmek için karşılıksız olduğu öne sürülen kısmın belirlenmesi, yapılacak iskonto işlemi için büyük önem taşımaktadır.

E. Vade olarak belirlenen sürenin bilinmesi gereklidir.

Esasen veresiye satışın sıhhat şartı olan vade olarak belirlenen sürenin bilinmesi,[444] iskonto işlemi için de önem arz etmektedir. Zira yapılacak iskonto işleminde vadenin kâr içerisindeki payının tespiti için sürenin bilinmesi gerekmektedir.[445]

F. Borcu doğuran akitte, satılan mal ile satış bedeli ribevî mallardan olmamalıdır.

Borcun sahih ve ifası gereken bir borç olması için, borcu doğuran akdin de sıhhat şartlarını taşıması gerekmektedir.[446] Aslında genel olarak akitlerin sıhhat şartları arasında sayıldığı ve iskontoya özel olmadığı için bu koşulun zikredilmesine gerek olmadığı düşünülmektedir.

G. İskonto işleminde taraflar arasında üçüncü bir taraf bulunmamalıdır.

İskonto işleminde alacaklı ile borçlu arasına üçüncü gerçek veya tüzel kişi girmemeli, iskonto işlemi iki kişi arasında gerçekleşmelidir. Senet kırdırma ile ticari

[444] İbnü'l-Hümâm, VI, 242.
[445] Gays, *a.g.e.*, s. 85.
[446] Gays, *a.g.e.*, s. 83.

evrakın iskontosunda olduğu gibi araya üçüncü bir kişi girecek olursa bu iskonto işlemi, alacağın borçludan başkasına temliki veya deynin deyn karşılığı satışı ya da faiz kapsamında değerlendirilerek caiz olmadığı söylenmektedir. Bununla birlikte çağdaş İslâm iktisatçıları tarafından bu işlem cuâle, alacağın temliki, havâle, karz ve iskonto işlemi olarak da değerlendirilmiştir.[447]

Bu şartlarla birlikte indirimin peşin ödeme şartıyla yapılmaması şart koşulmuşsa da[448] bu şartın tartışma noktasını yansıtmadığı düşünülmektedir. Zira bu şartın gerçekleşmesi durumunda yapılan iskonto, neredeyse herkes tarafından kabul görmektedir. Yine iskonto miktarı belirlenirken aşırıya gidilmemesi de söz konusu şartlar arasında zikredilmişse de[449] aksi bir davranışın sadece etiğe aykırı olduğu ve hukuken iskontonun sıhhatine zarar verecek şartlardan olmadığı düşünülmektedir.

[447] Gays, *Nazariyyetü'l-hasmi'z-zemenî*, s. 85.
[448] Gays, *a.g.e.*, s. 86, 212-222.
[449] Gays, *a.g.e.*, s. 86.

SONUÇ

Daha çok Mâlikî mezhebine ait klasik fıkıh eserlerinde "indirim yap ve peşin tahsil et" (ضَعْ وتَعَجَّلْ) adıyla bilinen iskonto işlemi, sahâbe döneminden günümüze değin şer'î hükmü tartışılmış konular arasındadır. Mahiyeti itibarıyla işlem, borçlu ile alacaklı arasına üçüncü bir şahıs girmeksizin, ticari bir akitten doğan vadeli borcun, indirim karşılığı vaktinden önce ödenmek istenmesinden ibarettir. Bu uygulamayı fakihlerin büyük çoğunluğu caiz görmezken, söz konusu işlem bir kısmı tarafından olumlu karşılanmıştır. Caiz görmeyenlerin naklî delilleri arasında getirilip iskontoyu yasakladığı iddia edilen ve Mikdâd b. Esved'den aktarılan merfû hadis, senedi açısından çok zayıf bir hadis olmasının yanısıra metni de konuyla alakalı olmadığı için delil olarak sunulması uygun gözükmemektedir. Öte yandan yine konuyla alakalı olduğu öne sürülen ve İbn Ömer'den aktarılan merfû hadis de senedi açısından çok zayıf olup müdrec kısım dışında metninin, konumuzla alakalı olmadığı düşünülmektedir. Sahâbeden Mikdâd b. Esved, Zeyd b. Sâbit ve İbn Ömer'den, iskontonun caiz olmadığına dair fetvalarının varlığı kabul edilmekle birlikte, Ömer b. Hattâb'ın konuyla ilgili cevaz vermeme görüşünün oğlundan aktarılan ifadeden çıkarılması sorunlu gibi gözükmektedir. Araştırmalar sonucunda iskontoyu caiz görmeyenlerin dayandıkları delilin, sahâbî kavli ve fetvası olduğu, bu fetvanın arka planında da meseleye özel bir nas bulunmayıp şebeh kıyasının yattığı düşünülmektedir.

Öte yandan iskontonun caiz olduğu görüşünü savunanların getirdikleri İbn Abbas'tan nakledilen "*(alacaklarınızda) indirim yapın ve peşin tahsil edin!*" şeklindeki merfu hadis, konuyla ilgili sabit olan tek merfû hadistir. Yapılan senet araştırması ve kritiği sonucunda üç farklı yolla desteklendiği tespit edilen bu hadis, senedinde Şâfiî'nin birçok meselede delil aldığı Mekke'deki hocası Müslim b. Hâlid ez-Zencî bulunduğu için zayıf olduğu söylenmişse de bu kabul görmemiştir. Zira bu ravinin zayıf olduğu kabul edilse bile hadisin senedi, diğer yollarla güçlenerek hasen li gayrihi mertebesine ulaştığı düşünülmektedir. Hadis ilminde rivayetlerine itibar edilmeyen Vâkıdî'nin, hadisin vürûd sebebiyle ilgili bazı açıklamaları delil olarak gösterilmişse de, bundan yola çıkılarak hadisin metninde geçen indirim miktarının faizle ilişkili olduğu iddiası isabetli görülmemiştir. Zira Vâkıdî'nin açıklamasında geçen "anapara" (رأس المال) ifadesi,

fıkhın çeşitli yerlerinde farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu bağlamda vadeli murabahada, kâr dışında kalan kısma da anapara denilebileceği düşünülmektedir.

Cevaz vermeyenlerin dayandıkları aklî delillerin başında meseleyi, haramlığı Kur'an'la sâbit borç faizine şebeh kıyasıyla mukayese etme gelmektedir. Mezkûr kıyas çeşidinin sahih bir delil olarak birçok usulcü tarafından kabul edilmemesini bir kenara bırakacak olsak bile, meseleyle faiz arasındaki sözlük, şekil ve sonuç açısından farklılıklara bakıldığında söz konusu kıyasın geçerli olmaması gerekir. Ayrıca naslarda kesin bir dille yasaklanan ve yasağa uymayanlar hakkındaki tehdit içeren ifadelerle öne çıkan faiz konusu, ilk dönemlerden itibaren fakihleri bu hususta ihtiyatlı davranmaya itmiş, sonuç olarak da açıkça faiz olarak değerlendirilemeyecek şüpheli birçok işlem, faize götüreceği endişesiyle söz konusu yasak kapsamında ele alınmıştır. Diğer taraftan faizli işlemlerde genellikle zaman unsurunun yer alması, zamanla irtibatlı her türlü kârın veya fazlalığın faiz sanılması yanılgısına yol açmaktadır. İlk dönemlerden itibaren tartışılan ve faiz kapsamında değerlendirildiğine dair hakkında açık bir nas bulunmayan meselelerden biri de, borçlunun vadesi gelmemiş borcunu peşin ödemesi koşuluyla alacaklının yapacağı indirimin faiz kapsamına girip girmeyeceği meselesidir.

Vadenin malî bir karşılığının bulunup bulunamayacağı meselesi, konuyla ilgili büyük öneme sahiptir. Dört mezhepteki genel kanaate göre vadenin sıhhat şartları arasında malî bir karşılığının bulunmaması yer almaktadır. Bu görüşe göre, karşılığında bir ivazın verildiği vadeye izafe edilen akit fasittir. Fakat bu şartın söylendiği gibi genel olmadığı, farklı durumlar için ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken bir şart olduğu düşünülmektedir. Zira vadeli satışta mal hemen teslim alındığı halde bedelin ileri bir tarihte ödenmesinin, selem akdinde ise bedel peşin olarak ödenip malın gelecek bir vadede teslim alınmasının fiyata -piyasa rayicine göre- birincisinde artırma, ikincisinde eksiltme yönünde tesir ettiği görülmektedir. Her iki akit dört mezhebe göre caiz sayıldığına göre, bu şartın farklı bir biçimde yorumlanması gerekmektedir.

Vadeli satıştaki bedelin piyasa rayicine göre günlük fiyattan fazla gösterilmesi durumunda, bedelin bir kısmı vade karşılığında artırılmış gibi gözükse de, fakihlerdeki genel kanaat bu fazlalığın -piyasa gerçeğinde vade karşılığı gibi gözükse de- gerçekte sadece vade karşılığında itibar edilemeyeceği yönündedir. Bundan dolayı vadeli satış ve

selemde, bedelin tamamının satılan malın tamamına tekabül ettiği ifade edilmektedir. Öte yandan piyasa gerçeğiyle örtüşmeyen bir akit teorisi de pek tutarlı gibi gözükmemektedir. Bu yüzden sonraki dönemlerde, kâr içindeki etkisinin bilinmesi durumunda vadenin malî bir karşılığı olabileceği yönünde görüşler ortaya çıkmış ve bu şart, karz borçları ve önceden satış gibi ticari bir sebepten doğmuş deyn borçlarının miktarlarının artırılıp ötelenmesi ile vadenin kâr içindeki payının bilinmemesi durumunda, akdin başında yapılmak istenen artırma veya eksiltme işlemleri bağlamında yorumlanmıştır. Yine de mahiyetinde fazlalık anlamı bulunan borç faizinin önüne geçilmesi hedeflenen bir şartın, eksiltme işlemlerini de içine alacak bir şekilde yorumlanmasıyla maksat biraz aşılmış gibi gözükmektedir.

Aynı şekilde deyn (cins ve para) borçlarının vadeden önce ödenmesi karşılığında borç miktarında indirime gidilmesi de bu şarta aykırı gözüktüğü için cumhur tarafından olumlu karşılanmamıştır. Hâlbuki yapılan indirim, henüz gelmemiş vadeden geriye kalan kısım karşılığında değil de peşin ödeme sebebiyle gerçekleştirildiği şeklinde yorumlanırsa vadenin malî karşılığı bulunmaması şartına aykırılık da söz konusu olmaz. Üstelik selemde olduğu gibi burada da artırım değil bir eksiltme işlemi vardır. Nitekim selemde vadeli satıştakine tam ters bir durum söz konusu olmakla birlikte her ikisinde de vade, fiyat belirlemede önemli bir yere sahiptir. Bu gerçeğe dikkat çeken İslâm hukukçuları, selem akdinin meşru kılınmasındaki hikmetin beyanı sadedinde, müşterinin (rabbü's-selem) satış bedelinin nispeten ucuz olmasından istifade ettiğini, satıcının da (müslemün ileyh) projesini gerçekleştirmek için paraya ihtiyaç duyduğundan ötürü paranın peşin ödenmesinden faydalandığını söylemişlerdir.

Hanefî ve Hanbelî mezheplerindeki fakihlerin vadeli murabahayla ilgili fetvası, ticari işlemlerden doğan vadeli borçlardaki iskonto işleminin caiz olduğunu destekler niteliktedir. Ayrıca bu fetva, vadenin malî karşılığının bulunamayacağıyla ilgili şartın esnetildiğini de göstermektedir. Hem Hanefî mezhebi fetva kitabı yazarlarının hem de Hanefî mezhebinin son dönem muhakkiklerinden kabul edilen İbn Âbidîn gibi fakihlerin, söz konusu meseleyi kitaplarında itirazsız bir şekilde nakletmeleri ve buna uygun fetva vermeleri de meseleyle ilgili olumlu bir kanaat oluşmasını

desteklemektedir. Özellikle *Mecelle* şarihlerinden Etâsî'nin konuyla ilgili vardığı sonuç meseleye farklı bir boyut kazandırmaktadır. Ona göre müteahhir Hanefî fakihlerinin verdikleri fetva, vadenin kârdan hangi miktara tekabül ettiğinin açıkça ifade edilmesi veya örfen bilinmesi durumunda geçerli olup, bu miktarın bilinmemesi durumunda genellikle fıkıh metinlerinin sulh bahsinde geçen, vadeli borçta peşin ödeme karşılığı indirimin caiz olmadığı görüşüyle amel edilmelidir. Yine müteahhir hanefîlerin verdiği bu fetva, haksız kazanç ve sebepsiz zenginleşmenin önüne geçilmesi bakımından da son derece önemlidir.

Daha çok mübadele yönüyle ele alınan iskonto işlemi, karşılıklı bir yardımlaşma olarak da yorumlanmıştır. Nitekim Hanefî ve Hanbelî mezheplerinde, mükâteb kölenin kitâbet bedelini vadesinden önce ödemesi karşılığında indirime gidilmesinin gerçek anlamda bir mübadele olmadığı söylenmiş, köle ile efendi arasında cereyan eden karşılıklı bir yardımlaşma işlemi olarak değerlendirilerek bu işlemin caiz olduğu beyan edilmiştir. Nitekim efendinin mükâteb kölesine ödemede kolaylık göstermesi, üstlendiği kitâbet bedelinin bir kısmını düşürmesi ve ona maddi yardım yapması menduptur. Bu açıdan bakıldığında efendinin yaptığı indirim işlemi, zâten şer'an teşvik edilen bir fiildir. Diğer taraftan vade hakkını ıskat edip kullanmayan mükâteb köle de, özgürlük şerefine nail olma amacıyla yine dinen teşvik edilen bir iş işlemektedir.

Konuyla ilgili gerekçelere bakılırsa, köle ile efendisi arasında şartlı yardımlaşmanın caiz olduğu ve her iki tarafa çıkar sağlayan şartların yasak kapsamına girmediği anlaşılmaktadır. Arka planında anlaşmazlık yatan sulh işlemini yardımlaşma olarak yorumlama fikri biraz uzak bir ihtimal olsa da sulh dışındaki tekliflerde bu olasılık gözardı edilmemelidir. Özellikle iskonto işleminin borç miktarını eksiltme yönünde bir işlem olduğu, borç faizinde ise tecil karşılığı artırma bulunduğu göz önüne alınırsa, iskontonun borç faiziyle taban tabana zıt bir işlem olduğu, bu açıdan köle ve özgür kişiler arasında fark olmadığı da söylenebilir.

KAYNAKÇA

Abdürrezzak es-San‘ânî, *el-Musannef fi’l-hadis*, thk. Habîbu’r-Rahmân el-A‘zamî, 2. bs., Beyrut: el-Mektebu’l-İslâmî, 1983.

Adevî, Ali b. Ahmed, *Hâşiye ‘alâ Kifâyeti’t-tâlibi’r-rabbânî*, Kahire: Matba‘atü’l-medenî, 1989.

_____, *Hâşiye ‘ale’ş-Şerhi’l-kebîr*, 2. bs., Bulak: el-Matba‘atü’l-kübra’l-emîriyye, 1318/1900.

Ahmed Fehmî Ebû Sünne, “el-Hükmü’l-fıkhî li’l-mesâili’l-vâride fi’l-hivâr havle kitâbi Nahve İktisâdin İslâmî”, *Mecelletü ebhâsi’l-İktisâdi’l-İslâmî*, S. 2 (1984).

Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, Kahire: el-Matba‘atü’l-meymeniyye, 1896.

Akalın, Şükrü Halûk ve diğerleri, “İskonto”, *Türkçe Sözlük*, 11. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Akgündüz, Ahmet, “Ebüssuûd Efendi”, *DİA*, X, 368.

Ali Haydar Efendi, Küçük, *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, 3. bs., İstanbul: Ebüzziyâ Matbaası, 1330/1911-1912.

Arslan, Çetin, “Tefecilik Suçu”, *Ankara Barosu Dergisi*, S. 1 (2014).

Âşıkkutlu, Emin, “İbn Ebî Ömer”, *DİA*, IXX, 438.

Atar, Fahrettin, “Mükatebe”, XXXI, 531.

_____, “Sulh”, *DİA*, XXXVII, 483.

Ateş, Ali Osman, *İslâm’a Göre Câhiliye ve Ehl-i Kitab Örf ve Âdetleri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.

Attâr, Abdünnâsır Tevfik, *Nazariyyetü’l-ecel fi’l-iltizâm fi’ş-Şerî‘ati’l-İslâmiyye ve’l-kavânîni’l-Arabiyye*, Kahire: Matbaatu’s-sa‘âde, 1978.

Aybakan, Bilal, *İslâm Hukukunda Borçların İfası*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV), 1998.

Aynî, Bedreddin, *el-Binâye fî şerhi’l-Hidâye*, Beyrut: Dâru’l-fikr, 1990.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 3. bs., İstanbul: Kubbealtı, 2008.

Bâbertî, *el-'İnâye*, (*Fethu'l-kadîr* içinde), Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003.

Bâcî, *el-Müntekâ*, thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed 'Atâ, Beyrut: Dâru'l-kütübi'lilmiyye, 1999.

Bardakoğlu, Ali, "Âm", *DİA*, II, 552.

Başöz, Lütfü ve Çakmakcı, Ramazan, *Yeni Türk Borçlar Kanunu*, İstanbul: Legal Kitabevi, 2011.

Bayındır, Abdülaziz, *Ticaret ve Faiz*, İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2016.

Begavî, Ferrâ, *et-Tehzîb*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997.

Bekrî, Ebû Bekir Osman b. Muhammed Şetâ ed-Dimyâtî, *İ'ânetü't-tâlibîn 'alâ halli elfâzi Fethi'l-mübîn*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1997.

Beşşâr Avvâd Ma'rûf ve Şu'ayb el-Arnavûd, *Tahrîru Takrîbi't-Tehzîb*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1997.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin, *Kitâbü's-süneni's-sağîr*, thk. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, İskenderiye: Dâru'l-vefâ, 1989.

_____, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd: Meclisü dâirati'l-me'ârifi'n-nizâmiyye, 1926.

Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1998.

Bezzâr, *el-Bahrü'z-zahhâr*, thk. Âdil b. Sa'd, Medine: Mektebetü'l-ulûmi ve'l-hikem, 2004.

Birtek, Fatih, "Tefecilik Suçu (TCK 241)", *Kazancı Hakemli Hukuk Dergisi*, S. 53-54 (2009).

Boynukalın, Ertuğrul, "İslâm Hukukunda Sulh", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992).

Buharî, *et-Târîhu'l-kebîr*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1986.

Buhûtî, *Dekâiku üli'n-nühâ li şerhi'l-Müntehâ*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle nâşirûn, 2000.

_____, *Keşşâfü'l-kınâ' 'an metni'l-İknâ'*, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1997.

Bûsîrî, Ahmed b. Ebî Bekr, *İthâfü'l-hıyere bi zevâ'idi'l-mesânîdi'l-'aşere*, thk. Âdil b. Sa'd ve Mahmûd b. İsmail, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1998.

Büceyremî, Süleyman b. Ahmed, *Tuhfetü'l-habîb 'alâ şerhi'l-Hatîb*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1996.

Büyükakıncı, Şahabeddin, "İskonto", *İktisat ve Ticaret Ansiklopedisi*, İstanbul: İTA, 1950.

Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed es-Sâdık Kamhâvî, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1992.

_____, *el-Fusûl fi'l-usûl*, thk. Uceyl Câsim en-Neşemî, 2. bs., Küveyt: Vizâretü'l-evkâf ve'şü'ûni'd-dîniyye, 1994.

_____, *Muhtasaru İhtilâfi'l-ulemâ*, Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1995.

Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*, 2. bs., Bağdat: Bağdat Üniversitesi Yayınları, 1993.

Cündî, Halil b. İshak, *el-Muhtasar*, thk. Ahmed Nasr, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1981.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn, *Nihâyetü'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*, Cidde: Dâru'l-minhâc, 2007.

Dalgın, Nihat, "Faiz Yasağıyla İlgili Farklı Yaklaşımlar", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. 16 (2010).

Dârekutnî, *es-Sünen*, thk. Şu'ayb el-Arnavûd ve Diğerleri, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2004.

Demir, Erol, "Muhasebede İskonto ve Komisyon Uygulamaları", *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, c. L, S. 1 (2015).

Demir, Şeref, "İskontoların Muhasebesi ve Denetimi", *Mali Çözüm Dergisi*, S. 109 (2012).

Demîrî, *en-Necmü'l-vehhâc*, Beyrut: Dâru'l-minhâc, 2004.

Derveze, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-hadîs*, 2. bs., Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 2000.

Desûkî, Muhammed b. Ahmed, *Hâşiye 'ale'ş-Şerhi'l-kebîr*, Kahire: Dâru ihyâi'l-kütüb, bs. ty.

Dönmez, İbrahim Kâfi, "Amel-i Ehl-i Medîne", *DİA*, III, 21-25.

Durmuş, Abdullah, "Fıkıhta Karz (Ödünç) Sözleşmesinde Vade Şartının Bağlayıcılığı Meselesi", *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* (İslâm İktisadı Özel Sayısı), S. 16 (2010).

_____, "Vade", *DİA*, XLII, 415.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*, Riyad: Dâru'l-vatan, 1998.

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, *el-Emvâl*, thk. Muhammed Umâre, Beyrut: Dâru'ş-şurûk,

1989.

_____, *Garîbü'l-hadîs*, Kahire: el-Hey'etü'l-âmme li şü'ûni'l-matâb'i'l-emîriyye, 1984.

Ebû Yûsuf, *el-Âsâr*, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1936.

Ebû Zeyd, Abdülazîm Celâl, *Fıkhu'r-ribâ*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle en-nâşirûn, 2004.

Ebü'l-Hasan Abdullah b. Miftâh, *el-Münteze'u'l-muhtâr mine'l-gaysi'l-midrâr*, 2. bs., Beyrut: Mektebetü't-türâsi'l-İslâmî, 2014.

Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm*, thk. Abdülkadir Ahmed 'Atâ, Riyad: Mektebetü'r-Riyâdi'l-hadîse, 1971.

Emecen, Feridun, "Süleyman I", *DİA*, XXXVIII, 63.

Emîr es-San'ânî, *et-Tahbîr li îzâhi me'âni't-Teysîr*, thk. Muhammed Subhî Hallâk, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2012.

Eriş, Hayati, *Bankacılık Hizmet Ürünleri*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2013.

Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, , 2000.

Fayda, Mustafa, "Vâkıdî", *DİA*, XLII, 473.

Gays, Mecdî Ali Muhammed, *Nazariyyetü'l-hasmi'z-zemenî fi'l-iktisâdi'l-İslâmî*, Herndon: el-Ma'hedü'l-âlemî li'l-fikri'l-İslâmî, 2010.

Hacak, Hasan, "Urûz", *DİA*, XLII, 181.

Hacvî, *el-Fikru's-sâmî fî târîhi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1995.

Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1986.

Hamûd, Sâmî Hasan Ahmed, *Tatvîrü'l-a'mâli'l-masrifiyye bi mâ yettefiku ve'ş-Şeri'ate'l-İslâmiyye*, 2. bs., Kahire: Matba'atü'ş-şark, 1982.

Hân, Muhammed Fehîm, "Time Value of Money and Discounting in İslamic Perspective", *Review of Islamic Economics*, S. 2 (1991), I, 35-45.

Hânûtî, *İcâbetü's-sâ'ilîn bi fetva'l-müteahhirîn* (*Fetâva'l-Hânûtî*), Dımaşk: ez-Zâhiriyye Ktp., no: 5377.

Haskefî, *ed-Dürrü'l-müntekâ* (*Mecme'u'l-enhur* içerisinde), Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998.

_____, *Minehu'l-Gaffâr*, Mekke: el-Haremü'l-Mekkî Ktp., no: 2169.

Henînî, Abdülhamîd Abdülmuhsin, "el-İbrâ hakîkatuh ve envâ'uh ve şurûtu sıhhatih", *Mecelletu Câmi'ati'l-Kuds el-meftûha li'l-ebhâs ve'd-dirâsât*, S. 26 (Ocak 2012).

Heysemî, *Buğyetü'l-bâhis 'an zevâ'idi Müsnedi'l-Hâris*, thk. Hüseyin Ahmed Sâlih el-Bâkerî, Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1992.

_____, *Mecme'u'z-zevâid ve menbe'u'l-fevâid*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1994.

Huzeyrî, et-Tâhir el-Ezher, *el-Medhal ilâ Muvattai Mâlik b. Enes*, Kuveyt: Mektebü'ş-şuûni'l-fenniyye, 2008.

İbn Abdilber en-Nemerî, *el-İstizkârü'l-câmi' li mezâhibi fukahâ'i'l-emsâr ve 'ulemâ'i'l-aktâr fî mâ tezammenehü'l-Muvatta' min me'âni'r-re'y ve'l-âsâr*, thk. Dr. Abdülmü'min Kal'acî, Beyrut: Dâru Kuteybe, 1993.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Muavvad, Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 2003.

İbn Adî, *el-Kâmil fî du'afâ'i'r-ricâl*, 3. Basım, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1988.

İbn Arafe, *et-Tefsîr*, thk. Celâl el-Üsyûtî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2008.

İbn Asâkir, *Târîhu Dımaşk*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1995.

İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.

İbn Battâl el-Kurtubî, *Şerhu'l-Câmi'i's-sahîh*, thk. Ebû Temîm Yasir b. İbrahim, 2. bs., Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2003.

İbn Cüzey, *el-Kavânînü'l-fıkhiyye*, thk. Mâcid el-Hamevî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2013.

İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1952.

_____, *Kitâbü'l-'ilel*, Riyad: Metabi'ü'l-Humaydî, 2006.

İbn Ebi'l-İz, *et-Tenbîh 'alâ müşkilâti'l-Hidâye*, thk. Enver Salih Ebû Zeyd, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 2003.

İbn Ebî Musa, Muhammed b. Ahmed, *el-İrşâd ilâ sebîli'r-reşâd*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1998.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, Beyrut: Dâru Kurtuba, 2006.

İbn Fâris, *Mu'cemü mekâyîsi'l-luğa*, thk. Abdüsselam Harun, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1979.

İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye fî tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye*, thk. , es-Seyyid Abdullah

Haşim el-Yemânî, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1965.

_____, *Fethu'l-Bârî fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1960.

_____, *İthâfü'l-mehere bi'l-fevâ'idi'l-mübtekire*, Dr. Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Medine: Mecme'u'l-Melik Fehd, 1994.

_____, *Lisânü'l-Mîzân*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut: Dâru'l-beşâ'iri'l-İslâmiyye, 2002

_____, *el-Metâlibü'l-âliye*, thk. Hüseyin b. Yûsuf, Riyad: Dâru'l-âsıme, 1998.

_____, *Takrîbü't-Tehzîb*, 3. Basım, Halep: Dâru'r-rüşd, 1991.

_____, *Tehzîbü't-Tehzîb*, thk. İbrahim ez-Zeybak ve Âdil Mürşid, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1995.

İbn Hazm, *el-Muhallâ*, Kahire: İdâretü't-tıbâ'ati'l-münîriyye, 1352/1933.

İbn Hibbân, *Kitâbü ma'rifeti'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ' ve'l-metrûkîn*, Riyad: Dâru's-sumey'î, 2000.

_____, *es-Sikât*, Haydarabad: Dâiratu'l-me'ârifi'l-Osmâniyye, 1973.

İbn İshak, *Kitâbü's-Siyer ve'l-meğâzî*, thk. Süheyl Zekkâr, Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1978.

İbn Kayyim el-Cevziyye, *Ahkâmü ehli'z-zimme*, thk. Yûsuf Ahmed el-Bekrî ve Şâkir Tevfîk el-Ârûrî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1997.

_____, *İğâsetu'l-lehfân min mesâyidi'ş-şeytân*, thk. Ali b. Hasen el-Halebî, Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 2000.

_____, *İ'lâmu'l-muvakkı'în 'an Rabbi'l-âlemîn*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âlu Selmân, Cidde: Dâru İbni'l-Cevzî, 1423/2002.

İbn Kesîr, Ebü'l-fidâ, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Dr. Muhyiddin Dîb Mistû, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2010.

İbn Kudâme, Muvaffakuddin, *el-Muğnî*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî ve Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 3. bs., Riyad: Dâru âlemi'l-kütüb, 1997.

İbn Kutluboğa, *es-Sikât mimmen lem yeka' fi'l-kütübi's-sitte*, thk. Şâdî b. Muhammed, San'â: Merkezu'n-Nu'mân, 2011.

İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, Kahire: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, 1954.

İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Beyrut: Dâru Sâdır, 1994.

İbn Müflih, Burhâneddin, *el-Mübdi' fî şerhi'l-Mukni'*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye,

1997.

İbn Nüceym, Zeynüddin, *el-Bahrü'r-râik*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997.

_____, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1999.

İbn Rüşd el-Ced, *el-Mukaddimât*, thk. Saîd Ahmed A'râb, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-Arabî, 1988.

İbn Rüşd el-Hafîd, *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesıd*, 6. bs., Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1982.

_____, *ez-Zarûrî fî usûli'l-fıkh*, Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1994.

İbn Teymiyye, Takıyyüddin, *el-Fetâve'l-kübrâ*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye.

İbn Usfûr el-Bahrânî, *el-Hadâ'iku'n-nâdıre fî ahkâmi'l-'itreti't-tâhire*, 2. bs., Beyrut: Dâru'l-advâ, 1985.

İbnü'l-Arabî, Ebû Bekir, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003.

İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr li'l-âcizi'l-fakîr*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003.

İbnü'l-Kattân el-Mağribî, *Beyânü'l-vehm ve'l-îhâm el-vâḳı'ayn fî kitâbi'l-Ahkâm*, thk. Dr. el-Hüseyn Âyet Sa'îd, Riyad: Dâru taybe, 1997.

İbnü'l-Murtazâ, *el-Bahrü'z-zahhâr el-câmi' li mezâhibi 'ulemâi'l-emsâr*, San'â: Dâru'l-hikmeti'l-yemâniyye, 1988.

İbnü'l-Mülakkın, *Muhtasaru İstidrâki'l-Hâfız ez-Zehebî*, thk. Abdullah b. Hamed ve Sa'd b. Abdillah, Riyad: Dâru'l-âsıme, 1991.

İbnü'l-Münzir en-Nîsâbûrî, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icmâ' ve'l-ihtilâf*, thk. Hâlid İbrahim es-Seyyid, 2. bs., Feyyûm: Dâru'l-felâh.

_____, *el-İşrâf 'alâ mezâhibi ehli'l-ilm*, Ra'su'l-hayme: Mektebetu Mekke es-Sekâfiyye, 2005.

İbnü'r-Rif'a, *Kifâyetü'n-nebîh fî şerhi't-Tenbîh*, thk. Mecdî Muhammed Surûr Bâsallûm, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009.

İbnü'ş-Şelebî, Şihâbüddîn Ahmed b. Yûnus el-Mısrî, *Hâşiye 'alâ Tebyîni'l-hakâ'ik* (*Tebyînü'l-hakâik* kenarında), Bulak: el-Matbaatü'l-kübra'l-emîriyye, 1315/1898.

İbrahim b. Muhammed Kâsım, "Hükmü'l-iskât mine'd-deyni'l-müeccel ıvadan 'ani't-ta'cîl", *Mecelletü'l-bühûsi'l-İslâmiyye*, S. 81 (2007).

İbrahim Mustafa ve Diğerleri, *el-Mu'cemü'l-vesît*, 4. Basım, Kahire: Mektebetü'ş-

şürûki'd-devliyye, 2004.

İmrânî, Yahyâ b. Ebi'l-Hayr, *el-Beyân*, Cidde: Dâru'l-minhâc, 2000.

İtkânî, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, Millet Ktp., Feyzullah Efendi, no: 871.

_____, *Gâyetü'l-beyân ve nâdiretü'l-akrân*, Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye Ktp., no: 6693.

Kâdî Abdülvehhâb, *el-İşrâf 'alâ nüketi mesâ'ili'l-hilâf*, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999.

_____, *el-Ma'ûne 'alâ mezhebi 'âlimi'l-Medîne*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998.

Kadızâde, Ahmed Şemseddin, *Netâ'icü'l-efkâr fî keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr* (Fethu'l-kadîr içinde), Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003.

Karaman, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, 8. bs., İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.

Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi'*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1986.

Kaya, Ali, *İslâm Hukukunda Sebepsiz Zenginleşme*, Bursa: Emin Yayınları, 2005, s. 33-34, 134.

Kefevî, *Ketâibü a'lâmi'l-ahyâr min fukahâ'i mezhebi'n-Nu'mâni'l-muhtâr*, Selimağa Ktp., Gülnûş Valide Sultan, no: 60.

Kevsec, İshak b. Mansûr, *Mesâilü'l-İmâm Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Râhûye*, Riyad: Dâru'l-hicra, 2004.

Koca, Ferhat, "Mücmel", *DİA*, XXXI, 453.

Köken, Enes, "Tefecilik Suçu", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, S. 123 (2016).

Kudûrî, et-Tecrîd, thk. Muhammed Ahmed Sirâc ve Ali Cumu'a Muhammed, Kahire: Dâru's-selâm, 2004.

Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv, 2. bs., Kahire: Dâru Hecer, 1993.

Kuraşî, Enver İkbal, *Faiz Nazariyesi ve İslâm*, ter. Salih Tuğ, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1966.

Lahmî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, *et-Tebsıra*, Katar: Vizâratu'l-evkâf, 2011.

Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Muhammed Bedreddin Ebû Firâs en-Nu'mânî, Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, 1324/1906.

_____, *Umdetü'r-ri'âye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, thk. Salâh Muhammed Ebü'l-Hâc, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2009.

Mâhir Yasin el-Fahl, *Keşfü'l-ibhâm li mâ tedammenehû Tahrîru't-Takrîb mine'l-evhâm*, Riyad: Dâru'l-meymân, 2006.

Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbaki, Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, 1985.

Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994.

Mehmet Emin Efendi, Ankaravî, *el-Fetâva'l-Ankaraviyye*, Bulak: el-Matba'atü'l-'âmire, 1281/1865.

Merdâvî, Ali b. Süleyman, *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf 'alâ mezhebi'l-İmâmi'l-mübeccel Ahmed b. Hanbel*, Kahire: Dâru Hecer, 1995.

Mergînânî, Burhâneddin, *el-Hidâye*, Karaçi: İdâretü'l-Kur'ân, 1996.

Mısrî, Refîk Yûnus, *Bey'u't-taksît*, Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1997.

_____, *el-Câmi' fî usûli'r-ribâ*, Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1991.

_____, *Masrifü't-tenmiyeti'l-İslâmî*, 3. bs., Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1987.

_____, "Nakdü kitâbi Muhammed Şevkî el-Fencerî", *Mecelletü ebhâsi'l-İktisâdi'l-İslâmî*, S. 2 (1984).

_____, *er-Ribâ ve'l-hasmü'z-zemenî fi'l-İktisâdi'l-İslâmî*, 2. bs., Dımaşk: Dâru'l-mektebî, 2009.

_____, *Ribe'l-kurûz ve edilletü tahrîmih*, 2. bs., Dımaşk: Dâru'l-mektebî, 2009.

Mizzî, Yûsuf b. Abdirrahman, *Tehzîbü'l-kemâl fî esmâi'i'ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1992.

Muhammed Ebû Zehre, *Bühûs fi'r-ribâ*, Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1986.

_____, *el-İmâm Zeyd*, Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 2005.

_____, *Tahrîmü'r-ribâ tanzîmün İktisâdî*, 2. bs., Cidde: ed-Dâru's-Su'ûdiyye, 1985.

Muhammed Edîb Sâlih, *Tefsîru'n-nusûs fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, 4. bs., Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1993.

Muhammed Hamîdullah, "Serahsî", XXXVI, 546-547.

Muhammed Hasan en-Necefî, *Cevâhirü'l-kelâm fî şerhi Şerâ'ii'l-İslâm*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, 1981.

Muhammed İbrahim Ahmed Ali ve Ali b. Muhammed el-Hindî, *el-Mezheb 'inde'l-Hanefiyye ve'l-Mâlikiyye ve'ş-Şâfi'iyye ve'l-Hanâbile*, Kuveyt: Mecelletü'l-va'yi'l-İslâmî, 2012.

Muhammed Sellâm Medkûr, *el-Medhal li'l-fıkhi'l-İslâmî*, Kahire: Dâru'l-kitâbi'l-hadîs, 1996.

Muhammed b. Yûsuf Ettafeyyiş, *Şerhu Kitâbi'n-nîl ve şifâi'l-'alîl*, 2. bs., Beyrut: Dâru'l-feth, 1972.

Murtazâ ez-Zeyn Ahmed, *Menâhicu'l-muhaddisîn fî takviyeti'l-ehâdîsi'l-hasene ve'd-da'îfe*, Riyad: Mektebetü'r-rüşd, 1994.

Mutî'î, Muhammed Necîb, *Tekmiletü'l-Mecmû'* (*el-Mecmû'* içerisinde), Cidde: Mektebetü'l-irşâd, 1982.

Müzenî, *el-Muhtasar*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998.

Nahlâvî, Halil b. Abdülkadir eş-Şeybânî, *ed-Dürerü'l-mübâha fi'l-hazri ve'l-ibâha*, thk. Mâcid el-Hamevî, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2005.

Nebîl b. Mansûr, *Enîsü's-sârîfî tahrîci ve tahkîki'l-ehâdîsi'l-letî zekerahâ el-Hâfız İbn Hacer el-'Askalânî fî Fethi'l-Bârî*, Beyrut: Müessesetü'r-reyyân, 2005.

Nefrâvî, Ahmed b. Guneym, *el-Fevâkihü'd-devânî*, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1995.

Nesefî, Ebu'l-Berekât, *Kenzü'd-dekâık*, thk. Sâid Bekdâş, Beyrut: Dâru'l-beşâir, 2011.

Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, Beyrut: Dâru'l-fikr, bs. ty.

_____, *el-Minhâc şerhu Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*, Beyrut: Dâru ihyâ'i't-türâsi'l-Arabî, 1392/1972.

Nezih Kemal Hammâd, "es-Selem ve Tatbîkâtuhü'l-mu'âsıra", *Mecelletü Mecma'i'l-fıkhi'l-İslâmî*, S. 9 (Nisan 1996).

_____, diğerleri, "el-Bey' bi't-taksît", *Mecelletü Mecma'i'l-fıkhi'l-İslâmî*, S. 7 (Mayıs 1992).

Oğuz, Orhan, *İktisada Giriş*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, 1992.

Orman, Sabri ve Diğerleri, *Para, Faiz ve İslâm*, İstanbul: İslâmî Araştırmalar Vakfı (İSAV), 2015.

Osmânî, Muhammed Takî, *Bühûs fî kadâyâ fıkhiyye mu'âsıra*, Dımaşk: Dâru'l-kalem, 2013.

_____, *Fıkhu'l-büyû'*, Karaçi: Mektebetü me'ârifi'l-Kur'ân, 2015.

Ömer b. Abdilazîz el-Mütrek, *er-Ribâ ve'l-mu'âmelâtü'l-masrifiyye fî nazari'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, 2. bs., Riyad: Dâru'l-âsıme, 1995.

Özcan, Tahsin, "Mehmet Emin Efendi, Ankaravî", *DİA*, XXVIII, 461.

Özdirek, Recep, "Vade Farkı", *DİA*, XLII, 416-418.

Özgenç, İzzet, "Tefecilik Suçu", *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XIV, S. 1 (2010).

Özkuyumcu, Nadir, "Nadîr", *DİA*, XXXII, 275.

Özsoy, İsmail, "Faiz", *DİA*, XII, 113.

_____, *Faiz ve Problemleri*, İzmir: Nil Yayınları, 1993.

_____, "Fıkıh Doktrininde Para ve Faiz", *Fıkhî Açıdan Finans ve Altın İşlemleri*, İstanbul, 27-28 Nisan 2012.

Râşid el-Berâvî, *el-Mevsû'atü'l-iktisâdiyye*, 2. bs., Kahire: Dâru'n-nehda, 1987.

Remlî, Şemseddin, *Nihâyetü'l-muhtâc ilâ şerhi'l-Minhâc*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003.

Remzi, Mehmet ve Aydın, Sezer, *Borçlar Hukuku Genel Hükümler*, 6. bs., İstanbul: İkinci Sayfa Yayınları, 2012.

Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, Riyad: Vizâratü'ş-şüûni'l-İslâmiyye, 2010.

Sa'lebî, *el-Keşfu ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 2002.

Sâvî, Ahmed b. Muhammed, *Bülgatü's-sâlik li akrebi'l-mesâlik*, Kahire: Dâru'l-me'ârif, 1973.

Sâyis, Muhammed Ali, *Tefsîru âyâti'l-ahkâm*, Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 2002.

Serahsî, Şemsüleimme, *el-Mebsût*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1989.

_____, *Şerhu'l-Câmi'i's-sağîr*, İstanbul: Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, no: 565.

_____, *Şerhu's-Siyeri'l-kebîr*, thk. Ebû Abdillah Muhammed Hasen eş-Şâfiî, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997.

Senhûrî, Abdürrezzâk Ahmed, *Mesâdiru'l-hak fi'l-fıkhi'l-İslâmî*, Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1997.

Seyyâğî, *er-Ravzu'n-nadîr şerhu Mecmû'i'l-fıkhi'l-kebîr*, Beyrut: Dâru'l-cîl, bs. ty.

Sıbt İbni'l-Acemî, *el-Keşfu'l-hasîs 'ammen rumiye bi vad'i'l-hadîs*, Beyrut: Âlemu'l-kütüb, 1987.

Siğnâkî, *en-Nihâye fî şerhi'l-Hidâye*, Köprülü Ktp., Fazıl Ahmet Paşa, no: 622.

Sindî, Muhammed Âbid, *Tavâli'u'l-envâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*, Kahire: el-Ezheriyye

Ktp., no: 1917.

Subhî Mahmasânî, *en-Nazariyyetü'l-âmme li'l-mucebât ve'l-ukûd*, Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1972.

Sübkî, Takıyyüddin, *el-Fetâvâ*, Beyrut: Dâru'l-m'arife, bs. ty.

Süleyman b. Türkî et-Türkî, *Bey'u't-taksît ve ahkâmüh*, Riyad: Dâru İşbîlyâ, 2003.

Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Mekke: Mektebetü Nizâr, 1997.

Şâfiî, *el-Üm*, thk. Rif'at Fevzî Abdülmuttalib, Mansûre: Dâru'l-vefâ, 2001.

Şâmî, Şemseddin, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti Hayri'l-'ibâd*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Mu'avvad, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1993.

Şen, Cemalettin, "İslâm Hukuku Açısından Mahremiyet-Zaman İlişkisine Mukayeseli Bir Bakış", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 1 (2016).

Şerîf Hâtim b. Ârif el-Avnî, *Şerhu'l-Mûkıza*, Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 2006.

Şevkânî, *es-Seylü'l-cerrâr*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyid, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, bs. ty.

Şeybânî, Muhammed b. Hasan, *el-Asl*, thk. Mehmet Boynukalın, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.

_____, *el-Câmi'u's-sağîr*, thk. Mehmet Boynukalın, Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2011.

_____, *el-Hücce 'alâ ehli'l-Medîne*, 3. bs., Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1983.

_____, *Muvatta'u'l-İmâm Mâlik*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, 4. bs., Kahire: Müessesetü'l-ehrâm, 1994.

Şirbînî, Hatîb, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1994.

Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsat*, thk. Târık b. İvadillah ve Abdülmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1415.

_____, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Silefî, 2. bs., Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, 1994.

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah et-Türkî, Kahire: Dâru Hecer, 2001.

Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-âsâr*, thk. Şu'ayb el-Arnavûd, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1994.

Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed, *el-Hâşiye 'alê'd-Dürri'l-muhtâr 'alâ Tenvîri'l-ebsâr*, 3. bs., Bulak: el-Matba'atü'l-'âmira, 1282/1865.

Taşdelen, Servet, "İskonto", *Ekonomi Ansiklopedisi*, İstanbul: Paymaş Yayınları, 1983.

Togay, Selahattin ve diğerleri, *Bankalarda Kredi Yönetimi*, 2. bs., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları, 2013.

Ukaylî, *ed-Du'afâ'u'l-kebîr*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî, Riyad: Dâru's-sumey'î, 2000.

Vâkıdî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones, 3. bs., Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1984.

Velvâlicî, *el-Fetâvâ*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003.

Zâhidî, *Kunyetü'l-Münye li tetmîmi'l-gunye*, İrlanda: Chester Beatty Ktp., no: 3032, (Yazım Tarihi: 658/1260).

Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Abdülcelil Abduh Şelebî, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1988.

Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl*, Beyrut: Dâru'l-ma'rife, bs. ty.

Zekeriyyâ el-Ensârî, *Esne'l-metâlib şerhu Ravzi't-tâlib*, Kahire: el-Matba'atü'l-meymeniyye, 1896.

Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâikı gavamizi't-Tenzîl ve 'uyûni'-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*, Beyrut: Dâru'l-kitabi'l-Arabî.

Zerkâ, Ahmed Muhammed, *Şerhu'l-kavâ'idi'l-fıkhiyye*, 2. bs., Dımaşk: Dâru'l-kalem, 1989.

Zerkâ, Muhammed Enes, "An Islamic Perspective on the Economics of Discounting in Project Evaluation", *Fiscal Policy and Resource Allocation in Islam*, (1983), s. 179-223.

Zerkâ, Mustafa Ahmed, *el-Medhalü'l-fıkhiyyü'l-âm*, Dımaşk: Dâru'l-kalem, 2004.

Zerkeşî, Bedreddin, *el-Bahru'l-muhît*, thk. Abdüssettâr Ebû Gudde, 2. bs., Hurgada: Dâru's-safve, 1992.

Zeydân, Abdülkerîm, *el-Medhal li dirâseti'ş-şerî'ati'l-İslâmiyye*, Beyrut: Müessesetü'r-risâle en-Nâşirûn, 2005.

Zeylaî, Osman b. Ali, *Tebyînü'l-hakâik*, Bulak: el-Matbaatü'l-kübra'l-emîriyye, 1315/1898.

Zirikli, *el-A'lâm*, Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 2002.

Zürkânî, Abdülbâkî b. Yûsuf, *Şerhu Muhtasari Halîl*, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2002.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-irfân*, Beyrut: Dâru'l-kitabi'l-Arabî, 1995.

Zürkânî, Muhammed b. Abdülbâkî, *Şerhu'l-Muvatta' (Ebhecü'l-mesâlik bi şerhi Muvatta'i'l-İmâm Mâlik)*, thk. Taha Abdürraûf Sa'd, Kahire: Mektebetü's-sakâfe, 2003.